

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ALİ MƏHKƏMƏSİ

Baş redaktor:

Ç.İ.Əsgərov

Redaksiya heyəti:

H.Q.Nəsibov

S.F.Hacıyev

X.S.Məmmədov

K.N.Abiyeva

F.M.Abbasova

C.S.Abdullazadə

A.Ç.Əliyev

Ə.İ.Əliyev

L.H.Hüseynov

R.N.İbadov

R.A.Kurbanov

M.F.Quluzadə

K.N.Mehdiyeva

F.T.Zərbiyev

Məsul katib:

E.S.Məmmədov

Redaksiya ünvanı:

AZ 1025, Bakı şəhəri, Xətai rayonu,

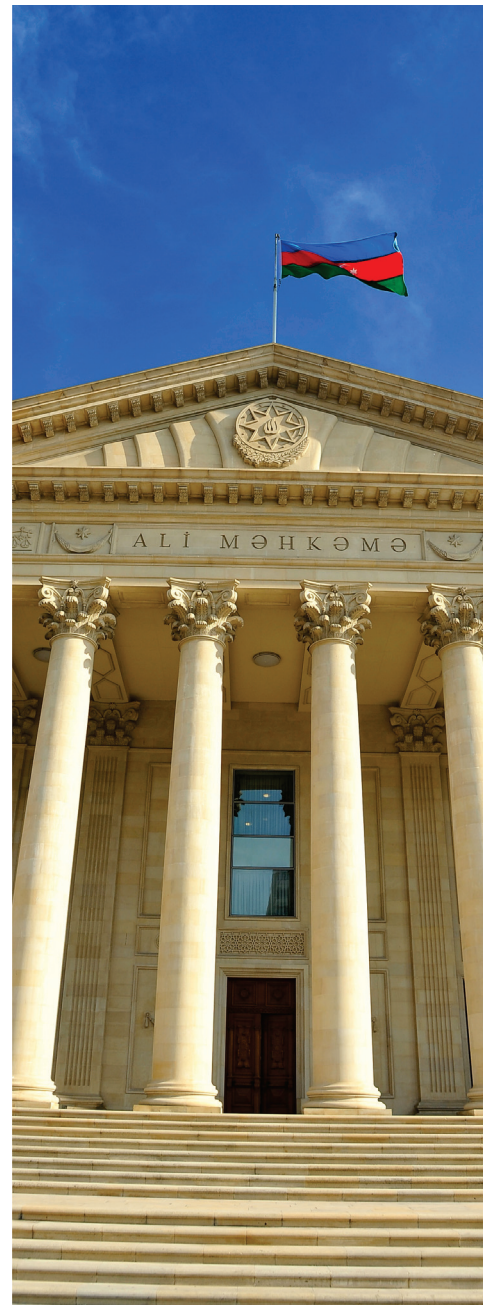
Yusif Səfərov küç. 26

Tel: 012-489-07-07 (daxili nömrə: 1607)

www.supremecourt.gov.az

Elektron poçt: contact@supremecourt.gov.az

Təsisçi: Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi

M Ü N D Ə R İ C A T

ALİ MƏHKƏMƏNİN QƏRARLARI

“Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2025-ci il 24 dekabr tarixli 20 nömrəli Qərarı	4
Daşınmaz əşyalara dair əşya hüquqlarının əldə edilməsində üçüncü şəxslərin vicdanlılığı ilə bağlı qanunvericiliyin tətbiqi üzrə 02/2026 nömrəli Qərardad	44

CİNAYƏT İŞLƏRİ ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Cinayət-prosessual qanunvericilikdə birbaşa norma mövcud olmasa da, məhkəmə aktının mülki iddiaya dair hissəsinin izah edilməsi MPM-in 230.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqi mexanizm əsasında mümkün hesab edilməlidir	58
İstintaq orqanı və məhkəmələr hər hansı mötəbər sübut olmadan şəxsin soyuq və qaz silahlarını qanunsuz olaraq əldə etməsi nəticəsinə gəldiyindən kassasiya kollegiyası şəxsin barəsində cinayət işi üzrə icraata onun CM-in 228.4-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair hissədə təqsirliliyinin sübuta yetirilməməsi səbəbindən xitam verilməsi barədə qənaətdə gəlmişdir	62

MÜLKİ İŞLƏR ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

İcranın mümkünsüzlüyü hər zaman öhdəliyin xitamına səbəb olmur	64
Sahibliyin özbaşınalıqdan müdafiəsi hüquq haqqında mübahisələrdən fərqləndirilməlidir	66

KOMMERSİYA İŞLƏRİ ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Lizinq predmeti müharibə şəraitində lizinq alanın iradəsindən kənar səbəbdən məhv olduqda, lizinq alanın həmin predmetlərə görə sonrakı dövr üçün lizinq ödənişlərini etməsinin hüquqi əsasının olub-olmadığı, lizinq müqaviləsində risklərin bölüşdürülməsi şərtinin və Mülki Məcəllənin 448.4 və 748-7.1-ci maddələrinin məzmunu nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir	68
Tərəflərin xarici ölkədə yaşayış yeri, iş yeri və ya adətən olduğu yer mövcud olmadıqda, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və hüquqi şəxsləri arasında bağlanmış müqavilədə mübahisənin xarici dövlətin məhkəmələrində baxılması barədə razılaşma etibarsızdır və bu hal iş üzrə icraata xitam verilməsi üçün əsas sayıla bilməz	69

İNZİBATİ İŞLƏR ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

2019-cu il 1 yanvar tarixdən 2022-ci il 1 iyul tarixədək pensiya hüququ yaranmış Dövlət Gömrük Komitəsinin xüsusi rütbəsi olan əməkdaşları və mülki işçilərinin əmək pensiyasının hesablanması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 24 yanvar tarixli 1207 nömrəli Fərmanı ilə büdcədən kənar vəsait hesabına onlara ödənilən 60 faiz əlavələr nəzərə alınmalıdır 70

Xarici dövlətlərin ali təhsilə aid kvalifikasiyalarının tanınması ilə bağlı müraciətlərə baxılarkən şəxsə kvalifikasiyanın verildiyi tarixdə qüvvədə olmuş qanunvericilik deyil, məhz müraciətin edildiyi tarixdə qüvvədə olan qanunvericilik tətbiq edilməlidir 72

MƏQALƏLƏR

Rağib Qurbanov, Abbas Abbasov. Transsərhəd müflisləşmə haqqında UNCITRAL Model Qanununun əsas xüsusiyyətləri və Azərbaycan Respublikasında mümkün tətbiqi 73

Roman Ələkbərli. Cinayətlərin məcmusu və məcmu üzrə cəzanın təyininin tənzimlənməsinin bəzi problemləri haqqında 78

Elşad Nəsirov, Kamran Xəlilov. Kibercinayətlərin istintaqı kontekstində rəqəmsal suverenliyin konstitusion əsasları 86

Firudin Mövsümov. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 3, 5, 6 və 8-ci maddələrinin pozulmasını qiymətləndirməsində sübutların və məhkəmə ekspertizasının rolu 105

ALİ MƏHKƏMƏNİN QƏRARLARI

“Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi haqqında”

*Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun
2025-ci il 24 dekabr tarixli 20 nömrəli Qərarı*

Şəxsiyyət (qeyri-əmlak) hüquqlarının müdafiəsi və bu hüquqların pozulmasından irəli gələn zərərin kompensasiyası ilə əlaqədar yaranan mübahisələrin həlli zamanı qanunvericiliyin düzgün tətbiq edilməsi, habelə bu kateqoriya işlər üzrə hüquqi yanaşmanın sabitliyinin təmin olunması və vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 131-ci maddəsinin I hissəsini, “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 79, 79-1 və 80-ci maddələrini rəhbər tutaraq

QƏRARA ALDI:

1. Şəxsiyyət hüquqlarının mahiyyəti, dairəsi və qanuni təminatları

1.1. Şəxsiyyət (qeyri-əmlak) hüquqları – şəxsə anadangəlmə və ya qanunla mənsub olan, iqtisadi dəyəri olmayan, şəxsiyyəti ilə bağlı olmaqla ayrılma, özgəninkiləşdirilə və ya hər hansı başqa üsulla ötürülə bilməyən hüquq və azadlıqlardır.

1.2. Toxunulmaz olan şəxsiyyət hüquqlarına hörmət etmək və onları pozmamak hər kəsin borcudur. Bu baxımdan şəxsiyyət hüquqları onu pozan hər kəsə qarşı irəli sürülə bilən hüquqlardır (mütləq hüquq) və onların müdafiəsinə müddət şamil olunmur.

1.3. Şəxsiyyət hüquqlarına Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra – Konstitusiya) III fəslində sadalanan hüquq və azadlıqlar, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq hüquqi sənədlərdə və daxili qanunvericilik aktlarında təsbit edilmiş sair hüquqlar (valideynlik, uşaqla ünsiyyət, unudulmaq hüquqları və s.) aiddir.

1.4. Nəzərə alınmalıdır ki, insan varlığını təşkil edən dəyərlərin sadalanması mümkün olmadığı üçün şəxsiyyət hüquqlarının dairəsi qeyri-məhduddur. Ona görə də qanunvericilikdə birbaşa göstərilən hüquqlarla yanaşı, bu qərarın 1.1-ci bəndində sadalanan xüsusiyyətlərə malik olan digər hüquqlar və azadlıqlar da insanın ləyaqətinin və dəyərinin qorunması məqsədilə şəxsiyyət hüquqları çərçivəsində qiymətləndirilə bilər.

1.5. Bu hüquqlar fiziki şəxslə yanaşı, bəzi hallarda hüquqi şəxslərə də aiddir. Hüquqi şəxsin öz adından şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək hüququ qanunda nəzərdə tutulmuşdur¹. Ad hüququ, işgüzar nüfuzun qorunması, kommersiya sirrinin qorunması, unudulmaq hüququ, olduğu yeri seçmək azadlığı və s. hüquqi şəxsin qeyri-əmlak hüquqları sayılır. Odur ki, şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı təminatlar mahiyyətinə uyğun gəldiyi halda hüquqi şəxslərə də şamil olunur.

1.6. Şəxsiyyət hüquqlarının toxunulmazlığı, pozulmazlığı və ayrılmazlığı konstitusion səviyyədə təminat altına alınmışdır. Dövlət hər kəsin şəxsiyyət hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir².

1.7. İnsanın özgəninkiləşdirilməyən hüquq və azadlıqlarının, digər qeyri-maddi nemətlərin gerçəkləşdirilməsi və müdafiəsi ilə bağlı münasibətlər, əgər bu münasibətlərin mahiyyətindən ayrı qayda irəli gəlmirsə, mülki qanunvericilik və başqa hüquqi aktlar ilə tənzimlənir³.

1.8. Eyni zamanda şəxsi və ailə həyatına kimsənin özbaşına qarışmasının yolverilməzliyi, mülki hüquqların maneəsiz həyata keçirilməsinə şərait yaradılması, pozulmuş hüquqların bərpasının təmin edilməsi və mülki hüquqların məhkəmə müdafiəsi mülki qanunvericiliyin prinsipləri kimi qanunda əks olunmuşdur⁴.

¹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (bundan sonra – Mülki Məcəllə) maddə 43.1

² Konstitusiya, maddə 24 və 26, II hissələr

³ Mülki Məcəllə, maddə 2.4

⁴ Mülki Məcəllə, maddə 6.1.6-6.1.9

1.9. Qeyd edilən vəzifələrin nəzərə alınması, prinsiplərin rəhbər tutulması mülki hüquq münasibətlərində iştirak edən bütün dövlət hakimiyyəti orqanları, yerli özünüidarə orqanları, siyasi partiyalar, ictimai birliklər, həmkarlar ittifaqı təşkilatları, fiziki və hüquqi şəxslərin qanundan irəli gələn öhdəliyidir. Sadalanan subyektlər şəxsiyyət hüquqlarının maneəsiz şəkildə həyata keçirilməsinə, pozulduqda isə onların müdafiəsinə kömək göstərməyə borcludurlar⁵.

1.10. Eyni zamanda şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı işlərə baxan məhkəmələr müqavilə şərtlərinin, hüquq normalarının təfsir olunmasında və ümumilikdə hüququn tətbiqində şəxsiyyət hüquqlarının konstitusion təminatını, mülki qanunvericiliyin bununla bağlı əsas vəzifələrini və prinsiplərini nəzərə almalıdırlar.

2. Müxtəlif növ şəxsiyyət hüquqları

2.1. Yaşamaq, sağlamlıq və bədən toxunulmazlığı hüququ

2.1.1. Yaşamaq hüququ insanın doğulduğu andan malik olduğu toxunulmaz və mütləq hüquq olmaqla, ən ali fundamental hüquqdur. Bütün digər hüquqların mövcudluğu məhz bu hüquqa bağlıdır. Hər bir insan dünyaya gəldiyi andan etibarən yaşamaq, mövcudluğunu qorumaq, təhlükəsiz şəraitdə həyatını davam etdirmək hüququna malikdir. Bu hüquqdan heç kim könüllü olaraq imtina edə bilməz, dövlət onu qorumağa borcludur. Yaşamaq hüququ yalnız fiziki mövcudluğu deyil, həm də təhlükəsiz və insan ləyaqətinə uyğun şəraitdə yaşamağı nəzərdə tutur. Bu hüquq Konstitusiyanın 27-ci maddəsi ilə təminat altına alınmışdır.

2.1.2. Sağlamlıq hüququ - yaşamaq hüququnun ayrılmaz və tamamlayıcı tərkib hissəsi olmaqla, insanın sağlam şəraitdə yaşaması, fiziki və psixoloji sağlamlığının qorunması və bərpası hüququdur. Bu hüquq Konstitusiyanın 41-ci maddəsi ilə təminat altına alınmışdır.

2.1.3. Bədən toxunulmazlığı hüququ - bədəni təşkil edən orqan, üzv və ya toxuma üzərində insanın şəxsiyyət hüquqlarını nəzərdə tutur. Bu hü-

ququn konstitusion əsasını Konstitusiyanın 46-cı maddəsinin III hissəsi təşkil edir. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi isə bu hüququ "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsinin (şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ) çərçivəsinə daxil olan şəxsiyyət hüququ kimi qiymətləndirir.

2.1.4. Bu qərarın 4.24-cü bəndində nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan bədən toxunulmazlığına üçüncü şəxslər tərəfindən edilən hər hansı hüquqazidd müdaxilə (tibbi, elmi, fiziki, cinsi və s.) həyat üçün təhlükəli olub-olmamasından asılı olmayaraq, bu hüququn pozulması sayılır. Məsələn, şəxsin razılığı olmadan tibbi analizlərin aparılması və ya digər əsasla ondan biomaterialin götürülməsi, hər hansı inyeksiyanın edilməsi, sağlığında və ya ölümündən sonra onun orqan və toxumalarından istifadə edilməsi, bədənə toxunulması, fiziki və cinsi zorakılığın edilməsi və s.

2.2. Şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzun müdafiəsi hüququ

2.2.1. İnsan ləyaqəti qorunur və ona hörmət edilir, hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır. Şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz. Heç kəs işgəncə və əzaba, insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz⁶.

2.2.2. Şərəf – fiziki şəxsin mənəvi keyfiyyətlərinə, ictimai və şəxsi davranışında əsas tutduğu mənəvi-əxlaqi prinsiplərinə görə cəmiyyətdə qazandığı dəyərdir.

2.2.3. Ləyaqət – fiziki şəxsin doğulduğu andan insan olması səbəbi ilə sahib olduğu mənəvi dəyərdir.

2.2.4. İşgüzar nüfuz – fiziki və ya hüquqi şəxsin sahibkarlıq və ya digər sahədə peşəkar fəaliyyətinə görə cəmiyyətdə barəsində formalaşmış rəydir.

2.2.5. Şəxsin şərəfinin və işgüzar nüfuzunun ləkələnməsi onun barəsində həqiqətə uyğun olmayan alçaldıcı məlumatların, təhqiramiz ifadə və hərəkətlərin yayılması ilə şərtləndirildiyi halda,

⁵ Mülki Məcəllə, maddə 17.1

⁶ Konstitusiya, maddə 24, I hissə, maddə 46, "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" və "İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması haqqında" Avropa Konvensiyaları

ləyaqətin alçaldılması üçün belə məlumatların, ifadələrin və hərəkətlərin üçüncü şəxslərin iştirakı olmadan da bilavasitə həmin şəxsə bildirilməsi və ya edilməsi yetərli hesab edilir. Odur ki, hətta yayılma halı olmadıqda da, həqiqətə uyğun olmayan alçaldıcı məlumatların, habelə təhqiramiz ifadələrin ünvanlandığı şəxsə bildirilməsinin və ya hərəkətlərin edilməsinin sübuta yetirilməsi, sonuncunun ləyaqətinin alçaldılması qənaətinə gəlinməsi üçün yetərlidir.

2.2.6. Bu baxımdan məhkəmələr şərəfin və işgüzar nüfuzun müdafiəsi barədə işlərə baxarkən üç halı aydınlaşdırmalıdır: məlumatın, ifadənin və ya hərəkətin şəxsin şərəfini, ləyaqətini və işgüzar nüfuzunu ləkələməsi; məlumatın doğru olmaması; yayılmanın mövcudluğu. Ləyaqətin alçaldılması ilə bağlı işlərə baxılarkən isə yayılmanın mövcudluğunun araşdırılması istisna edilir. Bununla yanaşı, qiymətləndirmə həyata keçirilərkən bu qərarın 4.24-cü bəndində qeyd edilən əməlin hüquqazidliyini aradan qaldıran halların mövcudluğu da araşdırılmalıdır.

2.2.7. Odur ki, şərəfin və işgüzar nüfuzun müdafiəsini tələb edən iddiaçı məlumatların, ifadələrin və ya hərəkətlərin cavabdeh tərəfindən ifadə edildiyini və (və ya) yayıldığını, eləcə də ona münasibətdə şərəf və ləyaqətini, işgüzar nüfuzunu ləkələyən xarakter daşdığını, cavabdeh isə yalnız məlumatlara münasibətdə onların həqiqətə uyğun olduğunu sübut etməlidir.

2.2.8. Şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən məlumatlar dedikdə, şəxsiyyətini alçaldan və həqiqətə uyğun olmayan yazılı (mətn, şəkil, karikatura, audio, video və s.), habelə şifahi informasiyalar başa düşülür. İşgüzar nüfuzu ləkələyən məlumatlar dedikdə isə bu qərarın 2.3.5-ci bəndində göstərilən məlumatlar başa düşülür. Hər hansı məlumatın şərəf və ləyaqəti, habelə işgüzar nüfuzu ləkələyən məlumat hesab edilməsi üçün sadalanan iki şərt birlikdə mövcud olmalıdır.

2.2.9. Şəxsin şərəf, ləyaqət və ya işgüzar nüfuzunu ləkələyən məlumatlardan fərqli olaraq, ifadələr və hərəkətlər şəxsin barəsində təhqiramiz sözlərin işlədilməsi və hərəkətlərin edilməsini ehtiva edir.

2.2.10. Şəxsin barəsində tənqid, habelə qiymətləndirici fikir və mülahizə xarakterli məlumatlar

və ya ifadələr onun şərəf və ləyaqətinin ləkələnməsinə səbəb olmadığından, bu əsasla şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası tələbləri istisna edilir. Belə məlumat və ya ifadələrin məzmununa qiymət verməmişdən əvvəl onların faktların təsvirini, yoxsa şəxsin məsələyə dair subyektiv qiymətləndirməsini ehtiva etməsinə diqqət yetirilməlidir. Belə ki, faktların təsviri məlumatların həqiqiliyinin sübuta yetirilməsini tələb etdiyi halda, qiymətləndirilmə sübutetməni tələb etmir.

2.2.11. Qiymətləndirici fikir və mülahizələrin iddiaçının şərəf və ləyaqətini alçaldan tərzdə, yəni istehzal, təhqiredici formada ifadə edilməsi şəxsiyyət hüquqlarının pozulması ilə nəticələnə bilər.

2.2.12. Bununla yanaşı, qiymətləndirici fikirlərin və mülahizələrin qəsdən pis niyyətlə (şəxsin cəmiyyətdə və ya kollektivdə nüfuzdan salınması və s.) və ya qarşı tərəfə zərər yetirmək məqsədi ilə işlədilməsi hüquqdan sui-istifadə hesab olunmaqla, şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilədir.

2.2.13. Təhqir və böhtana görə şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması zərərçəkmiş şəxsin şəxsiyyət hüquqlarının mülki mühakimə icraatı qaydasında müdafiəsini (təsbit iddiaları istisna olmaqla) və vurulmuş mənəvi zərərin kompensasiyasını tələb etmək hüququnu istisna etmir.

2.2.14. Özünün pozulmuş hüquqlarının bərpası məqsədilə qarşı tərəfin qanunsuz, o cümlədən cinayət əməlləri barədə ittiham xarakterli şikayət və ya digər məzmunlu müraciətlərin səlahiyyətli aidiyyəti orqana ünvanlanması bu müraciətlərin məzmunlarının aşkar surətdə şəxsin şərəf və ləyaqətini alçaldan tərzdə, yəni təhqiredici formada ifadə edilmədiyi halda, şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə hesab edilməyəcəkdir. Belə ki, şəxsin dövlət orqanına müraciət etmək hüququndan, o cümlədən söz və fikir azadlığından haqlı bir mənafe çərçivəsində, başqasını açıq-aşkar ləkələmək niyyəti olmadan istifadə etməsi əməlin hüquqaziddlik əlamətini aradan qaldıran hal hesab olunur. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, bu müraciətlərin məzmunlarının onların ünvanlandığı orqanın səlahiyyətlərinə aid olan məsələlərin dairəsindən kənara çıxmamalı, şəxsin şərəf və ləyaqətinə və

ya digər şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə etməməlidir. Məsələn, şəxs öz hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə qonşusunun barəsində hüquq mühafizə orqanlarına şikayət edərək, onun qanunsuz əməllərinə hüquqi qiymətin verilməsi və bu əməllərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasını tələb etmiş, bununla yanaşı, müraciətinə onun nikahdan kənar münasibətləri barədə yalan məlumatlar da daxil etmişdir. Müraciətin birinci hissəsi ilə bağlı şəxsin məsuliyyəti istisna olunsa da, digər hal qarşı tərəfin şərəf və ləyaqətinə hüquqazidd müdaxilə hesab olunacaqdır.

2.2.15. Şəxsin Konstitusiyanın 63-cü maddəsi şəxsin barəsində qanuni qüvvəyə minmiş ittihamedicı hökm olmadan onun təqsirliliyinə dair təsdiqedicı ifadələrin işlədilməsi və ya məlumatların yayılmasını qadağan edir. İstinad edilən konstitusion norma ilə qorunan təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnun pozulması onun şərəfinin, ləyaqətinin və işgüzar nüfuzunun ləkələnməsinə səbəb ola bilər. Bu hüquq barəsində qanuni qüvvəsini almış məhkəmənin ittihamedicı hökmü olmadan şəxsin təqsirsizliyini qoruyur. Bu hüququn müdafiəsi (hüququn pozulmasının təsbit edilməsi, yayılmış məlumatların silinməsi, yayılmanın qarşısının alınması, düzəliş edilməsi, təkzib edilməsi və s.) və pozulmasından irəli gələn mənəvi zərərin kompensasiyası üzrə tələb hüququ pozuntu anından yaranır və şəxsin barəsində sonradan ittihamedicı hökmün çıxarılması və qanuni qüvvəyə minməsi bu hüququ istisna etmir. Bu hüququn cinayət mühakiməsi icraatının məhkəmənin hökm və ya qərarının qanuni qüvvəyə minməsinədək olan dövrün hansı mərhələsində pozulması isə vurulmuş mənəvi zərərin həcmnin müəyyən edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Məsələn, ibtidai araşdırma mərhələsi ilə müqayisədə cinayət işi üzrə birinci instansiya məhkəməsində ittiham hökmünün çıxarılmasından sonra şəxsin cinayəti törətməsinə dair təsdiqedicı məlumatların yayılması ona daha az həcmdə mənəvi zərərin vurulmasına səbəb olacaqdır.

2.2.16. Məhkəmələr yayılmış məlumatların, ifadələrin və edilmiş hərəkətlərin şəxsin şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzunu alçaldan məzmununda olmasının müəyyənləşdirilməsi üçün buna yalnız xüsusi biliyin tələb olunduğu halda ekspertiza təyin etməlidirlər. İfadə və məlumatların mənə,

məzmun və ifadə tərzı baxımından şəxsin şərəfini, ləyaqətini və işgüzar nüfuzunu ləkələməsinin xüsusi bilik tələb edilmədən cəmiyyətdə mövcud olan sosial-əxlaqi dəyərlər baxımından qiymətləndirmə aparmaqla, hakimin özü tərəfindən və bəzi hallarda “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndən istifadə etməklə asanlıqla müəyyən edilməsi mümkün olduğu halda, iş üzrə məhkəmə-linqvistik ekspertizaları təyin edilməməlidir. Ekspertiza təyin edildiyi halda isə xüsusi bilik tələb etməyən aydın anlaşılan söz və ifadələrlə bağlı (məsələn, “şərəfsiz”, “alçaq”, “dələduz”, “həyasız”, “qanmaz” və s.) şərəf və ləyaqətin, habelə işgüzar nüfuzun ləkələnməsi məsələsinə dair suallar, o cümlədən hüquqi xarakterli və ekspertin xüsusi biliyindən kənar məsələlərə dair suallar qoyulmamalı, habelə nalayiq şəkildə ifadə olunan sözlər və açıq söyüşlərdən ibarət materiallar (şifahi və ya yazılı şəkildə) təqdim edilməməlidir.

2.2.17. Dialektdən və məzmunundan asılı olaraq, eyni söz müxtəlif bölgələrdə və məqamlarda fərqli mənə daşıya bilər. Bu baxımdan ifadənin qiymətləndirilməsi konkret kontekstdə və işlədildiyi bölgədə qəbul olunan mənə nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Belə ki, bir yerdə hörmət, ehtiram, rəğbət ifadə edən söz, başqa yerdə alçaldıcı və istehzalı xarakter daşıyaraq şərəf və ləyaqəti alçaldan ifadəyə çevrilə bilər.

2.2.18. Yayılma dedikdə məlumatların və ya ifadələrin üçüncü şəxsə, yaxud qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinə onun (onların) eşidə və qavraya biləcəkləri şəkildə bəyan edilməsi, habelə hərəkətlərin həmin şəxslərin görə və qavraya biləcəyi şəkildə edilməsi başa düşülür.

2.2.19. Yayılma informasiya agentliklərində, audiovizual, çap, onlayn media subyektlərində, habelə sosial şəbəkələrdə yayımlanmaqla, əsərlərdə təsvir və ifadə edilməklə, yığıncaq və toplantılarda səsləndirilməklə (edilməklə), məlumatın və ya ifadənin məktub, ərizə, şikayət və digər sənədlərdə göndərilməsi yolu ilə və s. üsullarla edilə bilər.

2.2.20. Media subyektləri vasitəsi ilə şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxiləyə səbəb olan yayılmış məlumatlar, ifadələr və hərəkətlərə görə bu pozuntuya yol verən şəxslə yanaşı, efirin canlı və ya audio-videoyazı yolu ilə verilməsindən asılı olaraq, media subyektinin məsuliyyəti fərqləndirilir.

Belə ki, yayılma audio-videoyazı yolu ilə edildiği halda, pozuntuya yol vermiş şəxslə yanaşı, media subyekti də məsuliyyət daşıyacaqdır.

2.2.21. Yayılma canlı efirdə baş verdiyi halda isə “Media haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 77-ci maddəsinə əsasən media subyektinin məsuliyyəti istisna edilir. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, qeyd olunan normanın məzmunu əvvəlcədən planlaşdırılmayan və proqnozlaşdırılmayan, yalnız bir canlı yayımda efirə getmiş çıxışı ehtiva edir. Çıxışların mütəmadi efirə gedən proqramların müxtəlif buraxılışlarında və ya silsilə şəklində davam etdirilməsi planlaşdırılmayan və proqnozlaşdırılmayan canlı yayım kimi qiymətləndirilməsini istisna edir. Bunun əksi, yəni silsilə şəklində davam edən canlı yayımlarda efirə getmiş proqramlarda baş verə biləcək hallara və çıxışlara görə media subyektinin qeyd olunan normaya istinad edilməklə, məsuliyyətdən kənarda saxlanması hüquqdan sui-istifadə ilə nəticələnmə bilər. Xüsusilə proqramın məzmunu şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə riski daşıdığı hallarda, media subyektinin bu riskin qarşısının alınması məqsədilə canlı efirə çıxacaq şəxsləri səsləndirəcəkləri ifadə və məlumatlara, habelə yol verəcəkləri hərəkətlərə görə müvafiq qaydada məsuliyyət daşımaları barədə əvvəlcədən anlaşılan formada xəbərdar etməli olduğu nəzərə alınmalıdır.

2.2.22. Publik şəxslərə münasibətdə yuxarı qurumlara və ya aidiyyəti orqanlara edilmiş şikayət xarakterli müraciətlər, habelə media subyektlərində və ya sosial şəbəkələrdə yayılmış tənqidi fikirlər aşkar surətdə şərəf və ləyaqəti alçaldan tərzdə, yəni təhqiredici formada ifadə edilmədiyi halda, şərəf və ləyaqəti alçaldan, işgüzar nüfuzu ləkələyən hüquqazidd əməl kimi qiymətləndirilməməlidir. Bu zaman vəzifəli şəxslər digər şəxslərdən fərqli olaraq, publik vəzifə daşıyan şəxs kimi fəaliyyəti ilə bağlı tənqidi və bəzən çox sərt, istehsalı və ilk baxışdan şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuza toxuna biləcək fikirlərə qarşı daha çox dözümlülük nümayiş etdirməlidirlər.

2.2.23. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi də müxtəlif qərarlarında göstərmişdir ki, Kon-

vensiyanın 10-cu maddəsinin 2-ci bəndi digərlərinin nüfuzlarını qorumaq məqsədi ilə söz azadlığının məhdudlaşdırıla bilməsini qəbul etsə də, bu sahə üzrə qanunvericilik dövlətin vəzifəli şəxslərinin qanuni şəkildə tənqid olunmasına və ya vəzifə pozuntularını və korrupsiya hallarını üzə çıxarmağa mane olmamalıdır⁷. Məqbul hesab edilən tənqidin həddləri özəl şəxslə müqayisədə siyasətçiyə münasibətdə daha genişdir. Sonuncu hər hərəkətinin və sözünün jurnalistlər və cəmiyyət tərəfindən tənqidi araşdırmaya məruz qalacağına qaçılmaz olduğunu bilməli olduğundan, daha çox dözümlülük nümayiş etdirməlidir⁸. Öz vəzifələrini yerinə yetirən dövlət qulluqçuları da siyasətçilər kimi özəl şəxslərdən fərqli olaraq, daha geniş tənqidlərə məruz qala bilərlər⁹.

2.2.24. Nəzərə alınmalıdır ki, publik şəxsə münasibətdə bu qərarın 2.2.22-ci bəndində göstərilən hədləri aşan, aşkar surətdə şərəf və ləyaqəti alçaldan məlumatlar və ya təhqiredici ifadələr, habelə onun publik səlahiyyətləri ilə bağlı olmayan yalan, ittihamedici məlumat və ifadələr hüquqazidd əməl hesab olunmaqla, şəxsə mənəvi zərərin vurulması əsasını təşkil edə bilər.

2.2.25. Yayılmış həqiqətə uyğun olmayan məlumatlar xüsusiyyətlərinə görə fiziki şəxsin şərəf və ləyaqətini alçaltmasa da, onun işgüzar nüfuzunun ləkələnməsinə səbəb ola bilər. Məsələn, seçkili orqana namizədliyini irəli sürən şəxsin rəsmi olaraq bəyan etdiyindən daha artıq əmlaka malik olması ilə bağlı yalan məlumatın yayılması onu seçiciləri arasında nüfuzdan sala və ona zərərin vurulması üçün əsas ola bilər.

2.2.26. Şərəf, ləyaqət və ya işgüzar nüfuzu ləkələyən məlumatların yayılması ilə bağlı işlərə baxarkən, məhkəmələr xüsusilə yayılan məlumatların məzmununa və onların ictimai şüurda təsirinin ağırlığına, iddiaçının keçirdiyi mənəvi sarsıntı və (və ya) iztirabların dərəcəsinə, digər mənfi nəticələrin yaranıb-yaranmamasına, məlumatların yayılma müddəti, üsulu, yeri və zərərcəkmiş şəxs haqqında mənfi ictimai fikrin formalaşdırılmasındakı roluna, iddiaçının işgüzar nüfuzuna, habelə şəxsiyyətinə, onun ictimai mövqeyinə,

⁷ İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin “Cihan Öztürk Türkiyəyə qarşı” (2009) qərarı

⁸ İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin “Lingens Avstriyaya qarşı” (1986) qərarı

⁹ İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin “Thoma Lüksemburqa qarşı” (2001) qərarı

vəzifəsinə təsir edib-etməməsinə və digər əhəmiyyətli hallara diqqət yetirməlidirlər.

2.2.27. Şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzu ləkələyən məlumatları yaymış şəxsin, yəni cavabdehin müəyyən edilməsi mümkün olmadıqda, barəsində bu cür məlumatlar yayılmış şəxs bu məlumatların həqiqətə uyğun olmayan məlumatlar sayılmasını məhkəmədə xüsusi icraat qaydasında tələb edə bilər. Bu halda məlumatın yayıldığı mənbə maraqlı şəxs qismində cəlb edilməlidir. Məsələn, həqiqi adını gizli saxlayan şəxs tərəfindən internet sosial şəbəkəsində həqiqətə uyğun olmayan məlumatlar yayıldıqda, həmin sosial şəbəkə maraqlı şəxs qismində işə cəlb olunacaqdır.

2.3. İşgüzar nüfuzun müdafiəsi hüququnun xüsusiyyətləri

2.3.1. Bu qərarın 2.2.4-cü bəndində müəyyən edilən anlayışdan göründüyü kimi, qeyri-əmlak hüquqlarından biri olan işgüzar nüfuz həm sahibkarlıq, həm də digər peşəkar fəaliyyəti əhatə etdiyindən onun subyektləri dairəsinə kommersiya, qeyri-kommersiya hüquqi şəxsləri və fiziki şəxs qismində fərdi sahibkarlarla yanaşı, publik şəxslər, vəkillər, notariuslar, auditorlar, qiymətləndiricilər, elm, tədris və sair peşəkar fəaliyyətlə məşğul olan digər şəxslər də aiddir.

2.3.2. İşgüzar nüfuzun müdafiəsi, habelə mənəvi zərərin kompensasiyası əsasları bu qərarla əks olunmuş şərəf və ləyaqətin müdafiəsi ilə bağlı ümumi qaydalara (hüquqi əsasları, dispozisiya şərtləri, əməlin hüquqazidliyini aradan qaldıran hallar, prezumpsiya və sübutetmə, hüquqların müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası üsulları və s.) uyğun həyata keçirilməli, habelə işgüzar nüfuza aid aşağıdakı özünəməxsus xüsusiyyətlər də nəzərə alınmalıdır. Əlavə olaraq qeyd edilməlidir ki, işgüzar nüfuzun ləkələnməsindən doğan maddi zərərin tutulması əsasları da bu qərarla əks olunmuş ümumi qaydalara tabədir.

2.3.3. Hüquqi şəxslərdən fərqli olaraq, fərdi sahibkarlar, habelə vəkillər, notariuslar, auditorlar, qiymətləndiricilər, elm, tədris və sair peşə sahibləri də işgüzar nüfuzlarını ləkələyən məlumatların yayılmasına görə mənəvi zərərin kompensasiyasını tələb etmək hüququna malikdirlər. Hüquqi şəxslərin işgüzar nüfuzlarının pozulması isə yalnız maddi

zərərlə nəticələnə bildiyindən, onlar işgüzar nüfuzun müdafiəsinə yönəlmiş tələblərlə yanaşı, Mülki Məcəllənin 21-ci maddəsində nəzərdə tutulan real zərərin və əldən çıxmış faydanın ödənilməsinə tələb edə bilərlər.

2.3.4. İşgüzar nüfuz fiziki şəxsin peşəkar fəaliyyətə başladığı, sahibkar statusunu əldə etdiyi və ya hüquqi şəxs kimi dövlət qeydiyyatına alındığı andan deyil, yalnız müəyyən dövr ərzində həyata keçirdiyi fəaliyyətlə bağlı etimad qazanmasından sonra yaranır. Belə ki, hər hansı subyektin müəyyən müddət ərzində müxtəlif sahələrdə biznes və ya digər peşəkar fəaliyyətlə məşğul olması, yerli və xarici bazarlarda tanınması, ticarət dövryyəsinə malik olması, müvafiq əmtəə nişanları adı altında məhsullar istehsal etməsi, işlər görməsi, xidmətlər göstərməsi, biznes reytinglərində yer tutması, həmin subyekt barədə çoxsaylı müsbət xarakterli tərəfdaş və müştəri rəylərinin, nəşrlərin mövcudluğu onun işgüzar nüfuzunu formalaşdırmış olur.

2.3.5. İşgüzar nüfuzu ləkələyən məlumatlar - üçüncü şəxslərdə şəxsin işgüzar fəaliyyəti və bu fəaliyyətin keyfiyyəti barədə mənfi rəyin yaradılmasına yönəlmiş və həqiqətə uyğun olmayan məlumatlardır. Bu baxımdan qeyd edilməlidir ki, hər hansı məlumatın işgüzar nüfuzu ləkələyən hesab edilməsi üçün sadalanan bu iki şərt birlikdə mövcud olmalıdır.

2.3.6. Bu məlumatlar bir qayda olaraq aid olduğu fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən qanunvericiliyi pozmasına, sui-istifadə hallarına, haqsız rəqabətə yol verməsi, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar biznes tərəfdaşlarının və istehlakçıların hüquqlarının və maraqlarının, işgüzar davranış qaydalarını pozması kimi mənfi xarakterli informasiya hesab olunur. Məsələn, müvafiq malların satışı ilə məşğul olan şəxsin barəsində müştərilərin aldadılmasına dair, yaxud da təmir-tikinti işləri görəndə şirkətin bu fəaliyyət üçün müvafiq razılıq olmadan qanunsuz fəaliyyət göstərməsinə dair məlumatlar.

2.3.7. Bu qərarla əks olunmuş ümumi yayılma üsulları ilə yanaşı, işgüzar nüfuzu ləkələyən məlumatların reklamlarda da yayılmasının mümkünü nəzərə alınmalıdır. Belə reklamlar "Reklam haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 6.1 və 6.1.2-ci maddəsinə görə haqsız reklam hesab olunur.

2.3.8. Bu cür məlumatlar digər kommersiya subyekti tərəfindən yayıldıqda haqsız rəqabət haqqında qanunvericiliyin normaları da nəzərə alın bilər. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Rəqabət Məcəlləsinin 21.1-ci maddəsinə əsasən rəqibin işgüzar nüfuzu və ya maliyyə vəziyyəti haqqında və ya rəqibin elmi-texniki və istehsal imkanları haqqında yalan və ya təhrif olunmuş məlumatların yayılması, yaxud belə məlumatların yayılmasının təşkili, habelə rəqibin məhsulundan imtina etməyə əsassız çağırışların edilməsi (boykot edilməsi), rəqibin təklif etdiyi məhsulun, habelə istifadə etdiyi xammal və ya materialların mənsəyi, texnologiyası, xassələri, keyfiyyəti və təhlükəsizliyi haqqında yalan və ya təhrif olunmuş məlumatların yayılması, yaxud belə məlumatların yayılmasının təşkili, habelə rəqibin əmtəəsindən imtina etməyə əsassız çağırışların edilməsi (boykot edilməsi) rəqib təsərrüfat subyektini nüfuzdan salan hərəkətlər hesab edilir.

2.3.9. İstinad olunan maddənin məzmunundan göründüyü kimi, norma rəqibi nüfuzdan salan hərəkətləri və yayılan məlumatların dairəsini müəyyən edir. Bu maddənin dispozisiya şərtlərinin mövcudluğu üçün şəxs üç hərəkətdən birini sübut etməlidir: 1) məlumatın yayılması; 2) bu cür məlumatların yayılmasının təşkili; 3) rəqibin məhsulundan (əmtəəsindən) imtina etməyə əsassız çağırışların edilməsi. Sözügedən normada yayılan məlumatların yalan və ya təhrif olunmuş olması şərtləndirilməklə, şərti olaraq iki növü müəyyən edilmişdir. İlk qrupa rəqib subyektin özünə aid məlumatlar – maliyyə vəziyyəti, ümumi işgüzar nüfuzu, istehsalat imkanları aiddir. İkinci qrup məlumatlar isə məlumat yayan şəxsin rəqibinin təklif etdiyi məhsulun keyfiyyəti ilə bağlıdır.

2.3.10. İşgüzar nüfuzun pozulması sahibkarlıq subyektinin rəqabət səviyyəsinin aşağı enməsi, investisiyaların, ticarət dövryyəsinin, müştərilərin və (və ya) istehlakçıların sayının azalması, biznes tərəfdaşları tərəfindən bağlanılması nəzərdə tutulan əqdlərin rəsmiləşdirilməsindən, yaxud bağlanmış müqavilələrin icrasından imtina olunması, maliyyə-təsərrüfat göstəricilərinin pisləşməsi, tenderlərdən kənarlaşdırılma və maddi zərərlə səciyyələnən digər mənfi nəticələrə səbəb ola bilər.

2.3.11. Vurulmuş maddi zərərin qiymətləndirilməsi

baxımından iddiaçı öz tələblərini əsaslandırmaq üçün məlumatların yayılmasını və bunun nəticəsində iddiaçının işgüzar nüfuzunun ləkələnməsini təsdiq edən sübutlarla yanaşı, bu məlumatların yayılması səbəbindən onun real zərər və ya əldən çıxmış fayda formasında maliyyə itkilərinə məruz qaldığını təsdiq edən sübutları da (müxtəlif illər üzrə olan göstəriciləri müqayisə etməyə imkan verən maliyyə-mühasibatlıq sənədləri, vergi hesabatları, audit rəyləri, biznes tərəfdaşları və müştərilərlə yazışmalar və s.) işə baxan məhkəməyə təqdim etməlidir.

2.3.12. Həqiqətə uyğun olan məlumatların yayılması isə işgüzar nüfuzun ləkələnməsinə səbəb olmasa da, bu hal qanunla qorunan kommersiya və peşə sirri kimi digər qeyri-əmlak hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə hesab olunduğu və ya haqsız rəqabətlə nəticələndiyi halda, həmin hüquqların müdafiəsi ilə bağlı məlumatların silinməsi, reklam yayımının qadağan edilməsi, maddi zərərin tutulması, habelə fiziki şəxslərə münasibətdə mənəvi təzminat tələbindən istifadə oluna bilər.

2.3.13. Fərdi sahibkarlara, habelə hüquqi şəxslərə məxsus təsvirlərin (emblem, blank, tanınma nişanı, etiket markası və s.) və ya həmin təsvirlərə bilərəkdən oxşadılmış yaradıcılıq məhsullarının haqsız rəqabət, habelə anti-reklam məqsədilə yayılması işgüzar nüfuzun zədələnməsinə səbəb ola bilər.

2.3.14. Əmək münasibətlərindən yaranan işgüzar nüfuzun müdafiəsi tələblərinə baxılarkən, tələbin maddi hüquqi əsasını əmək qanunvericiliyinin müvafiq normalarının təşkil etdiyi nəzərə alınmalıdır.

2.4. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ

2.4.1. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ təməl şəxsiyyət hüquqlardan biri kimi Konstitusiyanın 32-ci və “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 8-ci maddələrində geniş şəkildə açıqlanmaqla, hər bir şəxsin şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığını qoruma altına alır.

2.4.2. Konstitusion mənada şəxsi toxunulmazlıq şəxsi və ailə həyatının məxfiliyinin qorunmasını (ad, səs, təsvir, şəxsi, ailə və yazışma sirrinin qo-

runması, unudulmaq hüququ və s.) nəzərdə tutmaqla, hər bir şəxsin şəxsi və ailə həyatına hörmət edilməsinə, onun cəmiyyətdə özünü rahat və təhlükəsiz hiss etməsinə xidmət edir.

2.4.3. Şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ – şəxsi və ailə həyatının sirrini saxlamaq, şəxsi və ailə həyatına hüquqazidd müdaxilədən, yəni öz razılığı olmadan şəxsi həyatı haqqında məlumatın toplanılmasından, saxlanılmasından, istifadəsindən və yayılmasından, habelə qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, xəbəri olmadan və ya etirazına baxmadan izlənilməkdən, video və ya foto çəkilişinə, səs yazısına və digər bu cür hərəkətlərə məruz qalmaqdan müdafiə olunmaq, o cümlədən yazışma, telefon danışqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirrini qorumaq hüquqlarını əhatə edir.

2.4.4. Şəxsi və ailə həyatına hüquqazidd müdaxilədən müdafiə olunmaq hüququ yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, şəxsin avtomobilinə, xidməti otağına və ləvazimatlarına, ona məxsus ev heyvanlarına və bitkilərinə, habelə şəxsi xüsusiyyətə malik digər əşyalarına da şamil edilir. Məsələn, işçiyə ayrılmış xidməti otağa, rəflərinə, iş masasına, kompüterinə, şəxsin çantasına, cibinə onun razılığı, habelə müvafiq qanuni əsas olmadan daxil olma şəxsi toxunulmazlıq hüququna hüquqazidd müdaxilə hesab olunur.

2.4.5. Şəxsi həyata dair məlumatlara hər bir şəxsin fərdi məlumatları, o cümlədən tibbi məlumatları, maliyyə və əmlak vəziyyəti ilə bağlı məlumatlar, şəxsi yazışmaları, keçmişi ilə bağlı və digər şəxsi sirr təşkil edən məlumatları aiddir.

2.4.6. Fərdi məlumat dedikdə, şəxsin kimliyini birbaşa və ya dolayısı ilə müəyyənləşdirməyə imkan verən istənilən məlumat başa düşülür. Bu məlumatlara ad, səs, təsvir, ünvan, ailə vəziyyəti, boy, yaş, cins və bu kimi digər əlamətləri əks etdirən eyniləşdirmə məlumatları aiddir. Fərdi məlumatların dairəsi, habelə onların emalı, toplanılması, ötürülməsi, istifadəsi və mühafizəsi şərtləri “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir.

2.4.7. Ailə həyatına dair məlumatlara isə ər-arvad arasındakı şəxsi münasibətlər (emosional, cinsi və s.), ailədaxili davranışlar, boşanma sə-

bəbləri, uşaqların mənşəyi və sağlamlıq vəziyyətləri, övladlığa götürmə ilə bağlı məlumatlar, həmçinin ailə üçün məxfi və həssas xarakter daşıyan digər məlumatlar aiddir.

2.4.8. Bu hüquqlar, həm də Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində “İnsan və vətəndaşın konstitusiyə hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər” adlı 21-ci fəslinin aidiyyəti normaları ilə də qorunmaqdadır. Bununla belə, həmin hüquqların pozulması cinayət məsuliyyətinə səbəb olub-olmamasından asılı olmayaraq, mülki məsuliyyətə səbəb ola bilər. Təsadüfi deyildir ki, Mülki Məcəllənin 23-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, fiziki şəxs onun şəxsi və ailə həyatının sirrini və ya şəxsi və ailə toxunulmazlığını pozan məlumatların məhkəmə qaydasında təkzib olunmasını və onların yayılması nəticəsində vurulmuş zərərin kompensasiyasını tələb edə bilər.

2.4.9. Dövlət orqanlarının və digər şəxslərin bu hüquqlara müdaxiləsi yalnız qanunla müəyyən edilmiş hallarda mümkündür. Müdaxilənin qanuniliyi yoxlanılarkən bu qərarın 4.24-cü bəndində göstərilən əməlin hüquqazidliyini aradan qaldıran halların mövcudluğu da aydınlaşdırılmalıdır. Bununla yanaşı, əvvəllər bu məlumatların ictimaiyyət üçün açıq olub-olmaması və ya şəxsin özü tərəfindən ictimaiyyətə açıqlanması da əməlin hüquqazidliyini aradan qaldıra bilər. Məsələn, bir şəxsin internet resursunda əlaqə məlumatlarını, gördüyü işləri, iş ortaqlarını üçüncü şəxslərin sərbəst şəkildə daxil olub görə biləcəyi formada paylaşması onun tərəfindən həmin məlumatların ictimaiyyətə açıqlanması hesab edilir.

2.4.10. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, üçüncü şəxslər haqqında məlumat almaq məqsədi ilə elektron formada və ya kağız üzərində aparılan informasiya ehtiyatlarına daxil olmaq qadağandır. Məlumatın aid olduğu şəxsin buna razılığını aşkar ifadə etdiyi hallar, ayrı-seçkiliyə yol verməmək şərti ilə anonim xarakterli statistik məlumatların emalı və qanunun yol verdiyi digər hallar istisna olmaqla, informasiya texnologiyalarından şəxsi həyata, o cümlədən əqidəyə, dini və etnik mənsubiyyətə dair məlumatların açıqlanması üçün istifadə edilə bilməz¹⁰.

10 Konstitusiyə, maddə 32, VI və VII hissələr

2.4.11. Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, iş yerlərinin, habelə digər qurumlar, idarə və müəssisələrin kadrlar sistemində mövcud olan işçilərə (digər əsasla xidmət göstərən şəxslərə) dair məlumatlar insan resurslarını idarə edən məsul şəxslər tərəfindən qorunmalıdır, həmin məlumatların yayılmasına görə həmin şəxslər, müvafiq olaraq işəgötürənlər, qurumlar, idarə və müəssisələr məsuliyyət daşıyırlar.

2.4.12. Müvafiq klinikalar, mobil operator şəbəkələri, banklar və vətəndaşlara xidmət göstərən digər müəssisələr, dövlət orqanları, sosial şəbəkə platformaları, hüquqi və fiziki şəxslər göstərdikləri xidmətlə bağlı özlərində (informasiya sistemlərində) olan fərdi məlumatları qorumağa borcludurlar, həmin məlumatların yayılmamasına, habelə şəxsin razılığı və ya qanuni əsaslar olmadan onun elektron hökumət portalında mövcud olan baza məlumatlarına daxil olunmamasına məsuldurlar, göstərilənlərin əksi şəxsi toxunulmazlıq hüququna müdaxilə hesab edilir.

2.4.13. Əməlin hüquqazidliyinə qiymət verirlərkən şəxsi və ailə həyatına dair məlumatların əldə edilmə üsulu da aydınlaşdırılmalıdır. Əldə etmə ona yönəlmiş niyyətlə əhatə olunan aktiv hərəkətlə müşayiət olunmalıdır. Bu baxımdan həmin məlumatların şəxsə iradəsindən kənar şəkildə, təsadüfən məlum olması onun tərəfindən məlumatın aid olduğu şəxsin əleyhinə istifadə olunmadığı, ehtiyatsızlıqdan və ya qəsdən yayılmadığı hallarda hüquqazidd hesab olunmayacaqdır. Məsələn, eyni modeldən olan mobil telefonların dəyişik düşməsi nəticəsində telefonu səhvən əldə edən şəxsin onu açarkən təsadüfən şəxsi sirr təşkil edən fotosəkil və ya yazışmanı görməsinə görə məsuliyyəti bu məlumatları istifadə etmədiyi və ya yaymadığı təqdirdə istisna olunur.

2.4.14. Əldə edilmə üsulundan asılı olmayaraq, şəxsi və ailə sirri təşkil edən həqiqətə uyğun olan məlumatların istifadəsi, yayılması və ya ona aid olan şəxsə pis niyyətlə (ələ salmaq, lağ etmək, alçalmaq, nüfuzdan salmaq və s. bu kimi aşağılayıcı məqsədlər) bildirilməsi müvafiq olaraq şərəf və ləyaqətin ləkələnməsinə səbəb olmasa da, bu hal məlumatın məzmunundan asılı olaraq, şəxsi toxunulmazlıq və digər şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə hesab oluna bilər. Məsələn,

sağlamlıq vəziyyəti, fiziki çatışmazlığı, nikahdan kənar uşağının olması, intim və ya nikahdankənar münasibətləri barədə həqiqi məlumatların (yazışmaların, foto, video və qanunla qorunan digər fərdi məlumatlar) şəxsin razılığı olmadan yayılması və ya özünə pis niyyətlə bildirilməsi onun şəxsi həyat toxunulmazlığına hüquqazidd müdaxilə hesab olunacaqdır. Xüsusilə şəxsi, ailə və yazışma sirri təşkil edən məlumatların aid olduğu şəxslərin razılığı olmadan televiziya və ya radio proqramlarında, sosial şəbəkələrdə və s. kütləvi üsullarla bildirilməsi yayılmanın kütləvililiyi baxımından daha böyük həcmdə mənəvi zərərin vurulması ilə nəticələnə bilər.

2.4.15. Şəxsi və ailə sirri təşkil edən həqiqətə uyğun olan məlumatlarla yanaşı, həqiqətə uyğun olmayan məlumatların toplanılması, saxlanması, istifadəsi və yayılması da şəxsi toxunulmazlıq hüququna hüquqazidd müdaxilə hesab edilə bilər. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, hər kəs onun haqqında toplanmış məlumatlarla tanış ola və həqiqətə uyğun olmayan, tam olmayan, habelə qanunun tələbləri pozulmaqla əldə edilmiş məlumatların düzəldilməsini və ya çıxarılmasını (ləğv edilməsi) tələb edə bilər.

2.4.16. Yayılmış həqiqətə uyğun olmayan məlumatlar xüsusiyyətlərinə görə fiziki şəxsin şərəfini, ləyaqətini ləkələməsə də, onun şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozulmasına səbəb ola bilər. Məsələn, mediada nikahda olan şəxsin məhkəməyə nikahın pozulmasına dair ərizə ilə müraciət etməsi barədə yalan məlumatın yayılması.

2.4.17. Publik şəxslərə münasibətdə şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququna müdaxilənin qanuniliyinə, həm də ictimai maraqların mövcudluğu baxımından qiymət verilməlidir. İctimai maraq – cəmiyyətin ümumi rifahı, təhlükəsizliyi, əmin-amanlığı və inkişafı üçün vacib olan məsələlərə yönəlmiş ictimai diqqətdir. Publik şəxsə münasibətdə ictimai maraq isə cəmiyyətin ümumi rifahı və digər maraqları baxımından həmin şəxslə bağlı müəyyən məlumatlara çıxış imkanı verən ictimai diqqətdir. Həmin şəxslərin davranışları, qərarları və fəaliyyəti cəmiyyətə birbaşa və ya dolayı şəkildə təsir etdiyindən, publik fəaliyyəti ilə yanaşı, ictimai maraqların tələb etdiyi hədlərdə onların şəxsi həyatı da ictimai nəzarətə açıq olmalıdır.

Odur ki, digər şəxslərdən fərqli olaraq publik şəxslərə münasibətdə müdaxilənin hüquqaziddliyini istisna edən ictimai marağın, habelə bu maraqlarla müdaxilənin həddi arasında mütənasibliyin mövcudluğu aydınlaşdırılmalıdır. Məsələn, jurnalist yerli özünüidarə orqanının rəhbərinin rəsmi gəlirləri ilə uyğun gəlməyən lüks mənzil və avtomobillərə sahib olması, habelə uşağının anadangəlmə qüsurlu olması barədə ictimaiyyətə məlumat verir. Şəxsin əmlak vəziyyəti ilə bağlı göstərilən hallar onun şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə əhatə olunsa da, bu barədə məlumatların əldə edilməsi və yayılması həmin şəxsin bələdiyyənin büdcəsi üzərində sərəncam verməklə bağlı publik səlahiyyətlərə malik olması baxımından mümkün korrupsiya hallarına ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi üzrə cəmiyyətin legitim maraq dairəsinə daxil olduğundan, habelə bu ictimai maraqla müdaxilənin həddi arasında mütənasiblik qorunduğundan müdaxilə hüquqazidd hesab olunmayacaqdır. Bundan fərqli olaraq, onun uşağının fiziki qüsurlu olması ilə bağlı məlumatlar həmin şəxsin publik vəzifələrinin icrası baxımından hər hansı ictimai maraq kəsb etmədiyindən, şəxsi və ailə həyatına hüquqazidd müdaxilə hesab olunacaqdır.

2.4.18. Şəxsi toxunulmazlığı pozan məlumatın yayılmasına görə həmin məlumatı yaymış şəxslə yanaşı, məlumatların qanunazidd şəkildə kənar şəxslərə əlçatanlığını təmin edən, bu məlumatın saxlanılmasına məsul olan şəxslər, qurumlar, idarə və müəssisələr də məsuliyyət daşıyırlar.

2.4.19. Fiziki şəxs öldükdə onun şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququnun müdafiəsi vərəsələri tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Şəxsi yazışmaların toxunulmazlığı

2.4.20. Şəxsi yazışmaların toxunulmazlığı hüququ hər kəsin yazışma, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirrini qorumaq hüququna təminat verir. Bu hüquq qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

2.4.21. Bununla belə, bir şəxsin iradə ifadəsini əks etdirən danışıqların onların bildirildiyi şəxs

tərəfindən həmin münasibət barədə yaranan hüquqi mübahisənin həllində istifadə olunması özü-özlüyündə şəxsi toxunulmazlıq hüququna qəsd kimi qiymətləndirilə bilməz. Belə ki, həmin danışmaq və yazışmalar onun tərəfləri üçün sirr deyildir və mahiyyət etibarilə aralarındakı hüquqi münasibətlə bağlı bir-birinə yazılı mətn halında çatdırdıqları iradə ifadələrindən və bildirişlərindən fərqlənir. Bu baxımdan başqa şəxslə deyil, birbaşa əlaqədar tərəflər arasında olan danışıqların mübahisənin həlli zamanı istifadə edilməsi yazışmaların toxunulmazlığını pozmur¹¹.

2.4.22. Konstitusiyə Məhkəməsi öz qərarında yazışmaların istənilən formada istifadəsi deyil, yalnız mübahisənin həlli ilə bağlı məhkəməyə və ya mübahisəni həll edən digər səlahiyyətli quruma (mediasiya, arbitraj və s.) sübut qismində təqdim olunması qanunazidd hesab edilmir. Bu qaydadan kənar hər hansı müstəvidə olan mübahisə ilə bağlı yazışmaların mediada və ya internet şəbəkələrində qarşı tərəfin razılığı olmadan paylaşılması və ya hər hansı digər formada yayılması qadağandır.

2.4.23. Mülki hüquqi mübahisənin tərəfləri arasında olan yazışmalar istisna olunmaqla, bir qayda olaraq şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi yazışmalarının qanunazidd əldə olunması, istifadəsi və yayılması şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozuntusu hesab olunur. Məsələn, şəxsin “WhatsApp” yazışmalarının onun xəbəri olmadan müxtəlif vasitələrdən istifadə edilməklə izlənilməsi hüquqazidd müdaxilə hesab olunduğu halda, valideynin yetkinlik yaşına çatmayan və tam fəaliyyət qabiliyyətli olmayan uşağının telefonuna onun razılığı olmadan baxması pozuntu hesab olunmayacaqdır.

Ad, səs və təsvirin müdafiəsi hüququ

2.4.24. İnsanın ad, səs və təsvir kimi şəxsiyyəti ilə bağlı olan dəyərlərinin onun iradəsi xaricində istifadə olunmasının yolverilməzliyi prinsipi insan şəxsiyyətinin toxunulmazlığını və ona olan hörməti təmin etmək məqsədi daşıyır.

2.4.25. Hər bir fiziki şəxsin addan, ata adından və soyaddan ibarət adı olmaq hüququ vardır. Fiziki şəxs hüquq və vəzifələri öz adı ilə əldə edir və həyata keçirir. Qanunla nəzərdə tutulmuş

11 Konstitusiyə Məhkəməsi Plenumunun “N.Əsədovanın şikayəti üzrə” 12 aprel 2021-ci il tarixli qərarı

hallarda və qaydada fiziki şəxs təxəllüsdən (uydurma addan) istifadə edə bilər. Başqa şəxsin adı ilə hüquq və vəzifələr əldə edilməsinə yol verilmir. Fiziki şəxsin adından qanunsuz istifadə edildikdə, habelə onun adı şərəfinə, ləyaqətinə və ya işgüzar nüfuzuna toxunan üsullarla və ya formada təhrif edildikdə və ya istifadə olunduqda Mülki Məcəllənin 23-cü maddəsində nəzərdə tutulan qaydalar tətbiq edilir¹².

2.4.26. Mülki qanunvericilikdə ad hüququ birbaşa olaraq fiziki şəxsə münasibətdə təsbit edilsə də, qanunvericiliyin təhlili onun hüquqi şəxslərə də şamil olunduğunu müəyyən edir. Fiziki şəxsin addan, ata adından və soyaddan ibarət ad hüququ olduğu kimi, hüquqi şəxsin də firma, kommersiya və ya müəssisə adından ibarət ad hüququ mövcuddur. Şəxsin ad hüququnun pozulmasına onun adından başqa biri tərəfindən icazəsiz istifadə olunması, səhv və ya təhrif edilmiş şəkildə təqdim edilməsi, adından istifadə etməklə aldadıcı hərəkətlər edilməsi (məsələn, saxta sosial şəbəkə hesabları yaradılması, müştəri cəlb etmək məqsədilə şəxsin adından istifadə edərək vizit kartı tərtib edib paylanması, hüquqi şəxsin adında hərf dəyişikliyi edərək haqsız rəqabətə girilməsi, tanınmış tikəş fabrikinin adının əks olunduğu etiketlərin öz geyim məhsullarına yerləşdirilməsi, fiziki şəxsin adının anonimləşdirilməli (məxfiləşdirilməli) olduğu halda açıq şəkildə yayılması və sair aiddir.

2.4.27. Fiziki şəxsin təsviri şəxsin kimliyini birbaşa müəyyənləşdirməyə imkan verən istənilən görüntüsü, habelə görüntüsünün əks olunduğu istənilən daşıyıcını əhatə edir (məsələn, fotosəkil, videoyazı, incəsənət əsəri, video oyun fiquru, karikatura, kukla və s.). Təsvirin yayılması onun hər hansı informasiya ehtiyatında, o cümlədən media və internet şəbəkəsində açıqlanması (yerləşdirilməsi) və ya hər hansı digər üsulla müvafiq təsvirlə şəxslərin tanış olmasına imkanın yaradılması, habelə hər hansı şəxs tərəfindən yayılmış təsvirin üzərində məqsəddən və formasından asılı olmayaraq, aparılan bütün növ əməliyyatları ehtiva edir.

2.4.28. Müasir dövrdə texnologiyanın sürətli inkişafı fonunda insan təsvirinin və səsinin ələ keçirilməsi, ötürülməsi və ya istifadəsi olduqca asanlaşdığından, bununla bağlı şəxslərin hüquq-

larının mühafizəsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, heç kəs onun xəbəri olmadan və ya etirazına baxmadan izlənilə bilməz, video və ya foto çəkilişinə, səs yazısına və digər bu cür hərəkətlərə məruz qoyula bilməz, habelə təsvir və səsindən istifadə oluna bilməz. Məsələn, şəxsin, o cümlədən tanınmış və ya publik şəxsin küçədə və ya restoranda razılığı alınmadan və ya digər qanuni əsaslar olmadan şəxsi danışığının yazılması, evinə, xidməti və ya mehmanxana otağına, restoranların fərdi otaqlarına, avtomobilinə xəbəri olmadan quraşdırılmış cihaz vasitəsi ilə səs və görüntüsünün yazılması, yaxud görüntülərinin icazəsiz əldə edilməsi və (və ya) yayılması qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olunmaqla qadağandır.

2.4.29. Şəxsin təsvirinin qorunması “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi ilə də qorunma altına alınmışdır. Belə ki, bu hüquq əsasən şəxsin təsvirindən istifadəyə nəzarət hüququnu, o cümlədən təsvirin yayılmasını qadağan etmək imkanını nəzərdə tutur. Şəxsin təsvirindən istifadəyə nəzarət hüququnun müdafiəsi dövlətin Konvensiya ilə müəyyən edilmiş pozitiv öhdəliyini təşkil edir.

2.4.30. İctimaiyyət üçün açıq yerlərdə (küçələrdə, restoranların, şadlıq saraylarının, klinikaların, otellərin, konfrans zalının və digər iaşə obyektlərinin giriş, foye, dəhliz, ümumi zal və digər açıq zonaları, ictimai nəqliyyat vasitələri və s.) təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədi ilə xüsusi texniki vasitələrlə audio-video çəkilişlərinin aparılması müəyyən şərtlər daxilində yolveriləndir. Belə ki, bu məqsədlə kameraların quraşdırıldığı açıq məkanlardan (küçə və s.) fərqli olaraq, qapalı məkanlarda çəkilişin aparılmasına dair xəbərdar edici məlumatların yerləşdirilməsi tələb olunur. Bu halda hər kəsin görə biləcəyi yerdə və anlaşılan məzmununda çəkilişin aparılmasına dair məlumatın vurulması həmin yerlərə daxil olan şəxslərin çəkilişə razılığının əldə edilməsini ehtiva etmiş olur. Bu görüntülərin və səs yazılarının həmin şəxslərin razılığı olmadan yayılmasına isə yalnız dövlət və ictimai maraqların təmin olunması məqsədilə yol verilir.

¹² Mülki Məcəllə, maddə 26

2.4.31. Açıq və qapalı məkanlarda keçirilən kütləvi tədbirlərdə (yığıncaqlar, qurultaylar, konfranslar, konsertlər, tamaşalar, idman yarışları, toy və yas mərasimləri və s.) digər qanunla qadağan olunmayan məqsədlərlə çəkilişlərin aparılmasına, habelə yayılmasına şəxslərin razılığı tələb olunmur. Lakin kütləvi tədbirlərdə konkret şəxsin onun üçün açıq-aydın arzuolunmaz vəziyyətdə çəkilmiş təsvirinin əsas obyekt kimi yayılması, habelə şərəf və ləyaqətini alçaldan tərzdə, yəni istehzal, zarafat və ya lağ kontekstində sosial şəbəkələr və ya digər vasitələrlə tirajlanması şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə hesab ediləcəkdir.

2.4.32. Şəxsin küçədə və ya restoranda razılığı alınmadan və ya digər qanuni əsaslar olmadan yaxın təsvirinin müxtəlif vasitələrlə (mobil telefonla və s.) çəkilməsi qadağandır. Bundan fərqli olaraq, tanınmış şəxslər (müğənni, musiqçi, şair, yazıçı, aktyor, idmançı və s.) və publik şəxslərə münasibətdə onların yaxın təsvirinin çəkilməsinə ictimaiyyət üçün açıq olmayan yerlər (evində, xidməti və ya mehmanxana otağında, restoranların fərdi otaqlarında və s.) istisna olmaqla, razılığın alınması tələb olunmur.

2.4.33. Şəxsin təsvirinə və səsinə oxşar incəsənət məhsulunun (rəsm əsəri, montaj və ya süni intellekt vasitəsilə düzəldilmiş foto-videolar, karikaturalar, cizgi filmləri, kuklalar və s.) onun razılığı olmadan hazırlanması və yayılması, habelə şəxsin təsvirindən başqa biri tərəfindən icazəsiz istifadə olunması (məsələn, saxta sosial şəbəkə hesabları yaradılmaqla) şəxsi toxunulmazlıq hüququna hüquqazidd müdaxilə təşkil edir. Bunun pis niyyətlə edilməsi, həqiqəti əks etdirməməsi və ya alçaldıcı tərzdə ifadə edilməsi isə əlavə olaraq şəxsin şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzunun ləkələnməsinə də səbəb ola bilər.

2.4.34. Satirik və ya yumoristik janrda kütləvi nümayiş olunan əsərlər, veriliş və tamaşalarda hər hansı tanınmış şəxsin obrazının yaradılması yolu ilə edilən nümayişlərdə tənqid hədəfinin ictimai maraq doğurması baxımından bunun yol verilən olduğu nəzərə alınmalıdır. Bundan fərqli olaraq, ictimai maraq dairəsindən kənar təhqiredici, bayağı, alçaldıcı və ya ələsalıcı formada edilən hərəkətlər, şəxsin obrazının onun fiziki göstərici-

lərinin və ya qüsurlarının qabardılmış şəkildə təqdim edilməsi şəxsi toxunulmazlığı ilə yanaşı, şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzunun pozulmasına da səbəb ola bilər.

2.4.35. Şəxsin razılığı alınmadan ona aid yayılmış hər hansı foto, audio və ya videomaterialin sonradan onun tərəfindən bəyənilməsi ilə bağlı aşkar hərəkətlər etməsi bu əməlin hüquqazidliyini aradan qaldırır. Məsələn, şəxs sosial şəbəkədə onun barəsində razılığı alınmadan edilmiş paylaşımı bəyəndiyini açıq şəkildə bəyan etmişsə (yayılmış xəbərin linkini öz şəxsi hesabında paylaşmışa və ya hər hansı müsbət şərh yazmışsa və s.).

Unudulmaq hüququ

2.4.36. Unudulmaq hüququ rəqəmsal platformalarda əvəllər yayılmış şəxsin mənafeyinə mənfi təsir edən ictimaiyyətə açıq məlumatların (mətn, səs, görüntü və s.) sonradan dövlət və ictimai maraq baxımından hər hansı əhəmiyyət kəsb etməməsi və ya aktuallığını itirməsi səbəbi ilə silinməsinə, anonimləşdirilməsinə, gizlədilməsinə, arxivləşdirilməsinə və ya həmin məlumatlara əlçatanlığın məhdudlaşdırılması ilə bağlı digər hərəkətlərin edilməsinə tələb etmək hüququnu nəzərdə tutur.

2.4.37. Bu hüquq yayılan məlumatların əsasən insanların şəxsi və sosial həyatlarına əsassız mənfi təsir göstərməsindən qorumaqla, milli qanunvericilikdə "Fərdi məlumatlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 7.1.5-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddədə fərdi məlumat subyektinin informasiya sistemində özü barəsində toplanılmış və işlənən fərdi məlumatların qanunvericiliklə müəyyən olunmuş hallar istisna olmaqla, məhv edilməsinə tələb etmək hüququ nəzərdə tutulmuşdur.

2.4.38. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi unudulma hüququnu "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi (şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ) çərçivəsində tanıyır. Məhkəmə qərarlarında izah etmişdir ki, unudulma hüququ şəxsin hazırkı vəziyyətinə mənfi təsir göstərən internet şəbəkəsində mövcud olan keçmiş məlumatların silinməsi, dəyişdirilməsi və ya onlara

çıxışın məhdudlaşdırılmasına dair həmin şəxsin marağına söykənir. Belə neqativ məlumatların ləğv edilməsini tələb edən şəxslər müxtəlif münasibətlər daxilində (məsələn, iş axtararkən və ya biznes münasibətlərində) özlərinin keçmiş hərəkətləri və ya publik çıxışları ilə ömürlük üz-üzə qalmaq istəmirlər.

2.4.39. Nəzərə alınmalıdır ki, yayılmış hər hansı məlumat sonradan dövlət və ictimai maraq və ya aktuallığını itirmiş olsa da, iddianın qaldırıldığı zaman aid olduğu şəxsin mənafeyinə hər hansı mənfi təsiri yoxdursa, bu məlumatların silinməsinə yol verilmir.

2.4.40. Məlumatların aktuallığının itirilməsi dedikdə, əvvəllər cəmiyyətin gündəmində olan informasiyanın köhnəlməsi səbəbindən iddianın qaldırıldığı zaman cəmiyyət üçün artıq hər hansı maraq və əhəmiyyət daşıımaması anlaşılır.

2.4.41. Şəxsin yaxınına münasibətdə ictimaiyyətə açıq məlumatlara əlçatanlığın məhdudlaşdırılması ilə bağlı hərəkətlərin edilməsini tələb etmək hüququ həmin şəxsin ölümündən sonra bu məlumatların iddiaçının mənafeyinə mənfi təsir etdiyi halda yaranır. Bu zaman həmin məlumatın iddiaçı ilə yanaşı, vəfat etmiş şəxsin sağlığında onun mənafeyinə də mənfi təsir etdiyi sübut olunmalıdır.

2.4.42. Unudulmaq hüququ yalnız fiziki şəxslərə məxsus olmamaqla, həm də hüquqi şəxslərə aid qeyri-əmlak hüququ sayılır. Məsələn, hüquqi şəxsin istehsal etdiyi malın qüsurlu olmasına dair mətbuatda 5 il əvvəl yayılmış məlumatın silinməsinin tələb edilməsi.

2.4.43. Unudulmaq hüququna dair tələblərə baxılarkən məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, əlçatanlığın məhdudlaşdırılması tələb olunan məlumatın yayıldığı zaman aid olduğu şəxsin buna razılığının, habelə bu qərarın 4.24-cü bəndində göstərilən əməlin hüquqazidliyini aradan qaldıran digər halların mövcudluğunun bu tələbin əsaslılığı baxımından əhəmiyyəti yoxdur. Məsələn, yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində sifəti deformasiyaya uğramış şəxsin həmin vəziyyətini əks etdirən şəkillərinin informasiya resurslarından silinməsinin tələb edilməsi; fərdi sahibkar olan A-nın 2010-cu ildə vergidən yayınması barədə mediada qanunayğun şəkildə dərc olunmuş və onun işgüzar nü-

fuzuna mənfi təsir edən məlumatın vergi borcunun ödənilməsinə görə artıq ictimai maraq kəsb etməməsi səbəbindən sonradan informasiya resurslarından silinməsinin tələb edilməsi; tanınmış musiqiçi tərəfindən 2020-ci ildə mediada əri ilə münasibətlərinin xəyanət səbəbi ilə pozulması barədə verdiyi müsahibənin sonradan uşaqlarının mənafeyi baxımından informasiya resurslarından silinməsinin tələb edilməsi və s.

2.4.44. Məlumatlara əlçatanlığın məhdudlaşdırılması həmin məlumatların yerləşdirildiyi operatorlardan, o cümlədən onlayn rəqəmsal platformalardan, media subyektlərindən və s. tələb edilməlidir. Bu tələblər üzrə cavabdeh qismində həmin məlumatların yerləşdirildiyi subyektlər çıxış edirlər.

2.5. Azadlıq hüququ

2.5.1. Azadlıq hüququ – şəxsin qanuni surətdə sərbəst hərəkət edə bilmək, özünə yaşayış yeri seçə bilmək, ölkəni tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququdur.

2.5.2. Bu hüquq Konstitusiyanın 28-ci maddəsi, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdaş olduğu digər beynəlxalq hüquqi sənədlər, Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi və digər aidliyyəti normativ hüquqi aktlarla qorunur və yalnız bu qərarın 4.24-cü bəndində nəzərdə tutulmuş əsaslarla məhdudlaşdırıla bilər.

2.5.3. Cinayət mühakimə, inzibati xətlər, mülki, inzibati və digər icraatlar çərçivəsində istənilən şəxsin tutulması, həbsə alınması, barəsində ev dustaqlığı, başqa yerə getməmək və ya polisin nəzarətinə, komandanlığın müşahidəsi altına vermək qismində qətimkan tədbirlərinin tətbiqi, azadlığın məhdudlaşdırılması, azadlıqdan məhrumetmə, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, əcnəbilərə münasibətdə Azərbaycan Respublikasının hüddullarından məcburi çıxarılma cəzalarının, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin, ölkədən çıxışına qadağanın qoyulması, psixiatriya stasionarına məcburi yerləşdirilmə, karantin rejiminin tətbiqi ilə bağlı azad hərəkət etmək hüququnun məhdudlaşdırılması, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti və ya

daimi yaşamağına icazənin verilməməsi, habelə əcnəbilərin öz ölkəsinə qayıtmaq hüququnun məhdudlaşdırılması və s. tədbirlərin müvafiq dövlət orqanları tərəfindən qanunsuz tətbiqi azadlıq hüququnun pozulması hesab olunur.

2.5.4. Qeyd edilənlərlə yanaşı, azadlıq hüququnun fiziki şəxslər tərəfindən cinayət yolu ilə və ya ailə-məişət və digər münasibətlər çərçivəsində özbaşınalıq nəticəsində pozulması da yolverilməzdir. Məsələn, uşağın ölkədən digər valideynlə və ya təkbaşına çıxışına qanuni əsaslar olmadan mane olma uşağın, habelə himayəsində uşaq olan valideynin azadlıq hüququna hüquqazidd müdaxilə olduğundan onlara mənəvi zərərin vurulmasına səbəb ola bilər.

2.6. Mənzil toxunulmazlığı hüququ

2.6.1. Mənzil toxunulmazlığı hüququ - şəxsin yaşadığı yerə (mənzilə) hüquqazidd müdaxilədən qorunması hüququdur. Bu hüquq insanın şəxsi həyatının sərhədləri ilə bağlı olaraq, öz yaşayış yerində təhlükəsiz və dinc şəkildə yaşamasını, üçüncü şəxslərin təsir və hüquqazidd müdaxilələrindən qorunmasını ehtiva edən konstitusion hüquqdur.

2.6.2. Bu hüquq Konstitusiyanın 33-cü maddəsi, Azərbaycan Respublikasının tərəfdaş olduğu beynəlxalq hüquqi sənədlər, Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsi və digər aidiyyəti normativ hüquqi aktları ilə qorunur.

2.6.3. Mənzil Konstitusiyaya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 33-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş mənzil toxunulmazlığı hüququ baxımından Cinayət Məcəlləsinin 157-ci maddəsində əks olunmuş “mənzil” anlayışının şərh edilməsinə dair” 2024-cü il 25 noyabr tarixli Qərarında əks olunmuş meyarlara cavab verən, şəxsi həyatın yaşandığı bir yer olmaqla, insanın özünü dinc və təhlükəsiz hiss etdiyi əsas məkandır. Yaşadığı mənzil hər kəsin şəxsi həyatını istədiyi kimi təşkil etmək, həyatının özəl hesab etdiyi bu və ya digər məqamlarını başqalarından gizlətmək, onların müdaxilələrindən qorumaq imkanına malik olduğu yerdir.

2.6.4. Mənzil toxunulmazlığı hüququ yalnız bu qərarın 4.24-cü bəndində nəzərdə tutulmuş və

digər qanunla müəyyənləşdirilmiş əsaslarla məhdudlaşdırıla bilər. Məsələn, cinayət mühakimə icraatı zamanı axtarış, baxış və digər istintaq və prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi, mənzildə köməksiz vəziyyətdə olan şəxsin xilas edilməsi və ya yanğının söndürülməsi məqsədi ilə mənzilə daxil olma.

2.7. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ

2.7.1. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ – şəxsin ekoloji cəhətdən təmiz, əlverişli və təhlükəsiz ətraf mühitdə yaşamasına təminat verir.

2.7.2. Bu hüquq Konstitusiyanın 39-cu maddəsi, Azərbaycan Respublikasının tərəfdaş olduğu beynəlxalq hüquqi sənədlər, “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında”, “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları və digər aidiyyəti normativ hüquqi aktlarla qorunur və yalnız bu qərarın 4.24-cü bəndində nəzərdə tutulmuş əsaslarla məhdudlaşdırıla bilər.

2.7.3. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ, həmçinin hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq, ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq, ətraf mühitə, təbii ehtiyatlara qanunla müəyyən edilmiş hədlərdən artıq təhlükənin törədilməsinin və ya zərərin vurulmasının qadağan edilməsi, habelə ekoloji tarazlığının saxlanılması, yabanı bitkilərin və vəhşi heyvanların qanunla müəyyən edilmiş növlərinin qorunması hüququnu əhatə edir.

2.7.4. Ekoloji cəhətdən təmiz, əlverişli və təhlükəsiz ətraf mühit dedikdə, fiziki (səs-küy, toz, radiasiya, istilik, vibrasiya və s.), kimyəvi (qaz, neft məhsulları, pestisidlər, ağır metallar və s.), bioloji (bakteriyalar, virus, göbələk və s.) və mexaniki (plastik tullantılar, tikinti qalıqları və s.) cəhətdən çirklənməmiş mühit (hava, torpaq, su, yerin təki, flora və fauna), habelə başqa formada (ağacların qırılması, torpağın şoranlaşması və eroziyası, su hövzələrinin qurudulması, bioloji müxtəlifliyin azalması və s.) zərərdən azad ekosistem başa düşülür.

2.7.5. Yuxarıda qeyd edilən ekoloji hüquqpozmaların törədilməsi şəxsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ ilə yanaşı, işin faktiki hallarından

asılı olaraq aidiyyəti üzrə onun sağlamlığının qorunması və digər şəxsiyyət hüquqlarının pozulmasına, habelə mənəvi zərərin vurulmasına səbəb ola bilər.

2.7.6. Bu hüquqların müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərinin irəli sürülməsi hüququ yol verilmiş ekoloji hüquqpozmaların fiziki şəxsin şəxsiyyət hüquqlarına birbaşa hüquqazidd müdaxilə ilə nəticələndiyi halda yaranır.

2.7.7. Bununla yanaşı, qeyd edilməlidir ki, sağlam ətraf mühitdə yaşamaqla bağlı kollektiv maraqların müdafiəsi məqsədi ilə qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) da şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsinə dair iddialar qaldıra bilərlər. Bu iddialar üzrə qeyri-hökumət təşkilatlarının öz xeyirlərinə maddi və mənəvi zərərin kompensasiyası tələbləri istisna olunur¹³.

3. Müxtəlif hüquq münasibətlərindən irəli gələn şəxsiyyət hüquqları

3.1. Ailə münasibətlərindən irəli gələn şəxsiyyət hüquqları

3.1.1. Ailə münasibətlərindən irəli gələn şəxsiyyət hüquqları Konstitusiya, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr, o cümlədən “Uşaq Hüquqlarına dair” Konvensiya, Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, “Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və digər normativ hüquqi aktlarda təsbit edilmişdir.

3.1.2. Ailə münasibətlərindən irəli gələn şəxsiyyət hüquqlarına nikaha daxil olmaq hüququ, boşanmaq hüququ, ailə üzvlərindən qarşılıqlı yardım və hörmət gözləmək hüququ, ər-arvadın özünə soyad seçmək hüququ, ər-arvadın hüquq bərabərliyi, valideynlərin uşaqların tərbiyəsində, təhsilində iştirak etmək, onlarla ünsiyyət hüququ, uşaqların ad, ata adı və soyad daşımaq, öz valideynlərini tanımaq və onların qayğısından istifadə etmək, valideynləri, babaları, nənələri, qardaşları, bacıları və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq, təhsil almaq, onların həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyətinə təhlükə törədə bilən fəaliyyətə

cəlb olunmaqdan, istismar və zərərli təsirlərdən, cinsi istismardan, cinsi və məişət zorakılığından müdafiə olunmaq və sair hüquqlar aiddir. Aliment və əlavə xərclər almaq hüququ özü-özlüyündə əmlak hüquqları olsa da, bu hüquqların pozulması şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə ilə də nəticələnə bilər.

3.1.3. Ailə münasibətlərindən irəli gələn şəxsiyyət hüquqlarının əksəriyyəti qarşı tərəfin öhdəliyi ilə şərtləndirildiyindən, bu öhdəliklərin pozulması şəxsiyyət hüquqlarına müdaxilə ilə nəticələnən hüquqazidd əməl qismində çıxış edir. Məsələn, valideynlərdən birinin digərinə uşağı ilə ünsiyyətinə mane olması Ailə Məcəlləsinin 61.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş öhdəliyin pozulmasına səbəb olmaqla, ünsiyyət istəyən valideynin uşaq ilə ünsiyyətlə bağlı şəxsiyyət hüququna hüquqazidd müdaxilə hesab ediləcəkdir.

3.1.4. Ailə-hüquq münasibətləri subyektləri baxımından bu münasibətlərdən yaranan şəxsiyyət hüquqlarının aşağıdakı növləri fərqləndirilir: ər-arvadın şəxsiyyət hüquqları, valideynlərin (övladlığa götürənlərin) şəxsiyyət hüquqları, uşaqların (övladlığa götürülənlərin) şəxsiyyət hüquqları, habelə başqa qohum və digər şəxslərin (baba, nənə, doğma qardaş və bacılar, faktiki tərbiyəçilər və tərbiyə olunanlar, ögey uşaq və valideynlər və s.) şəxsiyyət hüquqları.

Ər-arvadın şəxsiyyət hüquqları

3.1.5. Ər-arvadın ailə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən hüquq, vəzifə və ailədə davranış qaydaları ailənin möhkəmləndirilməsi, ailə üzvlərinin ailə qarşısında qarşılıqlı yardım və məsuliyyəti, onların hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsi məqsədlərinə xidmət edir. Belə ki, ailənin hər bir üzvü öz hüquqlarını həyata keçirərkən və vəzifələrini yerinə yetirərkən digər üzvlərin hüquq və azadlıqlarını pozmamalı, ailənin möhkəmləndirilməsi və rifahı üçün birgə fəaliyyət göstərməlidir¹⁴.

3.1.6. Təməl şəxsiyyət hüquqları ilə yanaşı, ər-arvadın ailə münasibətlərindən doğan hüquq bərabərliyi, ailə daxilində qarşılıqlı yardım və

¹³ “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Qanun, maddə 3 və İnzibati Prosessual Məcəllə, maddə 35.2

¹⁴ Ailə Məcəlləsi, maddə 1.3, 6.2 və 29.4

hörmət gözləmək hüququ, sərbəst surətdə soyad, məşğuliyyət, sənət seçmək və s. kimi şəxsiyyət hüquqları da vardır.

3.1.7. Bu hüquqların pozulması hərəkət və hərəkətsizlikdə ifadə oluna bilər. Məsələn, məişət zorakılığına məruz qoyma, psixi və fiziki şiddət, habelə təzyiq altında saxlama, ərin (arvadın) xəstəliyi, cərrahi əməliyyatı, müalicəsi ilə, arvadın hamiləliyi ilə maraqlanmamaqla onu köməkətsiz vəziyyətdə qoyma, ailə sırrını və ya ərin (arvadın) şəxsi sırrını yayma, şərəf və ləyaqətini alçaltma, hörmətsiz davranış sərgiləmə (iqtisadi, fiziki, sosial, emosional cəhətdən bəyənilmədiyini mü-təmadi və ya kobud formada özünə və ya kənar şəxslərə bildirmə), yaşadığı evdən qovma və ailə qanunvericiliyinə zidd digər davranışlar.

3.1.8. Atalığa dair mübahisənin açılması zamanı nəzərə alınmalıdır ki, atalığı mübahisələndirən şəxsin öz övladı kimi qəbul etdiyi, qayğı göstərdiyi, böyüməsində, təhsilində və tərbiyəsində iştirak etdiyi uşağın bioloji atası olmaması faktının müəyyən edilməsi, həmin şəxsin valideynlik hüquqlarını pozmaqla yanaşı, işin hallarından asılı olaraq şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasına da səbəb ola bilər. Bununla yanaşı, qeyd edilməlidir ki, atalığa dair mübahisə açmaq hüququndan sui-istifadə, bu tələbin qərəzli olaraq qaldırılması, habelə vicdansızcasına açıq-aşkar əsassız iddianın verilməsi işin hallarından asılı olaraq arvadın şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasına, habelə digər şəxsiyyət hüquqlarının pozulmasına səbəb ola bilər.

3.1.9. Ər-arvaddan birinin boşanmaq istəməsi, qanunla nəzərdə tutulmuş digər imkanlardan istifadə etməsi (məsələn, nikah dövründə birgə əmlakın bölgüsü barədə iddianın qaldırılması və ya buna dair nikah müqaviləsinin bağlanması tək-lif edilməsi və digər), habelə nikah münasibətlərinin faktiki pozulmasından sonra edilən bir sıra hərəkətlər (məsələn, arvada (ərə) maddi yardım və qayğı göstərməmə, xəstəliyi ilə maraqlanmama və ər-arvad münasibətlərindən irəli gələn digər öhdəlikləri icra etməmə və s.) hüquqazidd əməl kimi qiymətləndirilə bilməz.

3.1.10. Mənəvi zərərin həcmi müəyyən edilərkən ümumi meyarlarla yanaşı, evliliyin müddəti, ər-arvadın yaşı, yenidən evlənmə imkanları, sağlamlıq

vəziyyəti və digər xüsusi hallar da nəzərə alınmalıdır.

3.1.11. Nikahın etibarsızlığı nəticəsində hüquqlarının pozulmasını iddia edən şəxsin mənəvi zərərin ödənilməsi tələbinə baxılarkən işin hallarından asılı olaraq, cavabdehin təqsiri, habelə nikahın etibarsızlığını aradan qaldıran halların mövcudluğu, iddiaçının özünün nikah bağlanarkən etibarsızlıq şərtləri barədə məlumatlı olub-olmaması araşdırılmalıdır.

Valideynlərin şəxsiyyət hüquqları

3.1.12. Valideynlərin (övladlığa götürənlərin) uşaqları (övladlığa götürülənləri) barədə olan şəxsiyyət hüquqlarına onların tərbiyə və təhsilində iştirak etmək, ünsiyyətdə olmaq və ailə qanunvericiliyi ilə təsbit edilmiş digər hüquqlar aiddir.

3.1.13. Nəzərə alınmalıdır ki, valideynlərin göstərilən hüquq və vəzifələrinə uşaqların yetkinlik yaşına çatması ilə, eləcə də yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməsi ilə xitam verilir¹⁵.

3.1.14. Valideynlərin uşaqlarına münasibətdə şəxsiyyət hüquqlarına yetkinlik yaşına çatmış uşaqlarından qayğı və hörmət gözləmək hüququ da aiddir. Valideynin əmək qabiliyyəti olmadığı hallarda yetkinlik yaşına çatmış uşaqlardan aliment və əlavə xərclər almaq hüququ isə özü-özlüyündə əmlak hüquqları olsa da, bu hüquqların pozulması şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə ilə də nəticələnə bilər.

3.1.15. Valideynin uşaqla ünsiyyət hüququnun qanuni əsaslar olmadan digər valideyn və ya başqa şəxslər tərəfindən pozulması (məhrum etmə, uşaqla bağları zədələyəcək dərəcədə məhdudlaşdırma, uşağa psixoloji təsir göstərməklə valideyni ilə bağlı pis fikir yaratma) onun şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə olduğundan, mənəvi zərərin yaranmasına səbəb ola bilər. Bu baxımdan ünsiyyət hüququ pozulmuş valideyn mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərini uşaqla ünsiyyət hüququnun müəyyən edilməsinə dair iddia ilə birlikdə və ya ayrılıqda qaldıra bilər. Bu zaman məhkəmələr mənəvi təzminatın həcmi müəyyən edərkən

¹⁵ Ailə Məcəlləsi, maddə 43 və 56.2

ümumi meyarlarla yanaşı, ünsiyyətin pozulduğu müddəti, valideynlə uşağın emosional bağlılığı və digər halları, habelə bu hüququn pozulmasının buna dair məhkəmə qərarının icra edilməməsi deyil, məhkəmə müstəvisinə çıxanadək ünsiyyət tələb edən valideynin cavabdeh tərəfdən qanunla müəyyən edilmiş öhdəliyin icrasını tələb etdiyi andan yarandığı nəzərə alınmalıdır.

3.1.16. Qeyd edilənlər həmçinin baba, nənə, bacı, qardaş və digər qohumların uşaqla ünsiyyətlə bağlı şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərinə baxılarkən də tətbiq edilir.

Uşaqların şəxsiyyət hüquqları

3.1.17. Ailə qanunvericiliyində uşaqların üstün mənafeyi tanınmaqla, digər şəxsiyyət hüquqları ilə bərabər uşaqlara məxsus ad, ata adı və soyad daşımaq, ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq, öz valideynlərini tanımaq və onların qayğısından istifadə etmək, təhsil almaq, istismardan və zərərli təsirlərdən mühafizə olunmaq, cinsi ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq, cinsi istismardan və cinsi zorakılıqdan müdafiə olunmaq, valideynləri, babaları, nənələri, qardaşları, bacıları və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq, öz hüquqlarının və qanuni mənafələrinin müdafiəsi hüququna valideynləri (onları əvəz edən şəxslər) tərəfindən sui-istifadə etmə hallarından müdafiə olunmaq və s. hüquqlar aiddir.

3.1.18. Bundan başqa, ailə qanunvericiliyində uşağın öz valideynləri və ailənin digər üzvləri tərəfindən maddi cəhətdən saxlanılmaq, habelə onlardan qanunla müəyyən olunmuş qaydada və miqdarda aliment və əlavə xərc almaq hüququ, vərəsəlik və valideynlərinin əmlakı hesabına saxlanma və s. kimi əmlak hüquqları da təsbit edilmişdir ki, bu hüquqlarının pozulması da şəxsiyyət hüquqlarının pozulması ilə nəticələnə bilər.

3.1.19. Valideynlik hüquqları uşaqların mənafeyinə zidd həyata keçirilə bilməz. Valideynlik hüquqlarını həyata keçirərkən valideynlər uşaqların mənəvi inkişafına, fiziki və psixi sağlamlığına xələl yetirməməlidirlər. Uşaqların tərbiyəsində

onların istismarına, təhqir edilməsinə, mənəviyyatının alçaldılmasına, qəddarlığa, kobudluğa, biganəliyə yol verilə bilməz. Uşaqların hüquq və mənafələrinə ziyan vuran valideynlər qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar ¹⁶.

3.1.20. Valideynlər (və ya onlardan biri) tərəfindən sadalanan öhdəliklərin pozulması uşağın şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə hesab edilməklə, mənəvi zərər əsası yaradır. Eyni məsuliyyəti valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olan qəyyum (himayəçi) və ya himayədar valideynlər (atalıq, analıq edənlər), habelə sosial xidmət müəssisələri də daşıyırlar.

3.1.21. Uşağın ondan ayrı yaşayan valideyni ilə ünsiyyət hüququna hüquqazidd müdaxilə ilə bağlı mənəvi zərərin kompensasiyası tələbləri araşdırılarkən bu qərarın 3.1.15-ci bəndində qeyd edilənlər nəzərə alınmalıdır.

3.1.22. Əlavə olaraq qeyd edilməlidir ki, Ailə Məcəlləsinin 64-cü maddəsində nəzərdə tutulan valideynlik hüquqlarından məhrum edilmə əsaslarından valideynlik vəzifələrinin yerinə yetirilməməsi, heç bir üzrlü səbəb olmadan uşağın doğum evindən və yaxud hər hansı sosial xidmət müəssisəsindən götürməkdən imtina edilməsi, valideynlik hüquqlarından sui-istifadə edilməsi, uşaqlara qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlərin törədilməsi, uşaqların və ya ərinin (arvadının) sağlamlığına və ya həyatına qarşı qəsdən edilmiş cinayətin törədilməsi, uşaqlara qarşı cinsi istismar və ya cinsi zorakılıqla bağlı cinayətin törədilməsi uşağın şəxsiyyət hüquqlarına birbaşa hüquqazidd müdaxilə hesab edilməklə, mənəvi zərərin yaranmasına səbəb ola bilər.

3.1.23. Valideynlik hüquqlarından məhrum edilmə əsaslarından alimentin qəsdən ödənilməməsi, habelə valideynin xronik alkoqolizm və narkomaniya xəstəsi olması uşağın şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxiləyə səbəb olduğu halda, mənəvi zərərlə nəticələnə bilər.

3.1.24. Uşaqların valideynlərin biri ilə və ya təkbəşinə ölkədən getməsinə buna qanuni əsaslar olmadan mane olma uşağın, habelə valideynin

¹⁶ Ailə Məcəlləsi, maddə 60.1 və 60.2

sərbəst hərəkət etmək azadlığına və digər aidiyyəti şəxsiyyət hüquqlarına (təhsil, sağlamlıq, istirahət, mədəni və mənəvi inkişaf və digər) hüquqazidd müdaxilə olduğundan, mənəvi zərərin yaranmasına səbəb ola bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, mənəvi zərərin kompensasiyası tələbləri uşağın digər valideynin razılığı olmadan ölkədən getməsinə icazənin verilməsinə dair iddia ilə birlikdə və ya ayrılıqda qaldırıla bilər. Bu əsasla mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərini həm özünə, həm də uşağa münasibətdə qanuni nümayəndə qismində zərərçəkmiş valideyn qaldıra bilər.

3.2. Əmək münasibətlərindən irəli gələn şəxsiyyət hüquqları

3.2.1. Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək, tətıl etmək, istirahət, sosial təminat almaq hüquqları vardır. Heç kəs zorla işlədilər, əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz. Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır¹⁷.

3.2.2. Konstitusiyanın istinad edilən normalarından görüldüyü kimi, əmək hüquqları şəxsin əmək münasibətlərinə daxil olduqdan sonra yaranan hüquqları ilə yanaşı, bu münasibətlərə daxil olanadək, habelə xitam verildikdən sonra mövcud olan hüquqlarını da əhatə edir. Bu baxımdan sözügedən hüquqlara hüquqazidd müdaxilə faktının mövcudluğu yoxlanılarkən, işin hallarından asılı olaraq, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə və (və ya) ümumi əsaslara uyğun qiymətləndirilmə aparılmalıdır.

3.2.3. Əmək münasibətləri prosesində mənəvi zərərin vurulmasına əsas olan halların dairəsinə Əmək Məcəlləsində birbaşa göstərilən hallarla yanaşı, bu münasibətlərin subyektlərinin şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə ilə nəticələnən digər hallar da aiddir.

3.2.4. Belə ki, Əmək Məcəlləsinin 195-ci maddəsinin “e” və “ə” bəndləri, 285-ci maddəsinin 2-

ci hissəsi, habelə 290-cı maddəsinin 3-cü hissəsinin qeydində sadalanan hüquqazidd əməllər əmək münasibətləri prosesində işəgötürən tərəfindən işçiye mənəvi ziyanın vurulması əsası kimi birbaşa göstərilmişdir.

3.2.5. Əmək Məcəlləsinin 290-cı maddəsinin 3-cü hissəsinin qeyd hissəsinin tətbiqi zamanı nəzərə alınmalıdır ki, həmin maddənin qeyd hissəsindən görüldüyü kimi, işçinin şərəf və ləyaqətinin ləkələnməsi, alçaldılması, ona böhtan atılması, şəxsiyyətinin təhqir edilməsi, mənəviyyətinə, əxlaq normalarına, milli qürur hissəsinə, etiqadına zidd olan əməllərin mövcudluğu faktı əksi sübuta yetirilməyincə mənəvi zərərin tutulması üçün yetərli olacaqdır. Bundan fərqli olaraq, işçinin barəsində yalan məlumatların yayılması o zaman mənəvi zərərin vurulması ilə nəticələnə bilər ki, bu əməllər işçinin kollektiv arasında gözdən salınması məqsədi ilə edilmiş olsun. Nəzərə alınmalıdır ki, sözügedən faktların mövcudluğu üzrə sübutetmə yükü işçinin, onların əksini sübutetmə yükü isə işəgötürənin üzərindədir. Lakin işçi barəsində yalan məlumatların yayılması faktına istinadən mənəvi zərərin ödənilməsinə tələb edərsə, bu faktın mövcudluğu ilə yanaşı, yayılmanın onun kollektiv arasında gözdən salınması məqsədi ilə edilməsi halını da sübut etməlidir.

3.2.6. Bununla belə qeyd olunmalıdır ki, əməlin mənəvi zərərin yaranması əsasını təşkil etdiyi Əmək Məcəlləsində birbaşa göstərilən hallarla yanaşı, işçinin və işəgötürənin şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə ilə nəticələnən digər hallar da mənəvi zərərin yaranması əsası kimi çıxış edə bilər. Məsələn, Əmək Məcəlləsinin 189-cu maddəsinin 4-cü hissəsi və 195-ci maddəsinin “c” və “g” bəndlərində nəzərdə tutulmuş əməllər, habelə işçinin şəxsi və ailə sirri təşkil edən məlumatların kollektivdə yayılması onun müvafiq olaraq şərəf və ləyaqət, sağlamlıq və şəxsi toxunulmazlıqla bağlı şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxiləyə səbəb olduğundan, mənəvi zərərin yaranması əsasını təşkil edəcəkdir.

3.2.7. Əmək qanunvericiliyinə əsasən işçi ilə yanaşı, işəgötürənlər də əmək hüquq münasibətlərində şəxsiyyət hüquqlarının subyektləri kimi

¹⁷ Konstitusiya, maddə 35-38

çıxış edirlər. Belə ki, işəgötürənin şəxsiyyətini ləkələyən, şərəf və ləyaqətini alçaldan, habelə həqiqətə uyğun olmayan böhtanlı və təhqirli iftirlər, yalan məlumatlar yaymaqla onun işgüzar nüfuzunu zədələyən hallar xüsusi olaraq göstərilmişdir¹⁸. Sözügedən normanın mənasına görə, bu hallar üzrə subyekt qismində yalnız işəgötürən fiziki şəxslər çıxış edə bilirlər, habelə işçi işəgötürən qarşısında bu əsaslarla vurduğu mənəvi ziyana görə müqavilə şərtlərindən asılı olmayaraq, tam həcmdə maddi məsuliyyət daşıyır. Fiziki və hüquqi şəxslərin işgüzar nüfuzlarının ləkələnməsindən irəli gələn maddi zərərlə bağlı məsələlər isə bu qərarın işgüzar nüfuzun müdafiəsi ilə bağlı bəndlərinə uyğun həll edilməlidir.

3.2.8. Mənəvi ziyanın vurulduğunu iddia edən işçi həmin ziyana görə tələb etdiyi mənəvi təminatın məbləğini ərizəsində göstərməlidir. Mənəvi təminatın məbləği onun ərizəsi əsasında vurulan mənəvi ziyanın ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, işçinin və işəgötürənin şəxsiyyətinə, işin faktiki hallarına və ədalətli qərar qəbul edilməsi üçün zəruri olan digər obyektiv hallara uyğun olaraq məhkəmə tərəfindən müəyyən edilir¹⁹.

3.2.9. Əmək mübahisələrindən irəli gələn mənəvi zərərin tutulması tələblərinə dair iddia müddətlərinin tətbiqi bu qərarın 8-ci paragrafının müvafiq bəndlərinə uyğun qaydada həyata keçirilməlidir.

3.3. İstehlak münasibətlərindən irəli gələn şəxsiyyət hüquqları

3.3.1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehlakçılar üçün bərabər şəraitin yaradılması məqsədilə alqı-satqı prosesində, işlərin görülməsində və xidmətlərin göstərilməsində istehlakçı ilə istehsalçı, satıcı və icraçı arasında münasibətlərin eyni cür tənzimlənməsinin, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsinin ümumi hüquqi, iqtisadi və sosial əsasları, habelə əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin hüquqi əsasları və mexanizmi qanunla müəyyənləşdirmişdir²⁰.

3.3.2. Malın (işin, xidmətin) konstruksiya, istehsal, resept və başqa qüsurları nəticəsində istehlakçının həyatına, sağlamlığına dəymiş zərər zərərvuran tərəfindən istehlakçıya tam ödənilməlidir. Malın, işin və ya xidmətin qüsurları nəticəsində əmlaka zərərin vurulması isə şəxsin şəxsiyyət hüquqlarının pozulması ilə nəticələndiyi halda mənəvi zərərin yaranmasına səbəb olur.

3.3.3. İstehlakçıların şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərinin maddi hüquqi əsasını tərəflər arasında bağlanmış müqavilə, Mülki Məcəllənin 9-cu bölməsinin və ya digər (müqavilənin növündən asılı olaraq) normaları, “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, habelə digər sahəvi normativ hüquqi aktlar təşkil edir. İstehlak münasibətlərindən irəli gələn zərər tələbinin maddi hüquqi əsasları müəyyənləşdirilərkən zərəcəkməşin müqavilə tərəfi olub-olmaması, zərər əmlaka vurulduqda isə həmin əmlakın müqavilə predmetini təşkil edib-etməməsindən asılı olaraq, bu qərarın 4.15-ci bəndində göstərilən qayda nəzərə alınmalıdır.

3.3.4. İstehlakçıya dəyən zərər onun seçimindən asılı olaraq, istehsalçı (icraçı, satıcı) tərəfindən ödənilməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, “icraçı” iş görə, yaxud xidmət göstərən müəssisə, idarə, təşkilat və ya sahibkar olmaqla, xidmət sahəsində mənəvi zərərin ödənilməsinə cavab verməli olan şəxsdir²¹.

3.3.5. İstehlakçıya ödənilməli olan mənəvi zərərin həcmi malın (işin, xidmətin) dəyərindən və ya tutulmalı olan dəbbə pulunun məbləğindən asılı olmayaraq, ümumi meyarlar əsasında müəyyən olunur.

3.3.6. Turizm zərfinin (xidmətinin) satışına dair müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilmədiyi hallarda, dəymiş mənəvi zərərin ödənilməsi sahəvi qanunvericiliklə təsbit olunmuşdur²². Bu növ müqavilə üzrə xidmət alan şəxs istehlakçı olduğundan, onunla bağlı mənəvi zərər tələbinə dair iddialara baxılarkən bu Qərarın 3.3-cü paragrafında göstərilənlər nəzərə alınmalıdır.

¹⁸ Əmək Məcəlləsi, maddə 199, bənd “ə”

¹⁹ Əmək Məcəlləsi, maddə 290, bənd 3

²⁰ “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Qanun, preambula

²¹ “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Qanun, maddə 1

²² “Turizm haqqında” Qanun, maddə 14.1.6

4. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və zərərin kompensasiyası tələblərinin hüquqi əsasları

4.1. Konstitusiya bəyan edir ki, insan ləyaqəti qorunur və ona hörmət edilir. Bu baxımdan bütün hüquq və azadlıqlar, habelə dövlətin fəaliyyəti insan şəxsiyyətinin layiq olduğu həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Şəxsiyyət hüquqlarını gözləmək və qorumaq nəinki dövlət orqanlarının, hər kəsin konstitusion öhdəliyidir. Bu baxımdan heç kəsə icazə verilmir ki, başqasının şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə etsin. Bu qadağanın pozulması müxtəlif növ, o cümlədən mülki hüquqi məsuliyyətə səbəb olur²³.

4.2. Hətta şəxsin öz iradəsi ilə bağladığı əqdlər insanın ləyaqətinə və əxlaqa ziddirsə, belə iradə bəyanları hüquqi nəticə doğurmur və şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə sayılır. Məsələn, bir şəxsin özünün azadlığından, hüquq və fəaliyyət qabiliyyətindən imtina etməsi, heç vaxt əmlak əldə etməyəcəyi, yaxud nikaha girməyəcəyi və ya boşanmayacağı barədə iradə bəyanları yuxarıda göstərilən imperativ normaların tələblərinə uyğun gəlmədiyi üçün etibarsızdır²⁴.

4.3. Beləliklə, hüquqazidd müdaxilənin formasından asılı olmayaraq, şəxsiyyət hüquqları pozulan hər bir şəxs məhkəmə müdafiəsindən istifadə edə bilər²⁵.

4.4. Nəzərə alınmalıdır ki, şəxsiyyət hüquqları pozulmuş şəxslər məhkəmə qaydasında bu hüquqların müdafiəsi və (və ya) onların pozuntusundan yaranan zərərin kompensasiyası üzrə tələblər irəli sürə bilərlər.

4.5. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi üzrə tələblər bu qərarın 6.1-ci bəndində göstərilən üsulların tətbiqi barədə iddiaların irəli sürülməsini ehtiva edir.

4.6. Şəxsiyyət hüquqlarının pozuntusundan yaranan zərərin kompensasiyası üzrə tələblər isə bu qərarın 6.2-ci bəndində göstərilən üsulların tətbiqi barədə iddiaların irəli sürülməsini ehtiva edir.

4.7. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və zərərin kompensasiyası tələblərinə baxılarkən ilk növbədə

tərəflərin qarşılıqlı münasibətlərinin xarakteri aydınlaşdırılmalı və buna uyğun tələbin hüquqi əsası müəyyən edilməlidir.

4.8. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi tələbləri bu hüquqları təsbit edən maddi hüquq normalarının, habelə müqavilə öhdəliklərinin pozulmasından irəli gələ bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi tələbləri müstəqil şəkildə qaldırıldığı halda, yalnız pozulmuş hüququn müdafiəsi məqsədini daşdığından, zərərin kompensasiyası tələblərindən fərqli olaraq, həmin tələblərin hüquqi əsası kimi mülki hüquq pozuntusu (delikt) çıxış etməyəcəkdir.

4.9. Bu baxımdan həmin hüquqların müdafiəsi tələblərinin maddi hüquqi əsası qismində Konstitusiyanın, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq hüquqi sənədlərin və (və ya) digər aidiyyəti normativ hüquqi aktların müddəaları (məsələn, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (9-cu bölmə istisna olunmaqla), Ailə Məcəlləsi və Əmək Məcəlləsi, “Müəlliflik və əlaqəli hüquqlar haqqında” və “Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları və s.) və ya müqavilə şərtləri çıxış edir.

4.10. Odur ki, şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi tələblərinə baxarkən məhkəmələr aşağıdakı ardıcılıq üzrə yoxlama aparmalıdırlar: hüquqazidd əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizlik) mövcudluğu, əməlin təqsirli olaraq törədilməsi (qanunla müəyyən edilmiş təqsirsiz məsuliyyət halları istisna olmaqla), şəxsiyyət hüquqlarının pozulması və hüquqazidd əməllə bu pozuntu arasında səbəbli əlaqənin olması.

4.11. Zərərin kompensasiyası tələbləri isə şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi tələblərindən fərqli olaraq, müqavilə öhdəliklərinin pozulmasından, mülki hüquq pozuntusundan (delikt) və ya hər iki əsasdan irəli gələ bilər.

4.12. Mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərinə baxılarkən isə bu qərarın 4.10-cu bəndində göstərilən disposisiya şərtləri ilə yanaşı, şəxsiyyət hüquqlarının pozulması nəticəsində şəxsin mənəvi sarsıntı və (və ya) izzət-keçirməsi halının mövcudluğu da yoxlanılmalıdır²⁶.

23 Konstitusiya, maddə 24, I və III hissələr, maddə 71, I hissə

24 Mülki Məcəllə, maddə 337.1 və 390.2

25 Konstitusiya, maddə 71, VII hissə, Mülki Məcəllə, maddə 6.1.9

26 Mülki Məcəllə, maddə 1096.1

Müqavilədən irəli gələn məsuliyyətin şərtləri

4.13. Müqavilə tərəfinin əsas marağı iqtisadi xarakterli olduğundan bir qayda olaraq müqavilədən irəli gələn öhdəliklərin pozuntusu mənəvi zərərin yaranmasına səbəb olmur (məsələn, borc müqaviləsi üzrə borcun qaytarılmasından yayınma, alqı-satqı müqavilələri üzrə alqı-satqı predmetinin dəyərini ödənilməsi ilə bağlı öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi və s.). Müqavilə öhdəliklərinin pozulması o halda mənəvi zərərin yaranmasına səbəb ola bilər ki, bu pozuntu eyni zamanda müqavilə tərəfinin şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə ilə nəticələnmiş olsun. Bu zaman müqavilədə onun predmetinin tərəf üçün qeyri-maddi dəyər daşmasına dair xüsusi şərtin nəzərdə tutulub-tutulmamasından asılı olmayaraq, öhdəliyin pozulmasının şəxsin şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə ilə nəticələndiyi araşdırılmalıdır. Məsələn, tibbi turizm zərfi müqaviləsi üzrə öhdəliyin pozulması nəticəsində təcili cərrahi əməliyyat keçirməli olan müqavilə tərəfinin əməliyyatının vaxtında baş tutmaması və yaxud sərnəşin daşıma xidmətinin qüsurlu icrası nəticəsində şəxsin ali məktəbin qəbul imtahanına gecikməsi və ya podrat, xidmət müqaviləsi üzrə öhdəliyin pozulması nəticəsində yeganə nüsxədə fotoalbom, rəsm əsəri və bu kimi mənəvi dəyəri olan əşyalara bərpa olunmaz ziyanın vurulması, satılmış planşetin qüsurlu olması səbəbindən işə qəbul imtahanından kəsilməsi, estetik əməliyyat səbəbindən şəxsin xarici görünüşünün eybəcərləşməsi nəticəsində mənəvi zərəyə məruz qalması.

4.14. Bu halda mənəvi zərərin kompensasiyası tələbinin hüquqi əsasını müqavilənin şərtləri, habelə Konstitusiyaya və (və ya) bu müqavilədən irəli gələn münasibətləri tənzimləyən maddi hüquq normaları (məsələn, Mülki Məcəllə, “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında”, “Turizm haqqında” və “Müəlliflik və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları və s.) təşkil edəcəkdir.

4.15. Müqavilə öhdəliklərinin pozulması müqavilə tərəfinin həyat və sağlamlığına, habelə üçüncü şəxslərin həyat və sağlamlığı daxil olmaqla, digər şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə

ilə nəticələndiyi hallarda, o cümlədən hər iki kateqoriyaya aid olan şəxslərə münasibətdə onların istehlak məqsədi üçün istifadə etdiyi müqavilə predmetini təşkil etməyən digər əmlakına zərər vurduqda bu tələbin hüquqi əsasını işin hallarından asılı olaraq müqavilə şərtləri və delikt, yaxud sadəcə delikt təşkil edəcəkdir. Belə ki, müqavilə tərəfinə münasibətdə hər iki maddi hüquqi əsas, üçüncü şəxsə münasibətdə isə yalnız delikt əsası çıxış edəcəkdir. Məsələn, satılmış qida məhsulunun keyfiyyətsiz olması nəticəsində alıcının və ya üçüncü şəxsin zəhərlənməsi, estetik əməliyyatın qüsurlu icrası nəticəsində şəxsin sağlamlığına zərər dəyməsi və ya vəfat etməsi, satılmış qüsurlu məişət cihazında qısa qapanmanın təsirindən alıcının və ya hər hansı üçüncü şəxsin evinin yanması.

Mülki hüquq pozuntusundan (deliktdən) irəli gələn məsuliyyətin şərtləri

4.16. Kompensasiya tələbləri mülki hüquq pozuntusundan (delikt) irəli gələn halda, həmin tələbin hüquqi əsasını Konstitusiyanın, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq hüquqi sənədlərin və (və ya) digər aidiyyəti normativ hüquqi aktların müddəaları (məsələn, Ailə Məcəlləsi, Əmək Məcəlləsi, “Müəlliflik və əlaqəli hüquqlar haqqında”, “Patent haqqında”, “Media haqqında” və “Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları və s.) və Mülki Məcəllənin 9-cu bölməsinin müvafiq normaları təşkil edir.

4.17. Delikt əsası ilə maddi və mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərinə baxılarkən dispoziisiya şərtlərinin yoxlanılması ardıcılığı bu qərarın 4.12-ci bəndində göstərilən qaydada həyata keçirilməlidir.

4.18. Hüquqazidd əməl istənilən xarakterli (mülki, inzibati, inzibati xəta, cinayət və s.) qeyri-hüquqi hərəkət və ya hərəkətsizlikdə ifadə olunan mülki hüquq pozuntusu və ya müqavilə öhdəliyinin pozulmasıdır. Məsələn, şəxsiyyətin alçaldılması, razılıq olmadan ailə və şəxsi həyat sirrinin ictimailəşdirilməsi, şərəf və ləyaqəti alçaldan məlumatların yayılması, tibbi müdaxilənin vaxtında

və keyfiyyətli edilməməsi, qanunsuz həbsə alma, qanunsuz məhkum etmə, qanunsuz olaraq ölkədən çıxışa qadağa qoyma, qüsurlu malın satılması və ya xidmətin göstərilməsi, fərdi yaşayış evinin söküntüsünə dair inzibati orqanın qanunsuz inzibati aktı nəticəsində şəxsin yeganə yaşayış yerindən məhrum edilməsi və s.

4.19. Hüquqdan sui-istifadə də qanunla qadağan olunan əməl kimi mülki hüquq pozuntusu (delikt) hesab edilir. Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir. Hüquqlardan sui-istifadəyə yol verilmir²⁷.

4.20. Hüquqdan sui-istifadə hər hansı hüquqdan onun məqsədinə, təyinatına zidd şəkildə yalnız başqalarına ziyan vurmaq məqsədi ilə istifadə edilməsini nəzərdə tutmaqla, Mülki Məcəllənin 16 və 560-cı maddələri, Əmək Məcəlləsinin 63-cü maddəsinin 3-cü və 186-cı maddəsinin 1-ci hissələri, 310-cu maddəsi, Ailə Məcəlləsinin 51.4, 51.5, 64.0.4, 132.1.2 və 139.0.5-ci, Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 47.1, 120.1, 174.5 və 320.3-cü maddələri və digər normativ hüquqi aktlarla da qadağan edilmiş, ayrı-ayrı sui-istifadə əməllərinə görə inzibati xəta və cinayət məsuliyyətləri də müəyyən edilmişdir.

4.21. Göründüyü kimi, maddi və prosessual hüquqdan sui-istifadə başqasının şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə hesab oluna və ona maddi və mənəvi zərərin vurulmasına səbəb ola bilər. Məsələn, hər hansı şəxsi fəaliyyət qabiliyyətindən məhrum etmək barədə vicdansızcasına əsassız ərizələrin verilməsi prosessual hüquqlardan sui-istifadə olmaqla şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə ilə nəticələnə bilər.

4.22. Şəxsiyyət hüquqlarına hüququayğun hərəkətlər nəticəsində müdaxilə edilməsi onların müdafiəsini və zərərin kompensasiyası tələbini istisna edir.

4.23. Bu baxımdan əməlin hüquqaziddliyinə qiymət verilərkən pozulması iddia edilən şəxsiyyət hüquqları ilə qarşı tərəfin konstitusion hüquqları, o cümlədən söz, fikir və media azadlığı arasında mütənəsibliyin qorunmasına diqqət yetirilməlidir. Belə ki, hər kəs öz fikrini ifadə etmək azadlığı

hüququna malikdir. Bu hüquqa öz rəyində qalmaq azadlığı və dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneə olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı daxildir. Bu azadlıqların həyata keçirilməsi yalnız milli təhlükəsizlik, ərəzi bütövlüyü və ya ictimai asayiş maraqları naminə, iğtişaşın və ya cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənəviyyətin qorunması üçün, digər şəxslərin nüfuzu və hüquqlarının müdafiəsi üçün, konfidensial şəkildə əldə edilmiş məlumatların açıqlanmasının qarşısını almaq üçün və ya ədalət mühakiməsinin nüfuz və qərəzsizliyini təmin etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan müəyyən rəsmi tələblərə, şərtlərə, məhdudiyyətlərə və ya sanksiyalara məruz qala bilər²⁸.

4.24. Şəxsiyyət hüquqlarına müdaxilənin hüquqaziddliyi yoxlanılarkən onun hüquqaziddliyini aradan qaldıran halların mövcudluğu da aydınlaşdırılmalıdır. Belə hallara zərərçəkən şəxsin razılığının olması, üstün xüsusi və ya ictimai mənafeyə və ya qanuna əsaslanması aiddir. Belə ki, bir sıra hallarda şəxsiyyət hüquqlarına müdaxilə şəxsin özünün razılığı ilə baş verir (məsələn, üzərində tibbi müayinə keçirilməklə onun bədən toxunulmazlığına müdaxilənin edilməsi). Bununla yanaşı, nəzərə alınmalıdır ki, şəxsiyyət hüquqlarına müdaxilə edəcək bəzi növ davranışlara razılığın verilməsi hüquqi cəhətdən mümkün deyildir (məsələn, şəxsin həyatına son qoyulması). Bu baxımdan razılığın keçərli olması üçün şəxsin iradəsi açıq şəkildə ifadə edilməli, zədələnməmiş olmalı, qanuna və ya əxlaqa zidd olmamalıdır. Üstün xüsusi mənafeyə əsaslanma onu ehtiva edir ki, müdaxilə onun yönəldiyi şəxsiyyət hüququ ilə müqayisədə daha üstün və əhəmiyyətli xüsusi hüququn qorunması zərurəti ilə törədilmişdir. Müdaxilənin əsaslandığı xüsusi mənafe həm hüquqlarına müdaxilə edilən şəxsə, həm müdaxilə edən şəxsə, həm də üçüncü şəxsə aid ola bilər (məsələn, şəxsin razılığı olmadan onun bədən toxunulmazlığı hüququna müdaxilə həmin şəxsin və ya üçüncü şəxsin həyatının xilas edilməsi zərurəti ilə edildikdə). Üstün ictimai mənafeyə əsaslanma halında

²⁷ Konstitusiya, maddə 24, III hissə

²⁸ "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsi

isə müdaxilə konkret şəxslərin mənafeyinin qorunması üçün deyil, dövlətin və ya cəmiyyətin üstün maraqlarının qorunması zərurəti ilə edilir (məsələn, yoluxucu xəstəliyin insanlar arasında yayılmasının qarşısının alınması məqsədi ilə yoluxmuş şəxsə münasibətdə karantin tədbirini tətbiq etməklə onun sərbəst hərəkət etmək azadlığının məhdudlaşdırılması). Qanuna əsaslanma isə onun nəzərdə tutur ki, müəyyən hallarda şəxsiyyət hüquqlarının müdaxiləsinə qanunla yol verilir (məsələn, Mülki Məcəllənin 563-565-ci maddələrində təsbit edilən zəruri müdafiə, son zərurət və özünəyardım).

4.25. Mülki Məcəllədə mülki hüquq pozuntusundan (deliktdən) irəli gələn iki növ məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur: təqsirli məsuliyyət və təqsirsiz məsuliyyət.

4.26. Delikt məsuliyyətinin əsas qaydası təqsirli məsuliyyətdir. Bu halda məsuliyyətin ən önəmli ünsürü zərər vuran şəxsin təqsirli olmasıdır. Yəni məsuliyyətin yaranması üçün hüquqazidd əməl, zərər və səbəbli əlaqə ünsürlərindən başqa zərər yetirənin hərəkətinin təqsirli olması da sübuta yetirilməlidir.

4.27. Hüquqazidd əməlin qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsi əməli törədən şəxsin mülki məsuliyyətini istisna etmir və dəymiş zərərin əvəzi zərərvuran tərəfindən tam həcmdə ödənilməlidir²⁹. Bu halda təqsirin formasının müəyyən edilməsi vurulmuş mənəvi zərərin həcmi baxımından əhəmiyyətlidir.

4.28. Bununla belə, qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda zərərin ödənilməsi vəzifəsi zərər vurmayan şəxsin öhdəsinə qoyula bilər. Eyni zamanda təqsir zərərin ödənilməsinin əsas dispoziisiya şərtlərindən biri olsa da, zərərvuranın təqsiri olmadıqda da (obyektiv surətdə hüquqazidd əməl üçün) qanunla müəyyən edilmiş hallarda zərərin kompensasiyası nəzərdə tutula bilər³⁰. Məsələn, yüksək təhlükə mənbəyinin mülkiyyətçisinin məsuliyyəti, işçinin vurduğu zərəərə görə işəgötürənin, təhqiqat orqanının qanunsuz hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində dövlətin, uşaqların vurduğu zərəərə görə valideynlərin məsuliyyəti, malın istehsal keyfiyyətsizliyinə görə istehlakçıya vurulmuş zərəərə görə satıcının məsuliyyəti və s.

4.29. Təqsirsiz məsuliyyət ümumi qaydadan istisnadır və qanunda bəzi xüsusi hallar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu qayda prinsip etibarilə zərəərə səbəb olma düşüncəsinə söykənir. Təqsirsiz məsuliyyətin yaranması üçün zərərlə hüquqazidd əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) arasında səbəbli əlaqənin olması yetərlidir.

4.30. Təqsirsiz məsuliyyət hallarında iddiaçı tərəf cavabdehin (təqsirsiz məsuliyyət daşıyan şəxsin) təqsirini sübuta yetirmək yükünü daşımır. Cavabdeh səbəbli əlaqənin kəsilməsi, zərərin qarşısının alınmaz qüvvənin təsiri, yaxud zərərchəkənin qəsdli nəticəsində əmələ gəlməsi kimi halları sübuta yetirməklə məsuliyyətdən azad ola bilər.

4.31. Hüquqazidd əməlin şəxsiyyət hüquqlarına müdaxiləyə səbəb olması halı yoxlanılarkən məhkəmələr bu əməl nəticəsində şəxsin hansı şəxsiyyət hüququnun və ya hüquqlarının pozulmasını təsbit etməlidirlər. Bunun üçün ilk növbədə müdafiəsi tələb edilən şəxsiyyət hüquqlarının təsbit olunduğu Konstitusiyanın və ya digər normativ hüquqi aktların müddəaları baxımından qiymətləndirilmə aparılmalıdır. Bu, pozulmuş şəxsiyyət hüququnun növünün təsbiti, həmçinin vurulmuş mənəvi zərərin həcmi müəyyən edilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Belə ki, hüquqazidd əməllə şəxsin azadlıq və yaşamaq hüququnun pozulması nəticəsində meydana gələn mənəvi zərərin həcmi fərqlidir.

4.32. Qanunvericilikdə təqsirsiz məsuliyyətin lazımi diqqət və etinaya əsaslanan məsuliyyət və təhlükə məsuliyyəti kimi iki növü fərqləndirilir.

4.33. Lazımi diqqət və etinaya əsaslanan məsuliyyət növünə hüquqi və ya fiziki şəxsin öz işçisinin, dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin, təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının, yetkinlik yaşına çatmayanların, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyəti sayılmış, yaxud öz hərəkətlərinin mənasını başa düşə bilməyən fiziki şəxslərin, heyvanın, tibb müəssisəsinin vurduğu, habelə binanın uçması nəticəsində vurulmuş zərəərə görə məsuliyyət aiddir. Təhlükə məsuliyyəti növünə isə ətrafdakılar üçün yüksək təhlükə yaradan fəaliyyətlə törədilmiş zərəərə görə məsuliyyət aiddir.

29 Mülki Məcəllə, maddə 1096 və 1097

30 Mülki Məcəllə, maddə 1097.1 və 1097.3

4.34. Növbəti disposisiya şərti olan şəxsiyyət hüquqlarının pozulması nəticəsində mənəvi sarsıntı və (və ya) izzitabların nədə ifadə olunduğu iddia ərizəsində göstərməli və məhkəmə bu əsaslar üzrə müəyyən etdiyi işin faktiki halları baxımından qiymətləndirmə aparmalıdır.

4.35. Bundan fərqli olaraq, həmin sarsıntı və (və ya) izzitabların cavabdehin hüquqazidd əməli nəticəsində baş verməsi iddiaçı tərəfindən sübut olunmalıdır.

Hüquqi və ya fiziki şəxsin öz işçisi tərəfindən vurulmuş zərərə görə məsuliyyət

4.36. Əmək münasibətlərinin həyata keçirilməsi zamanı üçüncü şəxslərə vurulmuş zərərin ödənilməsi əsasları və qaydası mülki qanunvericiliyin müvafiq tələblərinə uyğun tənzimlənir. Belə ki, Mülki Məcəllənin 1099-cu maddəsinə əsasən, işçinin əmək (qulluq, mənsəb) vəzifələrinin icrası zamanı vurduğu zərərə görə onun işəgötürəni məsuliyyət daşıyır. Nəzərə alınmalıdır ki, bu halda işəgötürənin məsuliyyəti təqsirsiz məsuliyyətdir və bu məsuliyyət işəgötürənin mənafeyi üçün və onun nəzarəti altında görülməli işin lazımı qaydada, zəruri ehtiyatlılığın tələb etdiyi tərzdə təşkil edilməməsindən irəli gəlir. Bu maddənin məzmunu baxımından işçi dedikdə, əmək müqaviləsi əsasında, habelə mülki hüquq müqaviləsi üzrə iş görən elə fiziki şəxs başa düşülür ki, o, işəgötürənin tapşırığı və işlərin təhlükəsiz aparılmasına nəzarəti altında fəaliyyət göstərsin və ya fəaliyyət göstərməli olsun. İşəgötürən dedikdə isə əmr, tapşırıq və təlimatlarına əsasən, habelə nəzarəti altında başqasının – işçinin göstərmiş olduğu xidmətlərdən, yerinə yetirdiyi işdən öz mənfəəti üçün yararlanan şəxs olmaqla yalnız əmək müqaviləsi üzrə deyil, həm də mülki hüquq müqavilələri (tapşırıq, podrat və s.) üzrə fiziki şəxslərin əməyindən yararlanan şəxslər nəzərdə tutulur. İşçisi tərəfindən törədilmiş mülki hüquq pozuntusuna görə işəgötürənin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün üçüncü şəxslərə zərər yetirilmiş iş üzərində işəgötürənin nəzarətinin, hakimiyyətinin olması mütləqdir. Digər zəruri

şərt baş vermiş hüquq pozuntusu ilə görülməli iş arasında funksional bağlılığın olmasıdır.

4.37. İşəgötürənin iqtisadi vəziyyətinin işçi ilə müqayisədə daha üstün olması və zərər görmüş üçüncü şəxslərin mənafeyinin müdafiəsinin mümkün qədər tez vaxtda təmin edilməsi düşüncəsindən çıxış edərək, qanunverici işəgötürənin işçisinin vurmuş olduğu zərərə görə mülki hüquq məsuliyyəti daşmasını ədalətli və məqsədamüvafiq hesab etmişdir. Lakin bu heç də işçinin təqsirli olaraq törətmiş olduğu mülki hüquq pozuntusuna görə məsuliyyətinin istisna edilməsini ehtiva etmir. Belə ki, qeyd edildiyi kimi, Mülki Məcəllənin 1096.2-ci maddəsinə əsasən, delikt törətmiş şəxs mülki hüquq məsuliyyəti daşıyır. Odur ki, dəymiş zərərin kompensasiyası iddiası zərərçəkənin istəyinə uyğun olaraq birgə məsuliyyətliyərlərdən işəgötürənə və ya işçiyə və ya eyni vaxtda hər ikisinə qarşı sürülə bilər³¹.

İnzibati orqanların vurduqları zərərə görə məsuliyyət

4.38. İnzibati orqanların qanunsuz qərarları (inzibati aktları) və ya hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində maraqlı şəxsə vurulmuş ziyana görə müvafiq inzibati orqan Mülki Məcəllə ilə müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyət daşıyır³².

4.39. Dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının və ya bu orqanların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində, o cümlədən həmin orqanların qanuna və ya digər hüquqi akta uyğun gəlməyən aktının qəbul edilməsi nəticəsində fiziki və ya hüquqi şəxsə vurulmuş zərərin əvəzini Azərbaycan Respublikası və ya müvafiq bələdiyyə ödəməlidir³³.

4.40. İnzibati orqanların, habelə onların vəzifəli şəxslərinin vurduqları zərərin ödənilməsi tələblərinə baxılarkən ilk növbədə tərəflər arasındakı hüquq münasibətlərinin xarakteri (publik və ya mülki) aydınlaşdırılmalıdır. İnzibati orqanların ümumi (publik) hüquq sahəsindəki səlahiyyətlərinin icrasından doğan qanunsuz qərarları (inzibati aktları) və ya hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində

31 Konstitusiyə Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1099 və 1108-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair" 2022-ci il 18 aprel tarixli qərarı

32 "İnzibati icraat haqqında" Qanun, maddə 89.1

33 Mülki Məcəllə, maddə 1100

maraqlı şəxsə vurulmuş ziyanı görə müvafiq inzibati orqan məsuliyyət daşıyır. Maraqlı şəxsin vurulmuş ziyanı görə kompensasiyanın ödənilməsi barədə tələbi inzibati orqan tərəfindən təmin edilmədikdə, bununla bağlı iddialara inzibati məhkəmə icraatı qaydasında baxılır. Nəzərə alınmalıdır ki, inzibati orqanların bərabər hüquqlu subyekt kimi çıxış etdiyi mülki hüquq münasibətlərindən, habelə inzibati orqanların cinayət-prosessual və inzibati xətalara dair işlər üzrə fəaliyyətindən doğan zərər tələblərinə mülki məhkəmə icraatı qaydasında baxılmalıdır³⁴.

4.41. İnzibati orqanların ümumi (publik) hüquq münasibətləri çərçivəsində vurduqları mənəvi zərər tələbinin də maddi hüquqi əsasını delikt normaları təşkil etdiyindən inzibati məhkəmələr həmin iddialara baxarkən bu qərarın 4.12-ci bəndində göstərilən dispoziisiya şərtlərinə uyğun yoxlama aparmalıdırlar. Bu münasibətlər çərçivəsində hüquqazidd əməl qismində inzibati orqanın qanunsuz inzibati aktı, habelə faktiki xarakterli qanunsuz hərəkət və ya hərəkətsizliyi çıxış edir. Bu zaman konkret vəzifəli şəxsin təqsirinin forması (qəsd və ya ehtiyatsızlıq) yalnız mənəvi təzminatın həcmi münasibətləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətliyəldir.

4.42. Bundan fərqli olaraq, inzibati orqanın öz vəzifəli şəxsinə qarşı reqres tələbi baxımından təqsirin forması önəm daşıyır. Belə ki, inzibati orqanın reqres tələbi mənəvi zərərin vəzifəli şəxsin yalnız kobud ehtiyatsızlığı və ya qəsd nəticəsində vurulduğu halda yaranır³⁵.

Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri ilə vurulmuş zərərə görə məsuliyyət

4.43. Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri, habelə təhqiqat orqanı hesab olunmayan dövlət hakimiyyəti orqanları və onların vəzifəli şəxslərinin inzibati xətalara dair işlər üzrə icraat çərçivəsində yol verdikləri qanunsuz hərəkətləri ilə vurulmuş zərər

rərin ödənilməsinə dair işlərə baxılarkən pozuntunun növü və pozuntuya yol vermiş subyektlərin dairəsindən asılı olaraq tələbin maddi hüquqi əsasının fərqli olduğu nəzərə alınmalıdır.

4.44. Belə ki, təhqiqat orqanı hesab olunmayan dövlət hakimiyyəti orqanları və onların vəzifəli şəxslərinin başladığı inzibati xətalara dair işlər üzrə icraata şəxsin əməlində inzibati xəta hadisəsinin (tərkibin) olmaması və ya müvafiq qərar qəbul edildiyi zaman əsas götürülmüş halların sübuta yetirilməməsi əsası ilə xitam verildiyi halda, zərərin ödənilməsi tələbinin maddi hüquqi əsasını Mülki Məcəllənin 1100-cü maddəsi təşkil edəcəkdir.

4.45. Bundan fərqli olaraq, təhqiqat, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının inzibati xətalara dair işlər üzrə eyni xarakterli və dairəsi qanunla nəzərdə tutulmuş digər qanunsuz əməlləri nəticəsində vurulmuş zərərin kompensasiyası tələbinin maddi hüquqi əsasını Mülki Məcəllənin 1101-ci maddəsi, habelə “Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (bundan sonra – bu paraqrafda istinad edilən Qanun) təşkil edəcəkdir. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, mənəvi zərərə səbəb olan hüquqazidd əməl dedikdə, orqanların səhvi və ya sui-istifadəsi başa düşülməlidir³⁶.

4.46. İlk növbədə qeyd edilməlidir ki, qeyd edilən orqanların bütün növ qanunsuz hərəkətləri nəticəsində vurulmuş zərərə görə Azərbaycan Respublikası birbaşa məsuliyyət daşıyır (təqsirsiz məsuliyyət).

4.47. Dairəsi Mülki Məcəllənin 1101.1-ci və bu paraqrafda istinad edilən Qanunun 1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş qanunsuz hərəkətlərə görə Azərbaycan Respublikası həmin orqanların vəzifəli şəxslərinin təqsirindən asılı olmayaraq məsuliyyət daşıyır.

4.48. Təhqiqat, ibtidai istintaq və prokurorluq orqanlarının sözügedən normalarla əhatə olunmayan digər qanunsuz əməllərindən irəli gələn zərərə

34 “İnzibati və mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn münasibətlərin məhkəmə aidiyyətinə dair” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2015-ci il 10 aprel tarixli 4 nömrəli qərarı

35 “İnzibati icraat haqqında” Qanun, maddə 90.2-ci

36 “Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” Qanun, maddə 1

görə isə Azərbaycan Respublikasının məsuliyyəti yalnız həmin orqanların vəzifəli şəxslərinin bu əməlləri təqsirli olaraq törətməsi sübuta yetirildiyi halda yaranır. Məsələn, təhqiqat və ya ibtidai istintaq orqanının vəzifəli şəxsinin vəzifəsindən sui-istifadə etməklə, barəsində cinayət təqibi aparılan şəxsə işgəncənin verilməsində təqsirliliyi, onu qanunsuz tutması və ya digər şəxslərin ölkədən çıxışına qadağanın qanunsuz qoyulması qanuni qüvvəsini almış məhkəmə hökmü və ya digər qərarla təsdiq olunduqda, Azərbaycan Respublikası şəxsə bu əməllə vurulmuş zərərə görə məsuliyyət daşıyacaqdır.

4.49. Mülki Məcəllənin 1101.3-cü maddəsindən göründüyü kimi, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı bu qərarın 4.50-ci bəndində göstərilən normalarla əhatə olunmayan digər qanunsuz əməllərdən irəli gələn mənəvi zərərin kompensasiyası üçün məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə hakimin təqsirinin müəyyənəldirilməsi tələb olunur.

4.50. Azərbaycan Respublikasının cavabdehlik daşdığı bu iddialar üzrə ibtidai araşdırma orqanının və ya məhkəmənin qanuni qüvvədə olan qərarları ilə təsbit edilmiş pozuntunun zərərçəkənə vurduğu mənəvi zərərin həddinin müəyyənəldirilməsi və onun dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilməsi ilə bağlı məsələ həll edildiyindən, cavabdeh qismində məhz dövlət büdcəsi vəsaitindən istifadə və digər aidiyyəti məsələlər üzrə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edən, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı olan Maliyyə Nazirliyi cəlb edilməlidir.

4.51. Bu halda qəbul edilən qətnamənin nəticə hissəsində mənəvi zərərin əvəzinin Maliyyə Nazirliyindən tutulması deyil, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına Maliyyə Nazirliyi vasitəsilə ödənilməsi göstərilməlidir.

4.52. Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, Mülki Məcəllənin 1100 və 1101-ci maddələri və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 57-ci maddəsinin tələbləri baxımından qanunsuz cinayət təqibinə görə mənəvi zərərin ödənilməsini tələb etmək hüququ bəraət hökmünün, yaxud cinayət işinə bəraətverici əsaslara xitam verilməsi və ya şəxsin tam reabilitasiya olunması barədə qərarın qəbul edilməsindən sonra yaranır.

Bundan fərqli olaraq, qanunsuz əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində vurulmuş mənəvi zərərin ödənilməsini tələb etmək hüququ isə belə tədbirlərin həyata keçirilməsindən dərhal sonra yaranır.

4.53. Xüsusi ittihamçının üzərinə zərərin əvəzinə ödəmək vəzifəsi onun bu hüquqdan sui-istifadə etdiyi halların mövcudluğu ilə şərtlənir.

4.54. Qanunsuz hesab edilmiş əməliyyat-axtarış, prosessual məcburiyyət tədbirləri, habelə təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının digər qanunsuz hərəkətləri ilə əlaqədar mənəvi zərərin ödənilməsinə dair tələb hüququ bu əməllərə məruz qalmış şəxslərlə yanaşı, bu əməllər nəticəsində öz şəxsiyyət hüquqları pozulmuş yaxınlarına da ümumi əsaslarla məxsusdur. Bu tələblərə baxılarkən sözügedən şəxslər əlavə olaraq həmin qanunsuz əməllərin onların şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə ilə nəticələndiyini sübuta yetirməlidirlər.

4.55. Qanunvericilikdə təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərin şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsinin universal üsulları ilə yanaşı, bu pozuntulara xarakterik olan bu paraqrafda istinad edilən Qanunun 7-ci maddəsində təsbit olunmuş digər üsulların tətbiqi də nəzərdə tutulmuşdur.

4.56. Belə ki, təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının səhvi və ya sui-istifadəsi nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin (bu şəxs öldüyü, yaxud fəaliyyət qabiliyyətini itirdiyi hallarda isə – onun hər hansı qohumu) tələbi ilə məhkəmə və ya istintaq orqanı iki həftə müddətində həmin şəxsə münasibətdə pozuntuya yol verilməsi barədə onun əvvəlki və ya hazırkı iş yerinə, təhsil aldığı yerə, yaşayış yerinə məlumat verməli, habelə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi ləkələyən məlumatları dərc edən media subyekti vətəndaşın təqsirsizliyini şübhə altına almadan bir ay müddətində iş üzrə yekun qərarı haqqında məlumat verməlidir. Göstərilən halda media subyekti tərəfindən icrası məcburi olan müvafiq tələbi həmçinin ərazi və ya ixtisaslaşdırılmış prokuror verməyə haqlıdır. Bununla yanaşı, həmin orqanlar onların səhvi və ya sui-istifadəsi nəticəsində həbsdə saxlanılmış, yaxud təqsirləndirilən şəxs qismində

cəlb edilmiş şəxsdən yazılı surətdə üzr istəməlidirlər³⁷.

4.57. Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərinə baxılarkən zərərin həcmiinin müəyyənəşdirilməsi üzrə ümumi meyarlarla yanaşı, bu pozuntulara xarakterik olan digər xüsusiyyətlər də nəzərə alınmalıdır.

4.58. Bu xüsusiyyətlərə təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri ilə zərərçəkmiş şəxsə qarşı tətbiq edilmiş məhdudiyyətlərin xarakteri, müddəti və digər əlamətləri aiddir. Belə ki, ittiham edilən əməlin ağırlığı, şəxsin barəsində tətbiq edilən qətimkan tədbirlərinin, inzibati tənbehin və cəzanın növü, azadlıqdan məhrum etmə cəzasını hansı tipli cəzaçəkmə müəssisəsində çəkməsi, işgəncə faktının mövcudluğu, cinayət təqibinin, həbsin və ya məhkumətin müddəti, iddiaçının qohumları və digər ailə üzvləri ilə yaxın ailə münasibətlərinin pozulması, onlara zəruri qayğı və köməklik göstərilməsindən məhrum olması və digər hallar mənəvi zərərin həcmiinin müəyyənəşdirilməsi baxımından fərqləndirilməlidir.

4.59. Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz əməlləri nəticəsində mənəvi zərərin yaranması ümumi əsaslarla yanaşı, xəstəliyin yaranmasında, iddiaçının vicdanlı və qanunlara tabe olan şəxs olduğu halda, şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasında, sərbəst hərəkət edilməsi, olduğu yerin seçilməsi, adi həyat tərzinin dəyişdirilməsi, qohumları ilə ünsiyyət qurmaq və onlara köməklik göstərmək imkanlarından məhrum olması nəticəsində rahatsız vəziyyətdə olması şəxsin cinayət və inzibati məsuliyyətə cəlb olunması barədə informasiyaların yayılmasında, işin itirilməsi və barəsində cinayət işinin qaldırılması faktının olması ilə əlaqədar işə düzəlməsində çətinliklərin yaranmasında, iddiaçının ictimai-siyasi həyatda iştirakının məhdudlaşdırılmasından doğan mənfi emosional vəziyyətlə də ifadə edilə bilər.

Tibbi xidmətlə bağlı vurulmuş zərərə görə məsuliyyət

4.60. Hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır³⁸.

4.61. İnsan və vətəndaş hüquqlarına dövlət təminatı və bu təminatla bağlı hüquqi və fiziki şəxslərin məsuliyyəti əhalinin sağlamlığının qorunmasının əsas prinsiplərindən biridir³⁹.

4.62. Əhalinin sağlamlığının qorunması – hər bir insanın fiziki və ruhi sağlamlığının mühafizəsinə, onun fəal uzun ömürlüyünün artırılmasına, tibbi yardımla təminatına yönəldilmiş siyasi, iqtisadi, hüquqi, elmi, tibbi, sanitariya-gigiyena xarakterli tədbirlərin məcmusudur⁴⁰.

4.63. Tibbi yardım – xəstəliklərin (fizioloji və patoloji halların), zəhərlənmələrin, travmaların profilaktikası, diaqnostikası, müalicəsi, tibbi bərpa və reabilitasiya müddətində müşahidə edən tədbirlərdir.

4.64. Tibbi yardım almaq hüququ özündə ilkin tibbi-sanitariya yardımı, təcili və təcirəsalınmaz tibbi yardım, ixtisaslaşdırılmış tibbi yardım, habelə ictimai təhlükəli xəstəliklərə tutulmuş vətəndaşların tibbi-sosial yardım almaq hüququnu ehtiva edir⁴¹.

4.65. Dövlət tibb müəssisələrində tibbi xidmət dövlət büdcəsi vəsaiti, büdcədən kənar vəsaitlər, icbari və könüllü tibbi sığorta sistemindən daxil olan vəsaitlər, şəxslərin öz vəsaiti, hüquqi və fiziki şəxslərin ianələri və qanunla qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir. Tibb müəssisəsində vətəndaş üçün zəruri olan ixtisaslaşdırılmış tibbi yardımın göstərilməsi mümkün olmadıqda, müəssisənin müalicə həkimi tərəfindən həmin şəxs bu yardımı göstərən dövlət tibb müəssisəsinə və ya şəxsin istəyinə uyğun olaraq özəl tibb müəssisəsinə göndərilir⁴².

4.66. Tibbi yardımın növləri, həcmi, keyfiyyət standartları və göstərilməsi qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı olan Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir.

37 "Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında" Qanun, maddə 7

38 Konstitusiya, maddə 41, I hissə

39 "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" Qanun, maddə 1

40 "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" Qanun, preambula

41 "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" Qanun, maddə 32-35

42 "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" Qanun, maddə 10 və 34

Standartlar sübutlu təbabət prinsiplərinə əsaslanan milli və beynəlxalq klinik rəhbərliklərin və protokolların tövsiyələrinə, habelə Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş standart əməliyyat prosedurlarına əsaslanır.

4.67. İstinad edilən Qanunun məzmunu baxımından dövlət və qeyri-dövlət səhiyyə sistemlərinin subyektləri⁴³ vətəndaşlara keyfiyyətli tibbi xidmət göstərmək, tibbi müdaxilənin tibbi əsaslara uyğun tərzdə, ixtisaslı və yetərli təcrübəyə malik həkim tərəfindən həyata keçirilməsini təmin etmək vəzifəsi ilə yanaşı, pasiyent hüquqlarının⁴⁴ təmin olunmamasına görə də məsuliyyət daşıyırlar.

4.68. Tibb müəssisəsində müalicə zamanı şəxsin sağlamlığına vurulmuş zərərin kompensasiyasına dair tələblərin maddi hüquqi əsasını tərəflər arasında bağlanmış tibbi xidmət müqaviləsi, Mülki Məcəllənin 1112-ci maddəsi, “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” və “Özəl tibb fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları, habelə bu sahəyə aid digər normativ-hüquqi aktlar təşkil edir.

4.69. Mülki Məcəllənin 1112-ci maddəsində yalnız müalicə zamanı şəxsin sağlamlığına vurulmuş zərərin kompensasiyası nəzərdə tutulsa da, “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanunun tələbləri baxımından növləri bu qərarın 4.66-cı bəndində göstərilən tibbi yardımın həyata keçirilməsindən irəli gələn, habelə pasiyentə münasibətdə bu qərarın 4.67-ci bəndində göstərilən təminatların qanunazidd şəkildə pozulması da şəxsə zərərin vurulmasının əsasını təşkil edəcəkdir.

4.70. Mülki Məcəllənin 1112-ci maddəsində şəxsin sağlamlığına vurulmuş zərəre görə yalnız tibb müəssisəsinin məsuliyyəti müəyyən edilsə də, “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanuna əsasən personalın da bu pozuntulara görə təqsirli olduğu hallarda məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd olunanlar, habelə tibb müəssisələrinin eyni zamanda personalla işçi-işəgötürən münasibətlərində olması nəzərə alınaraq, tibbi xidmətlə bağlı vurulmuş zərərin kompensasiyasına dair iddialara Mülki Məcəllənin 1099-cu maddəsinin də tələbləri gözlənilməklə baxılmalıdır.

4.71. Bu baxımdan dəymiş zərərin kompensa-

siyası iddiası zərərçəkənin istəyinə uyğun olaraq tibb müəssisəsinə və ya işçiyə və ya eyni vaxtda hər ikisinə qarşı irəli sürülə bilər. Qeyd edilməlidir ki, pasiyentə vurulmuş zərər tibb müəssisəsi tərəfindən ödənildikdə, onun pozuntuya yol vermiş işçisinə qarşı bu qərarın 4.89-cu bəndində göstərilmiş qaydada Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilən reqres tələb hüququ yaranacaqdır.

4.72. Bu qərarın 4.63-ci bəndində göstərilən, habelə növləri “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanunla müəyyən edilən (bu qərarın 4.64 bəndi) tibbi yardımdan fərqli olaraq, estetik cərrahiyyə, estetik stomatologiya, kosmetoloji xidmətlər və bu kimi digər tibbi fəaliyyət növlərində tərəflər arasında yaranan münasibətlər - nəticəsinə təminat verilən podrat münasibətləri hesab olunur. Bu baxımdan həmin münasibətlərdən doğan zərər tələbinin hüquqi əsası kimi müqavilənin şərtləri, “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Qanun, habelə Mülki Məcəllənin 39-cu fəslə və 9-cu bölməsi çıxış edə bilər. Zərər bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı pasiyentlərin “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanunun 24-cü maddəsi ilə əhatə olunan hüquqlarının pozulması ilə bağlı olduqda isə tələbinin maddi hüquqi əsasını həmçinin istinad edilən bu norma da təşkil edəcəkdir.

4.73. Keyfiyyətsiz tibbi yardıma görə sağlamlığa vurulmuş zərərlə bağlı mənəvi təzminatın ödənilməsi barədə iddia tələbləri araşdırılarkən məhkəmələr aşağıdakı xüsusi bilik tələb edən halları müəyyən etməlidirlər: xəstəyə tibbi yardım göstərilərkən ona düzgün diaqnozun qoyulması, vaxtında və keyfiyyətli bütün zəruri və mümkün olan tədbirlərin görülməsi, müayinə və müalicənin tibbi yardımın göstərilməsi qaydalarına cavab verməsi, tibbi yardımın standartlara və klinik protokollara uyğun olması, tibbi yardımın qüsurlu olub-olmaması, qüsurların xəstəliyin davamiyyətinə təsiri (sağlamlığın pisləşməsinə səbəb olması, ağır nəticələrə səbəb olması) və bunun səbəbi kimi onun tibb sahəsində qorunan hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxarması.

4.74. Tibb müəssisəsi fəaliyyətinin qanuna, göstərdiyi tibbi xidmətlərin klinik protokollara

43 “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanun, maddə 4 və 5

44 “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanun, maddə 24

uyğun olmasını sübut etməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, bütün prosedurlar tibb elminin ümumi qəbul olunan sübutlu təbabət prinsiplərinə uyğun xüsusi diqqət və lazımi tədbirlər çərçivəsində həyata keçirildiyi halda, vurulmuş zərərə görə məsuliyyət istisna edilir. Yəni tibbi müdaxilə zamanı əvvəlcədən gözlənilməyən, gözlənilsə də qarşısının alınması mümkün olmayan zərər həkimin və ya tibb müəssisəsinin biliyi, bacarığı və imkanları xaricində olan bir səbəbdən qaynaqlanan nəticədir. Bu mənada həkimin tibbi standartlar çərçivəsində hərəkət edərək lazımi diqqət və qayğı göstərməsinə baxmayaraq, ortaya çıxan arzuolunmayan nəticədən qanuni olaraq məsuliyyət daşımayacağı qəbul edilir.

4.75. Şəxsin tibb sahəsində qorunan hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxaran keyfiyyətsiz tibbi yardımın göstərilməsi ilə əlaqədar onların həyat və sağlamlıqlarına vurulan zərərə görə mənəvi zərərin kompensasiyası tələbini şəxsin özü və ya yaxınları irəli sürə bilərlər. Şəxsin yaxınları o zaman tələb irəli sürə bilərlər ki, xəstəyə edilmiş keyfiyyətsiz müalicə tədbirləri onun özünün şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxiləyə səbəb olsun. Bu vəziyyətdə mənəvi zərər keyfiyyətsiz müalicəyə görə yaxının itirilməsi ilə əlaqədar keçirilmiş sarsıntılar nəticəsində yarana, xəstənin ağır vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməməsi ilə əlaqədar həyəcan keçirməsində və digər formada ifadə oluna bilər.

4.76. Nəticəsinə təminat verilən tibbi fəaliyyətin müqavilə şərtlərinə cavab verməməsindən (məsələn, burnun estetik əməliyyatında gözlənilən nəticənin əldə olunmaması) doğan mənəvi zərər tələbləri isə yalnız şəxsin özü tərəfindən irəli sürülə bilər.

Ətrafdakılar üçün yüksək təhlükə yaradan fəaliyyətlə vurulmuş zərərə görə məsuliyyət

4.77. Mülki Məcəllənin 1108.1-ci maddəsi ətrafdakılar üçün yüksək təhlükə ilə bağlı fəaliyyəti, bunun nəticəsində zərərin yaranması əsaslarını, bu fəaliyyətdən irəli gələn zərərə görə məsuliyyət daşıyan subyektlərin dairəsini və onların məsuliyyətinin şərtlərini müəyyən edir. Normada ətrafdakılar üçün yüksək təhlükə ilə bağlı fəaliyyətin bəzi növləri sadalansa da, bu siyahı bitkin olmayıb,

elm və texnikanın inkişafından asılı olaraq genişlənməsi mümkündür.

4.78. Nəzərə alınmalıdır ki, ətrafdakılar üçün yüksək təhlükə ilə bağlı fəaliyyətdən irəli gələn zərərə görə pozuntunu törətmiş fiziki və hüquqi şəxslər məsuliyyət daşıyırlar. Onların məsuliyyəti yalnız bu zərərin qarşısını alınmaz qüvvənin təsiri və ya zərərçəkənin qəsdli nəticəsində əmələ gəldiyi halda istisna edilir. Məsələn, şəxs avtomobili yol hərəkəti qaydalarına uyğun olaraq idarə edərək güclü külək səbəbindən reklam lövhəsi qırılaraq, avtomobilin alın şüşəsinə çırpıldığından (qarşısı alınmaz qüvvə) sürücü idarəetməni itirərək, qarşdakı piyadanı vurduğu halda, hadisəni törətmiş olan sürücünün məsuliyyəti istisna edilir. Başqa bir halda piyada bilərəkdən özünü hərəkətdə olan yol nəqliyyat vasitəsinin önünə ataraq (zərərçəkənin qəsdli) xəsarət alarsa, sürücü məsuliyyət daşımayacaqdır.

4.79. Hüquq pozuntusunu törətmiş şəxs yüksək təhlükə mənbəyinə mülkiyyət hüququ ilə və ya digər qanuni əsasla sahiblik edən şəxs olmadıqda, bu zərərin vurulmasına görə onunla yanaşı, yüksək təhlükə mənbəyinə mülkiyyət hüququ ilə və ya digər qanuni əsasla (icarə hüququ ilə, nəqliyyat vasitəsinin idarə etmək hüququna dair etibarnamə üzrə və i.a.) sahiblik edən fiziki və ya hüquqi şəxslər də məsuliyyət daşıyırlar (təqsirsiz məsuliyyət). Məsələn, mülkiyyətçisinin razılığı ilə verilməmiş nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququ olmayan şəxs tərəfindən təqsirli olaraq yol-nəqliyyat hadisəsi törədildikdə, vurulmuş zərərin əvəzi sürücü ilə yanaşı, mülkiyyətçidən də tutulacaqdır.

4.80. Yüksək təhlükə mənbəyinin qanuni sahibinin məsuliyyəti, mənbənin onun sahibliyindən digər şəxslərin hüquqa zidd hərəkətləri nəticəsində çıxdığını sübuta yetirdiyi halda istisna olunur. Belə hallarda yüksək təhlükə mənbəyinin vurduğu zərər üçün məsuliyyəti mənbəyə hüquqa zidd yiyələnmiş şəxslər daşıyırlar. Məsələn, əvvəlki bənddə göstərilən misalda olan sürücü tərəfindən yol-nəqliyyat hadisəsi mülkiyyətçinin avtomobilinin qaçırılması yolu ilə törədildikdə, məsuliyyəti yalnız hadisəni təqsirli olaraq törətmiş sürücü daşıyacaqdır.

4.81. Yüksək təhlükə mənbəyinin sahibi həmin mənbənin onun sahibliyindən hüquqa zidd götürülməsində təqsirli olduqda, məsuliyyət həm mən-

bə sahibinin, həm də yüksək təhlükə mənbəyinə hüquqa zidd yiyələnmiş şəxsin üzərinə qoyula bilər⁴⁵. Məsələn, mülkiyyətçi mühərriki işlək vəziyyətdə olan avtomobili nəzarətsiz qoyduğu üçün azyaşlı uşaq tərəfindən idarə edilərək hadisənin törədildiyi halda, vurulmuş zərərə görə uşağın valideynləri ilə yanaşı, mülkiyyətçi də məsuliyyət daşıyacaqdır. Digər bir misal, mülkiyyətçinin yuma məntəqəsinə təhvil verdiyi avtomobilini məntəqənin işçisi səlahiyyətsiz şəkildə idarə edərək yol nəqliyyat hadisəsi törətdikdə, mülkiyyətçinin məsuliyyəti istisna edilir. Bu halda mülkiyyətçidən xidmət müqaviləsi əsasında avtomobili təhvil almış yuma məntəqəsinin mülkiyyətçisi yüksək təhlükə mənbəyinin qanuni sahibi statusunu əldə etdiyindən, hadisəni törətmiş şəxslə bərabər birgə məsuliyyət daşıyacaqdır.

4.82. Yüksək təhlükə mənbələrinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində (hər iki tərəf təqsirli olduqda) üçüncü şəxslərə zərər vurulduqda, bu zərərə görə üçüncü şəxs qarşısında Mülki Məcəllənin 1108.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan əsaslar üzrə birgə məsuliyyət yaranır. Bu qarşılıqlı təsir nəticəsində bir-birinə təqsirli olaraq vurduqları mənəvi zərərə görə isə ümumi əsaslarla hər bir tərəf qarşılıqlı məsuliyyət daşıyacaqdır. Məsələn, avtomobillərin qarşılıqlı toqquşması nəticəsində təqsirli olan şəxslərdən biri yüngül xəsarət aldığı halda, digər tərəfin ayağı amputasiya edilmişdir. Bu halda ikinci şəxsə vurulmuş mənəvi zərər daha ağır olduğundan, ona ödənilməli olan mənəvi təzminat daha çox müəyyən olunmalı, qarşılıqlı əvəzləşdirmə aparılaraq, qalıq məbləğ qarşı tərəfdən tutulmalıdır.

4.83. İcbari sığorta ödənişi mənəvi zərəri qarşılamadığından⁴⁶, maddi zərərlə bağlı sığorta ödənişini almış zərərçəkmiş tərəfdən əlavə olaraq zərərverənə qarşı mənəvi zərər tələbi üzrə iddia qaldırıla bilər.

4.84. Yüksək təhlükə mənbəyinin sahibinin məsuliyyətinin könüllü sığortası zamanı isə zərərçəkənin mənəvi zərərin ödənilməsi tələbinin mümkünlüyü həmin müqavilənin şərtlərindən asılı olacaqdır. Nəzərə alınmalıdır ki, vurulmuş mənəvi zərərin həcmi sığorta müqaviləsi ilə tam şəkildə əhatə olunmadığı hallarda, zərərçəkən qalan

məbləği ümumi əsaslarla zərərverəndən tələb edə bilər.

Vurulmuş zərərə görə birgə məsuliyyətin və reqres tələblərin şərtləri

4.85. Hüquqazidd əməlin birdən çox şəxs tərəfindən birlikdə törədilməsi halında (iştirakçılıq) həmin şəxslər vurulmuş zərərə görə birgə məsuliyyət daşıyırlar.

4.86. Zərərçəkmişin vurulan zərərin tutulmasını bütün zərərverənlərdən müştərək (birgə) qaydada və ya onların hər birindən ayrılıqda tələb etməsindən asılı olmayaraq, məhkəmə vurulan zərərin həcmi ümumilikdə hesablamalıdır.

4.87. Zərərçəkən vurulmuş zərərin əvəzini zərərverənlərdən ayrılıqda tələb etdiyi halda, məhkəmə hər birinin təqsirinə mütənasib olaraq dəymiş ümumi zərərdə onların məsuliyyət həcmi müəyyənləşdirməli və buna uyğun olaraq iddia tələbi həddindən kənara çıxmadan qərar qəbul etməlidir.

4.88. Birgə məsuliyyət üzrə öhdəliyi icra etmiş zərərverənin, habelə başqa şəxsin vurduğu zərərin əvəzini ödəmiş digər şəxslərin reqres iddiası üzrə tələblərə baxılarkən Mülki Məcəllənin 1114-cü maddəsinin tələbləri rəhbər tutulmalıdır. Reqres tələbin həcmi müəyyənləşdirilərkən həmin münasibətləri tənzimləyən sahəvi qanunlarda müəyyən edilən qaydalar nəzərə alınmalıdır.

4.89. Mülki Məcəllənin 1114.1-ci maddəsinə görə, qulluq, mənsəb və ya əmək vəzifələrinin icrası zamanı işçinin, nəqliyyat vasitəsinə idarə edən şəxsin vurduğu zərərin əvəzini ödəmiş şəxsin, zərərverənlərə qarşı qanunla ayrı miqdar müəyyənləşdirilməyibse, ödənilmiş əvəz miqdarında geriye tələb (reqres) hüququ vardır. Bu baxımdan işçinin vurduğu zərəri ödəmiş işəgötürənin ödədiyi əvəz miqdarını reqres qaydada işçidən geri tələb etmək hüququ yaranır. Reqres tələb hüququnun hədlərinə münasibətdə Əmək Məcəlləsinin 199 və 200-cü maddələrində sadalanan, işçinin işəgötürənə vurduğu ziyanı görə tam həcmdə maddi məsuliyyətini müəyyən edən halların mövcudluğu aydınlaşdırılmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, işçinin

45 Mülki Məcəllə, maddə 1108.2

46 "İcbari sığortalar haqqında" Qanun, maddə 21.1.3

tam maddi məsuliyyəti qanunla və ya müqavilə ilə birbaşa nəzərdə tutulmadığı halda, onun vurduğu ziyanı görə məsuliyyəti bir aylıq orta əmək haqqı məbləği ilə məhdudlaşır⁴⁷.

5. Mənəvi zərərin mahiyyətli və ümumi əsasları

5.1. Mənəvi zərər – fiziki şəxsin şəxsiyyət hüquqlarının pozulması nəticəsində keçirdiyi sarsıntı və (və ya) iztirabdır.

5.2. Mənəvi sarsıntı – şəxsiyyət hüquqlarına müdaxilə nəticəsində fiziki şəxsin daxili sabitliyini pozan iztirab həddinə çatmayan neqativ emosional vəziyyətdir (stress, qorxu, qəzəb, kədər, alçalma, utanma, məyus olma, qıcıqlanma, uzun müddət davam edən qeyri-müəyyənlik və s.).

5.3. Mənəvi iztirab – şəxsiyyət hüquqlarına müdaxilə nəticəsində fiziki şəxsin daxili sabitliyini pozan, davamlı fiziki (xəstəlik, orqanların zədələnməsi və ya onlardan məhrum olma, fiziki narahatlıq, ağrı və s.) və (və ya) psixi əzab (depressiya, psixi xəstəlik və s.) çəkməsinə səbəb olan güclü neqativ emosional vəziyyətdir.

5.4. Mənəvi zərəre görə kompensasiya – hüquqazidd əmələ (hərəkət və hərəkətsizlik) məruz qalmış şəxsin keçirdiyi mənəvi sarsıntı və (və ya) iztirabın unudulması, yaşama sevinci və arzusunun təkrar qazanılması, pozulan mənəvi tarazlığın bərpa edilməsi üçün bərabərləşdirmə vasitəsidir.

5.5. Fiziki şəxsin şəxsiyyət hüquqlarının pozulması ona maddi və (və ya) mənəvi zərərin vurulmasına səbəb ola bilər. Şəxsin əmlak hüquqlarının pozulması isə o halda mənəvi zərəre səbəb ola bilər ki, bu pozuntu həmin şəxsin şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə ilə nəticələnmiş olsun.

5.6. Əmlak hüquqlarının pozulmasından doğan mənəvi zərərin vurulmasının mümkünlüyü ilə bağlı qeyd edilməlidir ki, qanunvericilikdə bir sıra əşyaların xüsusiyyətlərinə görə qeyri-maddi dəyərə malik olmaları təsbit edilmişdir. Məsələn, Mülki Məcəllənin 1155.1-ci maddəsində ailə dəftər-kitabları (və ya yazıları), ailə xronikaları, xatirə və digər ayin predmetləri, “Mədəniyyət

haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş mədəni sərvətlər və s. Qanunla müəyyən edilmədiyi hallarda isə məhkəmələr zədələnmiş əşyanın qeyri-maddi dəyərə malik olduğunu və ya əşya qeyri-maddi dəyərə malik olmasa da, pozuntunun həmin əşyanın mənsub olduğu şəxsin şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə ilə nəticələndiyini araşdırmalıdırlar. Məsələn, birinci halda ailə üçün xüsusi tarixi-mənəvi dəyərə malik olan fərdi yaşayış evinin sökülməsi, yeganə nüsxədə fotoalbomun, antik rəsm əsəri və ya digər incəsənət nümunəsinin yararsız hala salınması şəxsi toxunulmazlıq hüququnu pozur. İkinci halda isə xüsusi mənəvi dəyərə malik olmasa da, mülkiyyətdə olan qeyri-yasayış sahəsinin özbaşına sökülməsi şəxsin təhlükəsiz yaşamaq hüququnu, yaşayış evinin özbaşına sökülməsi isə həm də mənzil toxunulmazlığı hüququnu pozur.

5.7. Nəzərə alınmalıdır ki, heyvanlar və bitkilər mülki hüquqi mənada əşya hesab edilməsə də, əşyaların hüquqi vəziyyəti, əgər qanunvericilikdə ayrı qayda müəyyənləşdirilməyibsə, onlara da şamil edilir⁴⁸. Bu baxımdan heyvan və bitkilərin məhv edilməsi və ya zədələnməsindən irəli gələn mənəvi zərər tələblərinə əmlak hüquqlarının pozulmasından yaranan mənəvi zərərlə bağlı qaydalar tətbiq edilir. Bu tələblərə baxılarkən mənəvi zərərin həcmi mülkiyyətləşdirilməsi zamanı iddiaçıların, xüsusən ev heyvanları, ev və həyətəyən bitkilərlə emosional bağlılığının dərəcəsi nəzərə alınmalıdır.

5.8. Qeyri-əmlak xarakterli əqli mülkiyyət hüquqlarından fərqli olaraq, əmlak xarakterli əqli mülkiyyət hüquqlarının (məsələn, patent, surət-çıxarma, yayma, tərcümə, kütləvi nümayiş hüququ və s.) pozulması nəticəsində mənəvi zərərin yaranmasının mümkünlüyü də əmlak hüquqlarının pozulmasından doğan mənəvi zərər kontekstində qiymətləndirilməlidir.

5.9. Mənəvi zərərin kompensasiyasının əsas məqsədi zərərçəkənin pozulan mənəvi tarazlığının bərpası ilə yanaşı, zərərvuranı gələcəkdə eyni əməllərin təkrar törədilməsindən çəkindirməkdən ibarətdir. Bu baxımdan zərərvuranın üzərinə ol-duqca az və ya əhəmiyyətsiz məbləğdə təminatın

47 Əmək Məcəlləsi, maddə 198

48 Mülki Məcəllə, maddə 135.3

ödənilməsi vəzifəsinin qoyulması yolverilməzdir. Bununla yanaşı, mənəvi təzminatın həcmi elə balanslaşdırılmalıdır ki, bu, bir tərəfin təzminat hesabına zənginləşməsinə, digər tərəfin isə kasıblaşmasına səbəb olmasın.

5.10. Hüquqazidd əməl nəticəsində sonradan yaranmış maddi zərərlə bağlı tələb irəli sürmək hüququ istisna edilməsə də, mənəvi zərərə münasibətdə fərqli qayda tətbiq edilir. Belə ki, mənəvi zərərin kompensasiyası hüquqazidd əməlin məlum olan, habelə proqnozlaşdırıla bilən bütün mümkün nəticələri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Bu baxımdan şəxsin eyni hüquqazidd əmələ istinadən yenidən mənəvi zərərin kompensasiyasını tələb etməsi yolverilməzdir. Həmin hüquqazidd əməlin yalnız əvvəlcədən proqnozlaşdırıla bilməyən, sonradan daha ağır nəticələrinin baş verməsi halında şəxs bu nəticələrə istinad etməklə əlavə mənəvi zərər tələbi irəli sürə bilər (məsələn, yol nəqliyyat hadisəsi nəticəsində ayağından zədə almış şəxsin mənəvi zərər tələbi təmin edildikdən sonra ayağının amputasiya olunması).

5.11. Zərərvuran şəxsin eyni əmələ görə mülki, inzibati, yaxud cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi zərərçəkənin ondan mənəvi zərər tələb etmək hüququnu istisna etmir.

5.12. Bununla belə, cinayət prosesində təqsirləndirilən şəxs tərəfindən ona vurulmuş zərərin ödənilməsi və ona qarşı hər hansı şikayət və tələbinin olmaması barədə zərərçəkən şəxsin məhkəməyə təqdim etdiyi və qanuni qüvvəyə minmiş hökmdə nəzərə alınan ərizəsi bu şəxslər arasında həmin vaxta qədər mövcud olmuş maddi və mənəvi zərərlə bağlı tələblərin ödənilməsinə təsdiq edən hal kimi nəzərə alınmalıdır.

6. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası üsulları

6.1. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi üsulları – şəxsiyyət hüquqlarının pozulmasının təsbit edilməsi, pozuntunun qarşısının alınması, pozuntunun aradan qaldırılması (şəxsin azadlıq hüququnun, uşaqla ünsiyyət hüququnun bərpası, uşağın ölkədən çıxışına imkanın təmin edilməsi, işçinin əmək müqaviləsində və ya xasiyyətnaməsində düzəlişin edilməsi, yayılmış məlumatların təkzib edilməsi,

silinməsi, anonimləşdirilməsi, gizlədilməsi, onlara düzəliş edilməsi və ya cavabın verilməsi, üzr istənilməsi, hüquq pozuntusu barədə məhkəmə qərarının mediada dərc edilməsi və s.).

6.2. Şəxsiyyət hüquqlarının pozuntusundan yaranan zərərin kompensasiyası üsulları – maddi zərərin və mənəvi təzminatın (mənəvi zərərin pulla və ya naturada kompensasiyası) ödənilməsi. Şəxsiyyət (qeyri-əmlak) hüquqlarının müdafiəsi üsulları xüsusiyyətlərinə görə, eyni zamanda mənəvi zərərin kompensasiyası üsulu qismində də çıxış edə bilər.

6.3. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi üsulları ilə mənəvi zərərin kompensasiyası üsulları fərqləndirilməlidir. Belə ki, hüququn müdafiəsi üsulları şəxsiyyət hüquqlarının pozuntusunun aradan qaldırılmasına yönəltdiyi halda, kompensasiya üsulları həmin pozuntu nəticəsində vurulmuş mənəvi zərərin kompensasiyası vasitəleridir. Bəzi hallarda müdafiə üsullarının tətbiqi pozuntunu aradan qaldırmaqla yanaşı, vurulmuş mənəvi zərəri də kompensasiya etdiyindən, şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi üsulları mənəvi zərərin kompensasiyası üsulu kimi də çıxış edə bilər.

6.4. Bu zaman məhkəmələr zərərçəkmişin keçirdiyi mənəvi sarsıntı və (və ya) iztirabların ağırlığını, onun (o cümlədən zərərvuranın) fərdi xüsusiyyətlərini və işin digər əhəmiyyətli hallarını nəzərə alaraq, sadəcə şəxsiyyət hüquqlarının pozuntusunun təsbit edilməsini və ya tələbdə olduğu halda pozuntunun aradan qaldırılması vəzifəsinin cavabdehin üzərinə qoyulmasını, eyni zamanda şəxsiyyət hüquqlarının pozulması nəticəsində vurulmuş maddi zərərin əvəzinin tutulmasını mənəvi zərərin ədalətli kompensasiyası üçün yetərli hesab etməklə, əlavə olaraq mənəvi təzminatın tutulması tələbini rədd edə bilərlər.

6.5. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərinə baxılarkən iddia tələbindən kənara çıxılmamalı, iddiaçı tərəfindən tətbiqi tələb edilən üsullar və həcm həddi aşılmamaq şərtilə qiymətləndirmə aparılmalıdır.

6.6. Nəzərə alınmalıdır ki, bu kateqoriya işlər üzrə iddiaların predmetini hər biri müstəqil olmaqla, şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası təşkil edir. Bu baxımdan həmin tələblər birlikdə və ayrı-ayrılıqda irəli sürülə bilər

və onlardan birinin qaldırılması sonradan digəri üzrə tələb imkanını istisna etmir. Məhkəmələr Mülki Prosessual Məcəllənin 153.2.2 və 261.0.2-ci maddələrinin tətbiqinin müzakirəsi zamanı bu halları nəzərə almalıdırlar.

6.7. Bu iddialarda şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası üsulu qismində pozuntunun təsbit edilməsi tələbdə xüsusi olaraq göstərilməsə də, özü-özlüyündə həmin iddianın tərkib hissəsini təşkil etdiyindən, məhkəmə sadəcə pozuntunu təsbit etməklə iddianı qismən təmin edə bilər. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, qətnamənin məzmununda və nəticə hissəsində şəxsiyyət hüquqlarını pozan qeyri-etik ifadələrin açıq şəkildə yazılması yolverilməzdir.

6.8. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası üsullarından biri kimi təkzib, ən azı iki nəfərin yanında yayılmış şəxsin şəxsiyyət hüquqlarını (şərəf və ləyaqətini, fiziki və hüquqi şəxsin işgüzar nüfuzunu ləkələyən, şəxsi təhlükəsizlik və digər hüquqları) pozan məlumatların həqiqətə uyğun olmadığı barədə bəyanatdır. Təkzibin mətni və verilmə üsulu iddia tələbinin məzmunundan asılı olmayaraq, məhkəmə tərəfindən müəyyənləşdirilə bilər.

6.9. Məlumatın silinməsi və düzəlişi adından göründüyü kimi, yayılmış məlumatın silinməsinə və ya ona müvafiq düzəlişin edilməsinə (çap mediasında dərc olunmuş məlumatlar istisna olunmaqla) ehtiva edir. Cavabın verilməsi isə yayılmış məlumata şəxsin özünün münasibətini ifadə etmək imkanındır.

6.10. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası üsullarına aid olan üzr istənilməsi ilə bağlı qeyd olunmalıdır ki, Konstitusiyanın 24 və 46-cı maddələrində şəxsiyyətin ləyaqətinin dövlət tərəfindən qorunması bəyan edilərək, şəxsin insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalması qadağan edilmişdir. Bu baxımdan fiziki şəxs edilmiş hər hansı əmələ görə (mülki, inzibati, inzibati xəta, cinayət və digər) öz iradəsinə zidd şəkildə heç bir fiziki, hüquqi şəxs və ya dövlət orqanı tərəfindən üzr istənilməyə məcbur edilə bilməz. Belə məcburetmə insan ləyaqətini alçaldan rəftar hesab olunmaqla, şəxsə mənəvi zərərin vurulmasına səbəb ola bilər.

Bu əsasla mənəvi zərərin ödənilməsinə dair iddialara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən məcburetmənin mövcudluğunun müəyyən edilməsi zamanı şəxsin üzr ifadə edərkən bunu könüllü etməsinə dair bildirdikləri ilə kifayətlənməyərək, üzrün icra edilməsi yeri, şəraiti, həmin vaxt şəxsin emosional-psixoloji vəziyyəti, habelə işin digər halları nəzərə alınmalıdır. Digər tərəfdən, üzr istəmənin könüllü və ya məcburi olmasından asılı olmayaraq, üçüncü şəxslər və ya orqanlar tərəfindən media subyektlərində, sosial şəbəkələrdə və ya digər vasitələrlə yayımlanması hüquqazidd olmaqla, kütləvilik baxımından həmin şəxsə daha böyük həcmdə mənəvi zərərin vurulması ilə nəticələnə bilər.

6.11. Bu baxımdan şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası üsulu qismində üzr istənilməsinin qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla fiziki və hüquqi şəxslərə münasibətdə tətbiqi yolverilməzdir. Bu üsul yalnız “Media haqqında” və “Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” qanunlarda nəzərdə tutulan hallarda tətbiq oluna bilər.

6.12. “Media haqqında” Qanunun 18.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda media subyektlərinin üzərinə üzr istəmək vəzifəsi qoyula bilər. Media subyekti dedikdə, əsas fəaliyyət növü kütləvi informasiyanın dərc olunması və (və ya) yayımlanması olan fiziki (jurnalistlər istisna olmaqla) və ya hüquqi şəxslər, həmçinin media sahəsində fəaliyyət göstərən xarici hüquqi şəxsin Azərbaycan Respublikasında filial və nümayəndəliyi başa düşülür⁴⁹. Nəzərə alınmalıdır ki, bu halda iddiaya cavab verməli olan şəxs kimi audiovizual (televiziya, radio yayımı və s.), çap (qəzet, jurnal və s.), onlayn (vəb-sayt və s.) media redaksiyaları deyil, media subyektinin özü çıxış edir. Belə iddialar üzrə məhkəmə tərəfindən üzr istəmək vəzifəsi media subyekti olan fiziki və ya hüquqi şəxsin üzərinə qoyulsa da, üzr subyektin özünün deyil, həmin məlumatın yayıldığı müvafiq media redaksiyasının adından verilməlidir. Məsələn, media subyekti olan fiziki (və ya hüquqi) şəxs A-ya məxsus media redaksiyası olan www.b.az saytında

49 “Media haqqında” Qanun, maddə 1.1.3

C-nin şərəf və ləyaqətini alçaldan və ya şəxsi və ailə sirrini təşkil edən məlumat dərc olunduğu halda, qətnamənin nəticə hissəsi aşağıdakı məzmununda göstərməlidir: “cavabdeh A tərəfindən www.b.az saytında iddiaçı C-nin şərəf və ləyaqətini alçaldan və ya şəxsi və ailə sirrini təşkil edən məlumatın yayılmasına görə saytın adından üzr istənilməsinə dair məlumat yerləşdirilsin”.

6.13. Media subyekti tərəfindən şəxsiyyət hüquqlarını pozan məlumatlar yayıldıqda, fikirlər təhrif olunduqda fiziki şəxsin özünün və ya nümayəndəsinin, hüquqi şəxsin rəhbərinin, yaxud səlahiyyətli nümayəndəsinin həmin media subyektində 1 (bir) ay müddətində cavab vermək, habelə media subyektindən həqiqətə uyğun olmayan məlumatın təkzib olunmasını, düzəlişin verilməsini, üzr istənilməsinə tələb etmək, yaxud birbaşa məhkəməyə müraciət etmək hüququ vardır. Belə bir tələblə müraciət edilən zaman, yaxud məhkəmə qərar çıxaran zaman media subyektinin fəaliyyəti (yayımı) müvəqqəti dayandırılmışsa və ya o yenidən təşkil olunmuşsa, təkzib, cavab və ya düzəliş həmin media subyektinin və ya onun hüquqi varisinin vəsaiti hesabına iddiaçının istədiyi media subyektlərinin birində dərc oluna (yayımlana) bilər⁵⁰.

6.14. “Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” Qanunla bu orqanların səhvi və ya sui-istifadəsi nəticəsində həbsdə saxlanılmış, yaxud təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilmiş şəxsdən yazılı surətdə üzr istəməli olduğunu təsbit etmişdir.

6.15. Məhkəmə pozulmuş şəxsiyyət hüquqlarının növünü və işin faktiki hallarını nəzərə alaraq, şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyasının bu qərarın 6.1 və 6.2-ci bəndlərində göstərilən, habelə qanunla qadağan edilməyən digər üsullarını da tətbiq edə bilər. Məsələn, şərəf, ləyaqət, şəxsi və işgüzar nüfuzu ləkələyən məlumatları yaymış şəxsin, yəni cavabdehin müəyyən edilməsi mümkün olmadıqda hüquq pozuntusu barədə məhkəmə qərarının mediada dərc edilməsi üsulundan istifadə edilə bilər.

6.16. İddia tələbinə müvafiq olaraq şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi üsullarından biri və ya eyni vaxtda bir neçəsi tətbiq edilə bilər.

7. Mənəvi təzminatın həcmnin müəyyən edilməsi meyarları

7.1. Mənəvi zərərin kompensasiyası üsullarının və mənəvi təzminatın həcmnin müəyyən edilməsi zamanı zərərçəkən və zərərvuran şəxslərə aid xüsusiyyətlər, pozulmuş şəxsiyyət hüquqlarının növü, hüquqazidd əməlin xarakteri, ağırlıq dərəcəsi və nəticələri, törədildiyi şərait, pozulmuş hüquqlara görə təyin edilən təzminat məbləğinin mütənasibliyi və işin faktiki hallarından asılı olaraq ədalətli kompensasiyanın müəyyən edilməsi üçün zəruri olan digər meyarlar nəzərə alınmalıdır.

7.2. Maddi zərərin həcmi sübutlar əsasında təsdiq edilən maddi itkinin miqdarına uyğun olaraq müəyyən edildiyi halda, mənəvi təzminatın həcmi zərərçəkmiş şəxsin mülahizəsinə əsasən iddia tələbində göstərilir və məhkəmə tərəfindən ədalətlik və mütənasiblik prinsipləri əsasında yuxarıda qeyd edilən meyarlar əsasında müəyyən edilir.

7.3. Mənəvi təzminatın həcmnin hesablanması zamanı nəzərə alınan ağrı, əzab, fiziki narahatlıq, psixi sarsıntı və iztirabın pul ilə ölçülə biləcəyi standart mövcud deyildir. Məhkəmələr dəymiş mənəvi zərəre görə ərizəçiyə təyin etdikləri təzminatın həcmi qərarlarında kifayət qədər əsaslandırmalıdırlar. Əsaslandırmanın olmaması ərizəçiyə qeyri-mütənasib, az təzminatın təyin edilməsi, pozuntunun adekvat və effektiv şəkildə aradan qaldırılması prinsipinə uyğun olmayaraq həll edilməsi ilə nəticələndirilə bilər⁵¹.

7.4. Təzminatın həcmi müəyyən edilərkən nəzərə alınmalıdır ki, cavabdehdən tutulmalı olan məbləğ pozuntunun nəticələrinə uyğun olmalı və zərərçəkmişin keçirdiyi mənəvi sarsıntı və (və ya) iztirabların kompensasiya edilməsinə xidmət etməlidir. Təyin olunan məbləğin əqlabətən hesab edilməsi üçün işin bütün halları, o cümlədən adi həyat tərzini və vətəndaşların ölkə üzrə ümumi gəlirlərinə nisbətə təzminatın əhəmiyyəti nəzərə

⁵⁰ “Media haqqında” Qanun, maddə 18.1 və 18.2

⁵¹ İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Maksimov Rusiyaya qarşı işi üzrə 2010-cu il 18 mart tarixli Qərarı

alınmalıdır. Cavabdehin üzərinə olduqca az və ya əhəmiyyətsiz məbləğdə təzminatın ödənilməsi vəzifəsinin qoyulması yolverilməzdir. Lakin zərərçəkmiş şəxs öz iddiasında daha az zərər tələb edərsə, məhkəmə tələbdən kənara çıxaraq daha artıq məbləğ müəyyən edə bilməz.

7.5. Mənəvi zərərə görə təzminatın həcmi maddi zərər və sair əmlak xarakterli tələblər ilə bağlı təmin edilmiş iddianın miqdarından asılı olmamalıdır. Təzminatın həcmi məhsulun (işin, xidmətin) dəyərində və ya cərimə cəzasının məbləğinə əsasən müəyyən edilə bilməz, təzminat hər bir konkret hala münasibətdə zərərçəkmişə vurulmuş mənəvi sarsıntı və (və ya) iztirabların xarakterinə və həcminə əsaslanmalıdır. Mənəvi zərərə görə təzminatın ödənilməsi istehlakçıya dəymiş itkilərin və əmlaka dəymiş zərərin ödənilməsindən asılı olmayaraq həyata keçirilir.

7.6. Mənəvi zərər bilavasitə zərərvuran şəxsin hərəkətlərindən sonra zərərçəkmişin şüuruna təsir göstərməklə, mənfi psixoloji reaksiyaya səbəb olduğu üçün hadisədən uzun müddət keçdikdən sonra mənəvi zərərin təsirinin artır-bazalması da mümkündür. Belə ki, hadisədən dərhal sonra təzminat tələb edən şəxslə əhəmiyyətli müddətin keçməsindən sonra tələb irəli sürən şəxs arasında zərərin təsiri ilə bağlı qiymətləndirmə aparılmalıdır.

7.7. Mənəvi təzminatın ödənilməsi barədə öhdəlik icra edilmədikdə, hüququ pozulmuş şəxs Mülki Məcəllənin 445.7-ci maddəsinə əsasən gecikdirilmiş vaxt üçün gecikdirilmiş məbləğə illik beş faizin ödənilməsinə tələb edə bilər.

Zərərçəkən şəxsə aid xüsusiyyətlər

7.8. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası üsulunun, habelə təzminatın həcmnin müəyyən edilməsində zərərçəkənin xüsusiyyətləri əsas meyarlardan biri hesab edilir. Bu xüsusiyyətlərə zərərçəkənin şəxsiyyəti, həyat tərzi və davranışı və digər diqqətəlayiq hallar aid edilir. Onlardan asılı olaraq, eyni hadisə ayrı-ayrı şəxslərə müxtəlif cür təsir göstərə bilər.

7.9. Zərərçəkənin şəxsiyyəti ilə bağlı göstəricilərə hissetmə qabiliyyəti, fiziki və psixi dözümlüüyü, yaşı, cinsi, şəxsi nüfuzu; həyat tərzi ilə bağlı göstəricilərə yaşam səviyyəsi, maddi vəziyyəti;

davranışı ilə bağlı göstəricilərə isə hadisəyədək, hadisə zamanı, habelə hadisədən sonrakı hərəkətləri (hərəkətsizliyi) aid edilir.

7.10. Hissetmə qabiliyyəti – şəxsin fiziki və emosional həssaslığından asılı olaraq, xarici hadisələrdən təsirlənmə dərəcəsini ehtiva edir. Həssaslığın qiymətləndirilməsi zamanı zərərçəkənin fiziki və psixi durumu, yaşı, cinsi, nüfuzu və s. bu kimi hallar nəzərə alınmalıdır. Həssaslığın dərəcəsi nə qədər yüksək olarsa, şəxsin keçirdiyi mənəvi sarsıntı və (və ya) iztirab da bir o qədər dərin olacaqdır. Məsələn, yeniyetmələrin və hamilələrin psixoloji şiddət və zorakılığa qarşı təsirlənmə dərəcələri daha yüksək olduğundan, onlar bu təsirlərdən daha ağır mənəvi zərərə məruz qalırlar.

7.11. Fiziki və psixi dözümlülük (dayanıqlılıq) – şəxsin fiziki və psixi təsirlərlə mübarizə aparmaq və əvvəlki vəziyyətə qayıtmaq qabiliyyətidir. Dözümlülük səviyyəsi şəxsin yaşına, cinsinə, sağlamlıq vəziyyətinə və s. bu kimi hallara uyğun olaraq dəyərləndirilir. Məsələn, fiziki ağrıya münasibətdə gənclər yaşlılara və uşaqlara nisbətdə daha dözümlü olsalar da, mənəvi zərbələri uşaqlar və yaşlılar gənclərə nisbətdə daha asan dəf edirlər; atletik bədən formasına sahib şəxslərin zəif, habelə fiziki qüsurlu bədən quruluşuna malik şəxslərə nisbətdə fiziki dözümlülük səviyyəsi daha yüksəkdir; bədənə görünən yerində silinməz zədə, adətən kişilərlə müqayisədə qadınlarda, həmçinin yaşlı şəxslərlə müqayisədə gənclərdə daha çox kədərə səbəb olur.

7.12. Zərərçəkənə aid xüsusiyyətlərdən biri də onun nüfuzudur. Fiziki şəxsin nüfuzuna təsir edən xüsusiyyətlərinə onun təhsil səviyyəsi, peşə və vəzifəsi, xidmətlərinə isə sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni fəaliyyətini aid etmək olar. Məsələn, nüfuzlu şəxslər şəxsiyyətlərinə yönələn təsirlərə daha həssas olsalar da, onlar statuslarına yönələn tənqidlərə daha dözümlü olmalıdırlar.

7.13. Həyat tərzi - şəxsin sosial-mədəni mühitə uyğun yaşayış forması olmaqla, onun yaşam səviyyəsi, maddi rifahı, sosial təminatı və s. kimi göstəricilərlə xarakterizə olunur. Məsələn, yeganə qazanc mənbəyini sosial ödəmələr təşkil edən şəxsin əlavə qazanc mənbələrinə malik şəxslərlə müqayisədə yeganə yaşayış yerindən məhrum

olunması onun həyat səviyyəsinə daha ciddi təsir etdiyindən nisbətən ağır mənəvi zərərin yaranmasına səbəb olur.

7.14. Davranışlar – zərərçəkən şəxsin mənəvi zərərin yaranmasına səbəb olan hadisənin baş verməsində, hadisə zamanı, habelə hadisədən sonrakı dövrdə sərgilədiyi hərəkət və ya hərəkətsizliyi. Məsələn, hüquqazidd əməlin törədilməsinə zərərçəkənin təhrikədi hərəkətlərinin səbəb olması, hadisənin baş verməsindən sonra zərərverənə barışması və s.

7.15. Zərərçəkmişə yetirilmiş mənəvi sarsıntı və (və ya) iztirabların ağırlığına məhkəmə tərəfindən işin diqqətəlayiq bütün faktiki hallarına görə qiymət verilməlidir. Bu hallara sarsıntı və (və ya) iztirabların dərəcəsi və xarakterinə təsir edən istənilən hallar aid edilir. Mənəvi zərərin kompensasiyası üsulu və təminatın həcmi müəyyən edilərkən məhkəmələr tərəfindən xüsusi ilə zərərçəkmişin pozulmuş şəxsiyyət hüquqlarının növü; belə hüquqların məhdudlaşdırılmasının xarakteri, dərəcəsi və zərər vurma üsulu (intensivliyi, mənfi təsirin miqyası və müddəti) nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Məsələn, iztirab xarakteri daşıyan üsulla sağlamlığa zərər vurulması, uşaqlarının yanında valideynlərin şərəf və ləyaqətinin alçalması.

7.16. Həmçinin zərərçəkmişə yetirilmiş mənəvi sarsıntı və (və ya) iztirabların nəticələri, bundan əlavə, sağlamlığa vurulan zərərin dərəcəsi, sağlamlığın pozulmasının və əmək qabiliyyətinin itirilməsinin müddəti, zərərçəkmişin ambulator və ya stasionar müalicəyə ehtiyacı, əvvəlki həyat tərzinin davam etmək imkanının olub-olmaması aydınlaşdırılmalıdır. Mənəvi təminatın həcmi müəyyən edilərkən məhkəmə zərərverən tərəfindən zərərçəkmişin bir və ya bir neçə şəxsiyyət hüququnun pozulması hallarının baş verməsini də araşdırmalıdır.

7.17. Uşaqların və nəvələrin ölümü və ya sağlamlıqlarına zərər vurulması səbəbi ilə valideynlərin və ya nənə və babaların mənəvi təminat tələblərində zərərçəkmişin tək uşaq (nəvə) olması, valideynlərin yenidən uşaq dünyaya gətirəcək yaşda olub-olmamaları kimi amillər də diqqətə alınmalıdır.

7.18. Valideynlərin ölümü və ya sağlamlıqlarına zərər vurulması səbəbi ilə uşaqların mənəvi tə-

minat tələblərində onların ata və analarına möhtac yaşda olmaları, fiziki və ya əqli məhdudiyyətli olmaları əsas götürülməlidir. Hüquqazidd hərəkətdən zərərçəkmiş qardaş və ya bacıların mənəvi təminat tələbinə baxılarkən onlar arasında emosional yaxınlığın dərəcəsi nəzərdən keçirilməlidir.

Zərərverən şəxsə aid xüsusiyyətlər

7.19. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası üsulun, habelə təminatın həcmi müəyyən edilməsində zərərverənə aid xüsusiyyətlər də nəzərə alınmalıdır. Bu xüsusiyyətlərə zərərverənin şəxsiyyəti, həyat tərz, davranışı və digər diqqətəlayiq hallar aid edilir.

7.20. Zərərverənin şəxsiyyətinə aid xüsusiyyətlər zərərçəkənlə müqayisədə daha az əhəmiyyətlidir. Zərərverənin şəxsiyyəti ilə bağlı göstəricilərə yaş, cins, nüfuz (status) və s. aiddir. Məsələn, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxsin vurduğu mənəvi zərərin həcmi fəaliyyət qabiliyyətinin vurduğu zərərin həcmindən daha az qiymətləndirilə bilər; şəxsin qonşusu tərəfindən küçədə təhqir edilməsi ilə müqayisədə nüfuzlu şəxs tərəfindən təhqir edilməsi daha ağır mənəvi zərərin vurulmasına səbəb ola bilər.

7.21. Zərərverənin həyat tərz, ilə bağlı göstəricilərə onun yaşam səviyyəsi, maddi vəziyyəti və s. aiddir. Bu göstəricilər şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası üsulun, habelə təminatın həcmi müəyyən edilməsinə birbaşa təsir etməsə də, onun maddi vəziyyətinə mütənasibliyinin qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Belə ki, ödəniləcək təminatın həcmi zərərverənə münasibətdə təsirli çəkindirici vasitə olmaqla yanaşı, onun müflisləşməsinə də səbəb olmamalıdır. Birdən çox zərərçəkənin olduğu hallarda bu şərt xüsusilə nəzərə alınmalıdır.

7.22. Zərərverənin davranışı ilə bağlı göstəricilərə isə hadisənin baş verməsində, hadisə zamanı, habelə hadisədən sonrakı dövrdə sərgilədiyi hərəkət və ya hərəkətsizliyi aid edilir. Məsələn, hadisənin baş verməsindən sonra əməlin nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönəlmiş könüllü hərəkətləri və s.

7.23. Mənəvi zərərin ödənilməsi məsələsi həll edilərkən məhkəmə digər əhəmiyyət kəsb edən hallarla bərabər iş materiallarına əlavə olunmuş sübutlarla təsdiq edildikdə zərərvuranın ağır maddi vəziyyətini də nəzərə ala bilər (məsələn, zərərvuranın əlil və ya uzun sürən əmək qabiliyyətsizliyi nəticəsində gəlirinin olmaması, işə düzəlmək imkanının olmaması, himayəsində azyaşlı və ya əlil uşaqları, əmək qabiliyyətsiz ər və ya arvadının olması). Zərərvuranın ağır maddi vəziyyəti mənəvi zərəre görə təzminatın təyin edilməsindən imtina üçün əsas ola bilməz.

Hüquqazidd əməlin xarakteri, nəticələri və törədildiyi şərait

7.24. Mənəvi zərərin yaranması ilə nəticələnən hüquqazidd əməlin xarakteri qəsdin obyekt, hüquqpozmalara növü, ağırlıq dərəcəsi və təqsirin forması ilə xarakterizə olunur.

7.25. Hüquqazidd əməlin obyektini şəxsiyyət hüquqları təşkil edir. Bu əməlin xarakteri onun müdaxilə etdiyi şəxsiyyət hüquqlarının növlərindən asılı olaraq dəyişə bilər. Belə ki, bundan asılı olaraq şəxsə vurulan mənəvi zərərin həcmi fərqli ola bilər. Məsələn, turizm xidmətlərinin qüsurlu icrası nəticəsində istirahət hüququnun pozulması ilə şəxsin həyat və sağlamlığına qəsd nəticəsində yaranan mənəvi zərərin həcmi arasında əhəmiyyətli fərq var.

7.26. Vahid qəsdlə bir və ya birdən çox şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilədə mənəvi zərərin həcmi mənəvi zərərin müəyyən edilməsi baxımından fərqləndirilməlidir. Məsələn, şəxsin sağlamlığına edilən qəsd nəticəsində vurulmuş mənəvi zərərin həcmi, eyni əməlin həmin şəxsin ləyaqətini alçaldaacaq tərzdə edildiyi halda, vurulmuş mənəvi zərərin həcmindən daha az olacaqdır.

7.27. Xarakterinə görə hüquqpozmalara bir neçə növü fərqləndirilir: müqavilə öhdəliyinin pozulması, mülki hüquq pozuntusu (delikt), intizam pozuntuları, inzibati xətalər, cinayət, hüquqdan sui-istifadə. Əməlin ağırlıq dərəcəsinə isə onun törədilmə üsulu, törədildiyi şərait, niyyət, baş vermiş nəticələrin ağırlığı, birgə törədilmiş əməllərdə şəxsin rolu və s. aiddir. Odur ki, mənəvi

zərərin həcmi müəyyən edilərkən qeyd olunan meyarlar baxımından hüquqpozmalara növünə, habelə aid olduğu növ üzrə əməlin ağırlıq dərəcəsinə ayrı-ayrılıqda qiymət verilməlidir.

7.28. Zərərvuranın hüquqazidd əməlin törədilməsində təqsirinin formasından, yəni qəsd və ya ehtiyatsızlıqla törədilməsindən asılı olaraq, şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası üsulu, habelə təzminatın həcmi fərqləndirilməlidir.

7.29. Təqsirsiz və ya obyektiv məsuliyyət hallarında hüquqazidd əməlin baş verməsində məsuliyyət daşıyan şəxsin rolu nəzərə alınmalıdır. Məsələn, yüksək təhlükə mənbəyinin sürücülük hüququ olmayan şəxsə verilməsi halı ilə sürücülük hüququ olmamaqla yanaşı, sərxoş vəziyyətdə olan şəxsə verilməsi halında mülkiyyətçinin hadisənin törədilməsindəki rolu nəzərə alınmaqla, məsuliyyət dərəcəsi fərqləndirilməlidir.

8. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası tələbləri üzrə iddia müddəti

8.1. Şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının və digər qeyri-maddi nemətlərin müdafiəsi haqqında tələblərə iddia müddəti şamil edilmir⁵².

8.2. Şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının və digər qeyri-maddi nemətlərin müdafiəsi haqqında tələblər dedikdə, bu qərarın 4.5-ci bəndində göstərilən şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı tələblər nəzərdə tutulur.

8.3. Bundan fərqli olaraq, bu qərarın 4.6-cı bəndində göstərilən mənəvi təzminat tələblərinə isə bu tələbin hüquqi əsasını təşkil edən münasibətlərə (müqavilə və ya delikt) uyğun olan iddia müddətləri tətbiq edilir. Belə ki, deliktdən irəli gələn mənəvi təzminat tələblərinə 10 illik ümumi iddia müddəti və ya qanunda nəzərdə tutulmuş qısaltılmış digər müddətlər (məsələn, Əmək Məcəlləsinin 296-cı maddəsinin 4-cü hissəsinin birinci cümləsində və 5-ci hissəsində nəzərdə tutulmuş 1 illik müddət), müqavilədən irəli gələn tələblərə isə qanunda həmin müqavilə üzrə nəzərdə tutulmuş iddia müddətləri şamil edilir.

52 Mülki Məcəllə, maddə 384.0.1

8.4. Bununla belə, fiziki şəxsin həyatına və ya sağlamlığına vurulmuş zərərin kompensasiyası haqqında tələblərə iddia müddəti şamil edilmir. Lakin bu cür zərərin kompensasiyası hüququnun əmələ gəldiyi andan üç il bitdikdən sonra irəli sürülmüş tələblər ən çoxu iddia irəli sürülməzdən əvvəlki üç il üçün ödənilir⁵³.

8.5. İstinad olunan maddənin birinci cümləsi delikt və ya müqavilə öhdəliyinin pozulması nəticəsində fiziki şəxsin həyatına və ya sağlamlığına vurulmuş həm maddi zərərin, həm də mənəvi təzminatın ödənilməsi barədə tələblərə aiddir. Maddənin ikinci cümləsi isə məzmunundan göründüyü kimi, yalnız maddi zərəərə aid tənzimləməni həyata keçirməklə, şəxsin son üç il ərzində sağlamlığının bərpasına çəkdiyi xərclərin tutulmasını təsbit edir. Nəzərə alınmalıdır ki, həmin müddət xüsusi müddətlərə aid olmaqla iddia müddəti hesab edilmir. Ona görə də məhkəmələr həmin müddəti cavabdehin bununla bağlı ərizəsi olmadan xidməti vəzifələrinə görə tətbiq etməlidirlər. Məsələn, şəxs yol-nəqliyyat hadisəsinin baş verməsindən 15 il keçdikdən sonra həmin hadisə nəticəsində dəymiş maddi və mənəvi zərərin ödənilməsi barədə ilk dəfə iddia qaldırdıqda, məhkəmə mənəvi təzminatı hər hansı müddət tətbiq etmədən, maddi zərərin əvəzini isə sonuncu üç il üçün sağlamlığın bərpasına çəkilmiş xərclər həddində tutmalıdır.

8.6. İşçilərin həyatına və sağlamlığına vurulmuş zərərin ödənilməsi haqqında tələblərə iddia müddəti şamil edilmir⁵⁴. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələbləri baxımından göstərilən tələblər də Mülki Məcəllənin 384.0.3-cü maddəsinə uyğun olaraq bu qərarın 8.4 və 8.5-ci bəndlərində qeyd olunan qaydada həll edilməlidir.

8.7. İnzibati icraat qaydasında irəli sürülmüş mənəvi təzminatın ödənilməsi tələbləri üzrə iddia müddəti də Mülki Məcəllənin müvafiq normalarına uyğun tətbiq edilməlidir.

8.8. Mülki qanunvericiliyə görə, iddia müddətinin axımı şəxsin öz hüququnun pozulduğunu bildiyi və ya bilməli olduğu gündən başlanır. Uşaqların hüquq qabiliyyəti doğulduğu an əmələ

gəlir, fəaliyyət qabiliyyəti isə, o, yetkinlik yaşına, yəni on səkkiz yaşına çatdıqda tam həcmdə əmələ gəlir. Bu baxımdan nəzərə alınmalıdır ki, uşaqlar yetkinlik yaşına çatanaqədər uşaqlarla valideynlər arasındakı tələblər üzrə iddia müddətinin axımı dayandırılır⁵⁵.

9. Prosessual məsələlər

9.1. Prezumpsiya və sübutetmə

9.1.1. Prezumpsiya dedikdə, əksi sübut edilənədək həqiqi sayılan ehtimal başa düşülür. Qeyd edilən ehtimala əsas verən hər hansı hüquqi faktın və ya hadisənin mövcudluğuna istinad edilərək, bəlli olmayan digər bir hal (prezumpsiyanın nəticəsi) təsbit olunur. Bu halda şəxs prezumpsiyanın nəticəsini deyil, onun təməlini təşkil edən halı sübut etməklə prezumpsiyanın nəticəsini ayrıca sübut etmək yükündən azad olur.

9.1.2. Mənəvi zərərin kompensasiyası tələbləri üzrə şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə əksi sübuta yetirilməyincə mənəvi zərərin mövcudluğu prezumpsiyasını yaradır. Bu zaman sübutetmə yükünün həcmi baxımından şəxsiyyət hüquqlarına birbaşa hüquqazidd müdaxilə halı ilə müqavilə öhdəliklərinin və əmlak hüquqlarının pozulması halları arasında fərqin olması nəzərə alınmalıdır.

9.1.3. Belə ki, mənəvi zərərin kompensasiyası tələbləri üzrə şəxsiyyət hüquqlarına birbaşa hüquqazidd müdaxilə halında bu əməlin mövcudluğunun sübuta yetirilməsi həmin şəxsi mənəvi zərəərə məruz qalması üzrə sübutetmə yükündən azad edir. Məsələn, iddiaçının barəsində təhqiredici ifadələrin yayılması faktının təsdiq olunması, iddiaçının mənəvi zərəərə məruz qalması (cavabdeh tərəfindən əksi sübuta yetirilməyincə) qənaətinə gəlməyə əsas təşkil edəcəkdir.

9.1.4. Müqavilə öhdəliklərinin pozulması və əmlak hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə halında isə şəxs hüquqazidd əməlin mövcudluğu ilə yanaşı, həmin əməlin onun şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxilə ilə nəticələndiyini də sübuta ye-

⁵³ Mülki Məcəllə, maddə 384.0.3

⁵⁴ Əmək Məcəlləsi, maddə 296, IV hissəsinin ikinci cümləsi

⁵⁵ Mülki Məcəllə, maddə 28.2, 28.4 və 379.5

tirməlidir. Məsələn, podrat müqaviləsi üzrə bərpaya verilmiş rəsm əsərinin məhv olması nəticəsində mənəvi zərərin kompensasiyasını tələb edən sifarişçi podratçının müqavilə öhdəliklərini pozması faktı ilə yanaşı, bu pozuntu nəticəsində onun şəxsiyyət hüquqlarına hüquqazidd müdaxiləni də sübuta yetirməlidir.

9.1.5. Yaxınların mənəvi zərər tələbləri baxımından dairəsi qanunla müəyyən edilmiş yaxın qohumlara münasibətdə mənəvi yaxınlıq prezumpsiyası bunun əksi sübuta yetirilənədək qüvvədədir. Bu kateqoriyaya aid olmayan digər şəxslərə münasibətdə mənəvi yaxınlığını isə iddiaçı sübuta yetirməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, şəxsin yaxını dedikdə, şəxslə xüsusi bağlılığı ilə səciyələnen, mənəvi yaxınlığı olan, həyatında mühüm yer tutan qohumu və ya qohum olmayan digər şəxs başa düşülür.

9.1.6. Yetkinlik yaşına çatmayanların, habelə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayılmış fiziki şəxslərin törətdikləri mülki hüquq pozuntusu nəticəsində vurulmuş mənəvi zərər tələbləri üzrə sübutetmə yükünün Mülki Məcəllənin aidliyyəti üzrə 1103-1105-ci maddələri ilə nizamlanmış nəzərə alınmalıdır.

9.2. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərində hüquqi varislik

9.2.1. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi tələbləri zərərçəkənin şəxsiyyəti ilə bağlı olduğundan, bu tələb üzrə hüquq varisliyinə yol verilmir və güzəşt edilmir.

9.2.2. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi üsullarından fərqli olaraq, mənəvi təzminat tələbləri üzrə şəxsiyyətə bağlılıq zərərçəkənin bu tələb hüququndan istifadə anınadək davam edir. Bu andan etibarən mənəvi təzminatın ödənilməsi tələbi əmlak hüququna çevrildiyindən, həmin hüququn zərərçəkənin vərasələri tərəfindən təqibi mümkündür. Belə tələbin isə güzəşt edilməsi və miras yolu ilə keçməsinə hər hansı hüquqi maneə yoxdur.

9.2.3. Zərərçəkənin bu hüququndan istifadəsi onun zərərvurana qarşı mənəvi təzminat tələbini irəli sürməsinə ehtiva edir. Bu cür tələb zərərçəkənin məhkəmədə cavabdehə qarşı iddia qaldırması və

ya məhkəmədən kənar qaydada (yazılı pretenziya və digər aşkar üsullarla) tələb irəli sürməsi ilə ifadə oluna bilər.

9.2.4. Zərərçəkənin mənəvi təzminat tələb etmək hüququndan istifadə etdiyi andan etibarən zərərvuranın üçüncü şəxslərə ötürülə bilən və ya miras passivi kimi vərasəliklə keçə bilən öhdəliyi yaranmış olur.

9.2.5. Marağı olan şəxslərin (ölmüş şəxsin yaxınları) tələbi ilə fiziki şəxsin şərəf və ləyaqətinin müdafiəsinə onun ölümündən sonra da yol verilir. Bu tələb hüququ ölmüş şəxsin deyil, maraqlı şəxslərin özlərinin şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsinə əsaslanır.

9.3. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərində dövlət rüsumunun ödənilməsi xüsusiyyətləri

9.3.1. Şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin ödənilməsi tələbləri üzrə dövlət rüsumunun məbləği tələbdən asılı olaraq fərqləndirilməlidir.

9.3.2. Belə ki, bu qərarın 4.5-ci bəndində göstərilən şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi tələbləri qiymətləndirilməyən iddialara aid olduğundan, dövlət rüsumu “Dövlət rüsumu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 8.2-ci maddəsinə əsasən ödənilməlidir.

9.3.3. Bundan fərqli olaraq, bu qərarın 4.6-cı bəndində göstərilən şəxsiyyət hüquqlarının pozulmasından irəli gələn mənəvi təzminat tələbləri isə qiymətləndirilən iddialara aid olduğundan dövlət rüsumu “Dövlət rüsumu haqqında” Qanunun 8.1-ci maddəsinə əsasən ödənilməlidir.

9.3.4. Mənəvi təzminat tələbləri şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi tələblərindən yaranan törəmə tələblər olduğundan, bu tələblər birlikdə qaldırıldıqda qiymətləndirilməyən iddialar üzrə nəzərdə tutulmuş dövlət rüsumundan az olmamaq şərti ilə, qiymətləndirilən iddia üzrə nəzərdə tutulmuş həddə dövlət rüsumu ödənilir.

9.3.5. İddiaçı mənəvi təzminatın ödənilməsi ilə bağlı bir neçə müstəqil tələb irəli sürdükdə, dövlət rüsumu Mülki Prosessual Məcəllənin 112.1.10-cu maddəsinə uyğun olaraq bütün tə-

ləblərin ümumi məbləği əsasında müəyyən edilməlidir.

9.4. Digər prosesual məsələlər

9.4.1. İddia ərizəsinin hüquqi əsaslandırılmasından (hansı şəxsiyyət hüququnun müdafiəsi ilə bağlı olması və s.) asılı olmayaraq, məhkəmə işin faktiki halları baxımından pozulmuş şəxsiyyət hüququnun növünü müəyyən etməli, habelə zərurət olduğu hallarda prosesual qənaət məqsədi ilə işi məhkəmədə baxılmağa hazırlayarkən Mülki Prosesual Məcəllənin 14.1 və 167.2-ci maddələrinə əsasən pozulmuş şəxsiyyət hüquqlarının növünə uyğun bütün mümkün müdafiə üsullarını iddiaçıya izah etməli və sonuncunun istəyinə uyğun olaraq tələbinin dəqiqləşdirilməsinə şərait yaratmalıdır.

9.4.2. İddiaçılar öz seçimlərinə uyğun olaraq iddialarında şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi və mənəvi zərərin kompensasiyası tələblərini birlikdə, yaxud müstəqil şəkildə irəli sürə bilərlər. Tələb yalnız şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı olduqda, məhkəmənin mənəvi zərərlə bağlı hər hansı araşdırma aparması istisna olunur.

9.4.3. Mənəvi təzminat tələblərinə dair iddia ərizəsində tələb edilmiş məbləğin göstərilməməsi Mülki Prosesual Məcəllənin 149.2.3-cü maddəsinin tələblərinin pozulması hesab olunur və həmin Məcəllənin 152.1.1-ci maddəsinə əsasən iddia ərizəsinin geri qaytarılma əsasıdır. Belə iddia ərizəsi səhvən icraata qəbul edildiyi halda isə həmin Məcəllənin 259.0.12-ci maddəsinə riayət etməklə baxılmamış saxlanılmalıdır.

9.4.4. Barəsində yayılmış məlumatların silinməsi, təkzib edilməsi və digər bu kimi tələblər üzrə iddia ərizəsi veriləndə, şəxs iddia ilə eyni vaxtda və ya məhkəmənin gedişində həmin məlumatların daha geniş həcmdə yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə Mülki Prosesual Məcəllənin 157-ci maddəsinə uyğun olaraq, məlumatların yayılmasının qadağan edilməsi barədə

müvəqqəti təminat tədbiri haqqında ərizə ilə məhkəməyə müraciət edə bilər. Məhkəmə bu ərizənin təmin edilməsinə dair qəraradını icra edilməsi üçün cavabdehlə yanaşı, aidiyyəti üzrə Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişaf Agentliyinə və (və ya) Audiovizual Şuraya göndərir.

9.4.5. Məhkəmə baxışında iştirak edən şəxslərin tələbi ilə şəxsi, ailə, kommersiya və digər sirr təşkil edən məlumatların qorunması məqsədi ilə məhkəmələr işə qapalı məhkəmə iclasında baxmalı, habelə proses iştirakçılarından kənar şəxslərə əlçatanlığının qarşısının alınması üçün işə əlavə edilmiş sirr təşkil edən sübutların (fotoşəkillər, yazışmalardan çıxarışlar, sənədlər, səs yazıları və s.) möhürlənmiş xüsusi zərfdə saxlanılmasını təmin etməlidirlər.

9.4.6. Mənəvi təzminat tələbləri şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi tələblərindən yaranan törəmə tələblər olduğundan, əsas tələblər kassasiya qaydasında mübahisələndirildiyi hallarda kassasiya instansiyası məhkəməsi törəmə tələblərlə bağlı hissələrə təzminatın mübahisələndirilən hissəsinin məbləğindən asılı olmayaraq irəli sürülmüş dəlillər üzrə baxa bilər.

9.4.7. Kassasiya qaydasında mübahisələndirilən hissə yalnız mənəvi təzminatın məbləği ilə bağlı olduqda isə kassasiya şikayətinin mümkünlüyü Mülki Prosesual Məcəllənin 402.1-ci maddəsinə əsasən yoxlanılmalıdır.

10. Yekun müddəalar

10.1. Bu Qərarın qəbul olunması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında” 1999-cu il 14 may və “Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” 2008-ci il 3 noyabr tarixli qərarları qüvvədən düşmüş hesab edilsin.

Daşınmaz əşyalara dair əşya hüquqlarının əldə edilməsində üçüncü şəxslərin vicdanlılığı ilə bağlı qanunvericiliyin tətbiqi üzrə 02/2026 nömrəli

QƏRARDAD

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki və Kommersiya kollegiyaları,

Mülki kollegiyanın sədri Hacıyev Sənan Firudin oğlunun sədrliyi, hakimləri Baxışova Vüsalə Ələkbər qızı, Əliyev Zaur Əli oğlu, Babayev Zəki Baba oğlu, Həsənov Vüqar Təvəkgül oğlu, Əhmədov Əhməd Abbas oğlu, Abbasov Aqil Əzizağa oğlu, Nurməmmədov Əhməd Güləhməd oğlu, Xıdırov Əhliman Mehman oğlu, Şamayev Elşad Yaquboviç və Həsənov Rəşad Məhəmməd oğlu,

Kommersiya kollegiyasının sədri Abiyeva Kəmalə Nəbi qızı, hakimləri Qəribov Bəhman Fərhad oğlu və Qurbanov Rəqib Əliddin oğlundan ibarət tərkibdə,

Bayramova Fidan Rafiq qızının katibliyi ilə,

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki kollegiyasının Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra – MPM) 418-1-ci maddəsinin tələblərinə müvafiq qaydada verdiyi 2025-ci il 7 oktyabr tarixli təqdimatı əsasında mübahisəli hüquqi məsələyə hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə baxaraq aşağıdakıları müəyyən etdi.

Mübahisəli hüquqi məsələnin məzmunu

1. Ali Məhkəmənin icraatında olan, əvvəllər müəyyən edilmiş hüquqi mövqelərdən fərqli yanaşmanın müzakirəsini zəruri edən mülki işin hallarına görə, iddiaçının mülkiyyətində olmuş mənzil kirayəyə verdiyi şəxs (cavabdeh) tərəfindən saxta etibarnamə əsasında başqa şəxsin mülkiyyətinə keçirilmiş, bundan sonra mənzil eyni ildə qısa fasilələrlə iki ayrı şəxsə (digər cavabdehlərə) satılmışdır. İddiaçı mənzilə dair bağlanmış bütün alqı-satqı müqavilələrini mübahisələndirmiş, birinci instansiya məhkəməsi iddianı tam təmin etmiş, apellyasiya instansiyası məhkəməsi isə ilk müqavilə istisna olmaqla, sonrakı müqavilələrə aid hissədə alıcıları vicdanlı əldə edən hesab edərək iddianı rədd etmişdir. İddiaçı qətnamədən kassasiya şikayəti verərək, iddiasının tam təmin olunmasını xahiş etmişdir.

2. İşə kassasiya qaydasında baxılarkən Ali Məhkəmənin ayrı-ayrı məhkəmə tərkibləri arasında bu kateqoriyadan olan mübahisələr üzrə əşya hüquqlarının əldə edilməsi baxımından üçüncü şəxslərin vicdanlılığının xüsusiyyətləri, şərtləri, onu istisna edən hallarla bağlı, xüsusilə də sübutetmə yükü və standartları barədə fərqli hüquqi yanaşmaların mövcud olduğu müəyyən edilmişdir.

3. Belə ki, Ali Məhkəmənin Mülki kollegiyasında analoji işlər üzrə əvvəlki məhkəmə tərkibləri mülkiyyətindən məhrum olmuş iddiaçılar tərəfindən üçüncü şəxslərin vicdanlı olmadığına, yəni reyestrdəki qeydin əsassız olduğunu bildiklərinə dair təqdim edilmiş sübutları həmin halı birbaşa təsdiq edən düzünə sübutlar olmaması baxımından nəzərə alınmışlar.

4. Təqdimatla müraciət edən məhkəmə tərkibinin mövqeyi isə ondan ibarətdir ki, əşyaya dair adına əsassız qeydiyyat aparılmış şəxsə üçüncü şəxs arasındakı danışıqlarda mülkiyyətçinin iştirak etməməsi səbəbindən sonuncunun üçüncü şəxsin reyestrdəki qeydin düzgün olmadığını bildiyinə dair birbaşa sübutlar təqdim etməsi, bir qayda olaraq, mümkün olmur. Bu baxımdan üçüncü şəxsin vicdanlı əldə edən olmadığına dair iddianın əsaslılığı yalnız buna dair düzünə sübutlarla deyil, həmçinin mülkiyyətçinin təqdim etdiyi bu halın mövcudluğu qənaətinə gəlməyə əsas verən dolayı sübutların məcmusu ilə də təsbit oluna bilər.

5. Eyni zamanda məhkəmə tərkibləri arasında vicdanlı əldə etmə ilə bağlı qaydaların daşınmaz əşyanı əvəzsiz əldə edən üçüncü şəxslərə də tətbiq olunub-olunmaması ilə bağlı fərqli hüquqi mövqələr vardır.

6. Göründüyü kimi, qeyd edilən hüquqi məsələlərə dair qanunvericiliyin tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi zərurəti yaranmışdır.

7. MPM-in 418-1-ci maddəsinə əsasən Ali Məhkəmənin məhkəmə tərkibi işə kassasiya qaydasında baxarkən Ali Məhkəmənin digər məhkəmə tərkibinin əvvəllər qəbul etdiyi qərarla müəyyən edilmiş hüquqi mövqedən fərqli yanaşmanın tətbiq edilməsini

zəruri hesab etdikdə, həmin mübahisəli hüquqi məsələyə hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi məqsədilə Ali Məhkəmənin mülki və kommersiya kollegiyalarına daxil olan bütün hakimlərdən ibarət tərkibdə baxılır.

8. Bu məqsədlə Ali Məhkəmənin sədri tərəfindən hazırda işə baxan Mülki kollegiyanın məhkəmə tərkibinin təqdimatı təmin edilərək, hüququn tətbiqi üzrə qeyd edilən mübahisəli hüquqi məsələ Mülki və Kommersiya kollegiyalarına daxil olan bütün hakimlərin müzakirəsinə çıxarılmış, mübahisəli hüquqi məsələ hüquq ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmış, Martin Lüter adına Halle-Vittenberg Universitetinin professoru Azər Əliyevin və ADA Universitetinin baş müəllimi Nicat Rəsulzadənin birgə rəyi, Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Mülki hüquq kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Sərvər Süleymanlının, Ali Məhkəmə yanında Elmi-Məsləhət Şurasının üzvü Əsəd Mirzəliyevin və Vəkillər Kollegiyasının üzvü Arif Əyyubovun yazılı formada əsaslandırılmış rəyləri (amicus curiae rəyi) Ali Məhkəməyə təqdim edilmiş, eyni zamanda xarici dövlətlərin bu məsələlərlə bağlı təcrübələri öyrənilmişdir.

Qərardadın predmeti:

9. Vəcdanlılıq prinsipi (latınca “bona fides”, yəni xoş niyyət) mülki qanunvericiliyin fundamental prinsiplərindən biri olmaqla, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra - Mülki Məcəllə) bir çox normalarında öz əksini tapmışdır. Bu prinsip mülki hüquqların əldə edilməsi, itirilməsi, onlardan istifadə olunması, öhdəliklərin yaranması, həcmnin müəyyənləşdirilməsi və icrası, əqdin etibarlılığının müəyyən edilməsi, müqavilə şərtlərinin təfsir olunması və sair kimi məsələlərin həllində müxtəlif hüquqi funksiyalar yerinə yetirir.

10. Bu qərardadın predmetini yuxarıda sadalananlardan yalnız daşınmaz əşyalara dair əşya hüquqlarının əldə edilməsində üçüncü şəxslərin vəcdanlılığı ilə bağlı mübahisəli hüquqi məsələlər təşkil edir.

Məhkəmə tərkibinin mövqeyi:

11. Əşya hüquqları, şəxsin ona məxsus əşya üzərində birbaşa hakimiyyətini təmin edən və hər kəsə qarşı irəli sürülə bilən hüquqlardır. Bu hüquqlar

əşya üzərində təmin etdiyi səlahiyyətlərin həcmi baxımından tam əşya hüququ (mülkiyyət) və məhdud əşya hüquqları (servitut, ipoteka və sair) kimi təsnif edilir.

12. Əsas və fundamental insan hüquqlarından biri kimi mülkiyyət hüququ əşya üzərində tam həcmdə səlahiyyət (sahiblik, istifadə və sərəncam) təmin etdiyindən tam əşya hüququ adlandırılır.

13. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra – Konstitusiya) 13-cü maddəsinin I hissəsinə və 29-cu maddəsinin I və II hissələrinə əsasən Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır. Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur. Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz.

14. Qeyd olunmalıdır ki, Konstitusiya insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına təminat verməklə yanaşı, bu hüquqların həyata keçirilməsinə mümkün qanuni və əsaslı müdaxilələri istisna etmir. Lakin hər hansı hüquqa, o cümlədən mülkiyyət hüququna müdaxilə qanuni olmalı, legitim məqsəd daşmalı və mütənasib olmalıdır, yəni cəmiyyətin və ya dövlətin ümumi maraqları ilə fərdin konstitusiya hüquqlarının qorunması arasında ədalətli tarazlığa nail olunmaqla həyata keçirilməlidir (Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin II hissəsi).

15. Eyni hüquqi mövqə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra – Avropa Məhkəməsi) qərarlarında da əks olunmuşdur. Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna əsasən “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyaya dair 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin mühüm tələblərindən biri ondan ibarətdir ki, mülkiyyətdən maneəsiz istifadə hüququna dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən edilən istənilən müdaxilə qanuni olmalıdır. Qanunilik prinsipi onu da nəzərdə tutur ki, daxili qanunvericiliyin tətbiq edilə bilən normaları kifayət qədər əlçatan, dəqiq olsun və tətbiq edilərkən onların nəticələrini öncədən görmək mümkün olsun. Konvensiya tərəfindən tanınan hüququn və ya azadlığın həyata keçirilməsinə hər hansı müdaxilə qanuni məqsəd daşmalıdır. Mülkiyyətdən maneəsiz istifadə etmək hüququna müdaxilə zamanı cəmiyyətin ümumi maraqları ilə fərdin əsas hüquqlarının mü-

dafiəsi tələbləri arasında “ədalətli balans” gözlənilməlidir. Mülkiyyət hüququnun qanuni məhdudlaşdırılmasında proporsionallıq prinsipinin tələblərinə uyğun olaraq fərdin üzərinə qanunun məqsədlərindən kənar olan artıq yük düşməməlidir.

16. Mülki Məcəllədə təsbit olunmuş vicdanlı əldəetmə institutu əşya hüquqlarına, o cümlədən mülkiyyət hüququna müdaxilənin qanuni əsaslarından birini təşkil edir. Bu institut yalnız əşya hüquqları (mülkiyyət, tikintiyə vərəsəlik, ipoteka və digər) üçün keçərlidir və reyestrdə qeydə alınb-alınmamasından asılı olmayaraq tələb hüquqları (məsələn, daşınmaz əşyanın icarəsi, çoxmənzilli yaşayış binasının tərkib hissəsinə dair podrat müqaviləsi və sair) ilə bağlı münasibətlərə tətbiq olunmur.

17. Əşya hüquqlarının əldə edilməsi baxımından vicdanlılıq dedikdə, vəziyyətin tələb etdiyi bütün diqqətin göstərildiyi halda, hüququn qazanılmasına dair hansısa maneənin varlığının obyektiv olaraq fərqiində olmamaq başa düşülür.

18. Nəzərə alınmalıdır ki, vicdanlı əldəetmə daşınmaz əşyalara dair sərəncamverici əqdlərdə yalnız özgəninkiləşdirənin adına aparılmış reyestr qeydinin əsassızlığı ilə bağlı etibarsızlıq halını aradan qaldırır, əqdin etibarsızlığına səbəb olan digər hüquqazidd hallara isə şamil edilmir. Məsələn, təmsilçinin etibarnaməsi saxta olduğu təqdirdə üçüncü şəxs özünün vicdanlı əldə edən olduğuna istinad edə bilməz. Çünki bu halda əqdin etibarsızlığı özgəninkiləşdirənin adına aparılmış reyestr qeydinin əsassızlığı ilə bağlı olmamışdır.

19. Vicdanlı əldəetmə ilə bağlı qaydalar hüquqi əməliyyatların etibarlı bir şəraitdə daha asan və sürətli realizəsinə şərait yaratmaqla, mülki dövriyyənin sabitliyinin və sürətliliyinin, eyni zamanda mülki hüquq subyektlərinin mənafeələrinin təmin olunmasına, eləcə də əşya hüquqlarından məhrumetmə ilə bağlı risklərinin bölüşdürülməsinə xidmət edir. Belə ki, bu kateqoriya mübahisələr üzrə eyni əşyaya dair qorunmalı iki mənafe olur – həqiqi hüquqi vəziyyətə görə mülkiyyətçinin və vicdanlı əldə edən üçüncü şəxsin mənafeyi. Onlardan biri üçün əşyaya olan hüququnu itirmək təhlükəsi qaçılmazdır.

20. Əşya hüquqları qazanmaq istəyən şəxs dövlət reyestrinə etimad etsə də, bəzi hallarda əldə olunan hüquqlar müəyyən risklərlə müşayiət olunur.

Təcrübədən görünür ki, hətta hər şeydən xəbərsiz, əvvəlcədən sayıqlıq göstərmək imkanı olmayan, əşyaya sərəncam verilməsinə dair hər hansı şəkildə iradəsini ifadə etməmiş mülkiyyətçi də hüququndan məhrum olmaq riski ilə üzləşə bilər. Belə hallarda əsl mülkiyyətçi ilə müqayisədə üçüncü şəxsin riskləri idarə etmək imkanları daha genişdir. Çünki üçüncü şəxs əşya hüququnu əldə etməzdən öncə hüquqi araşdırma aparmaq, dövlət reyestrinin məlumatlarını yoxlamaq və əlavə təminatlar tələb etmək imkanına malikdir. Beynəlxalq təcrübə də göstərir ki, əşya hüquqları əldə edən şəxslər bu riskləri müxtəlif hüquqi və maliyyə vasitələri, o cümlədən sığorta mexanizmləri vasitəsilə minimallaşdırırlar.

21. Risklərin hansı qaydada bölüşdürülməsi, yəni riskin mülkiyyətçinin, yoxsa əldə edən vicdanlı şəxsin üzərində qalacağı ilə bağlı seçim isə qanunvericiliyə aid olmaqla, daşınar və daşınmaz əşyalara münasibətdə onların xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla fərqli hüquqi tənzimləmələr nəzərdə tutulmuşdur.

22. Daşınmaz əşyalar mülki dövriyyədə yüksək iqtisadi dəyərə malik olmaqla mülki hüquq münasibətlərində mühüm yer tutur. Bu xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq, qanunvericilikdə həmin əşyaların dövriyyəsi ilə bağlı xüsusi hüquqi təminat mexanizmləri müəyyən edilmişdir. Belə mexanizmlərə daşınmaz əşyalara dair müqavilələrin notariat qaydasında bağlanması, daşınmaz əşyalar üzərində hüquqların dövlət reyestrinin aparılması və bu reyestrə olan etimadın qorunması daxildir.

23. Bu mexanizmlərin mövcudluğu daşınmaz əşya üzərində hüquqların açıqlığını və hüquqi müəyyənliyi təmin edir. Bunun nəticəsi olaraq, mülki dövriyyə iştirakçıları dövlət reyestrinin məlumatlarının həqiqiliyinə və tamlığına etimad edir və qanunvericilik, bir qayda olaraq, həmin reyestrə güvənərək əşyanı vicdanlı əldə edən şəxslərin hüquqlarının qorunmasını təmin edir. Əks halda daşınmaz əşyaların dövriyyəsi qeyri-sabit, riskli və etibarsız bir mühitdə həyata keçirilərsə ki, bu da bütövlükdə iqtisadi münasibətlərin inkişafına mənfi təsir göstərir. Belə ki, əgər daşınmaz əşyalar üzərində hüquqların dövlət reyestrinə etimad prinsipi pozularsa, bu hal təkcə ayrı-ayrı hüquq münasibətlərinə deyil, bütövlükdə mülki dövriyyənin sabitliyinə ciddi mənfi təsir göstərir, mülki dövriyyə

iştirakçıları üçün hüquqi müəyyənlik zəifləyər və hər bir əqd üzrə əlavə yoxlamaların aparılması zərurəti yaranar ki, bunun nəticəsində əməliyyatların həyata keçirilməsi çətinləşərək daha çox resurs tələb edər. Bu isə şəxsləri daşınmaz əmlak bazarında iştirakdan çəkindirə və investisiya aktivliyinin azalmasına səbəb ola bilər.

24. Daşınmaz əşyalarla bağlı müqavilələrin notariat qaydasında təsdiq edilməsi tələbi bu əşyalara sərəncam verilərkən mülki hüquq subyektlərini daha diqqətli olmağa sövq etməklə yanaşı, bağladıkları əqdin etibarlılığına dair əlavə bir təminat vermiş olur.

25. Sözügedən mübahisəli hüquq münasibətlərində, adətən, üç subyekt iştirak edir: 1) həqiqi hüquqi vəziyyətə görə mülkiyyətçi (əsl mülkiyyətçi); 2) daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində mülkiyyətçi kimi görünən şəxs (özgəninkiləşdirən); 3) sonuncudan əşya hüquqlarını əldə edən üçüncü şəxs. Vicdanlılığın qorunması bu subyektlərdən yalnız üçüncü şəxslərə münasibətdə tətbiq olunan qaydadır. Belə ki, onlardan yalnız üçüncü şəxs hüquqlar barədə reyestrin həqiqiliyi prezumpsiyasına etimad edərək əşyanı əldə edir və qanun da bu etimadın qorunmasını təmin edir.

26. Bununla belə, vicdanlı üçüncü şəxs statusu hüquq münasibətlərinin konkret mərhələsi və subyektlərin qarşılıqlı hüquqi vəziyyəti nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Belə ki, hüququndan məhrum olmuş mülkiyyətçi də həmin əşyaya dair əvvəlki hüquqi münasibətlər çərçivəsində öz hüquqi sələflərinə münasibətdə vicdanlı üçüncü şəxs qismində çıxış edə bilər. Bu baxımdan vicdanlı əldə etmə institutunun məqsədi yalnız sonrakı əldə edəni qorumaqdan ibarət olmayıb, bütövlükdə mülki dövriyyədə hüquqi müəyyənliyin, dövlət reyestrinə etimad prinsipinin təmin edilməsinə və mülkiyyət hüququnun müdafiəsinə xidmət edir.

27. Daşınmaz əşya üzərində mülkiyyət hüququnu öz iradəsindən kənar itirmiş şəxslər bu hüququn müdafiəsi məqsədi ilə Mülki Məcəllənin 141.1 maddəsində nəzərdə tutulmuş iddia tələbi ilə məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Belə iddiaların predmetini daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində aparılmış qeydə düzəliş edilməklə mülkiyyət hüququnun onun adına bərpası təşkil edir. Əsl mülkiyyətçi əşyaya sahiblikdən də məhrum olduğu halda, Mülki Məcəllənin 157.2-ci maddəsinə uyğun olaraq əş-

yanın özgəsinin qanunsuz sahibliyindən geri tələb olunmasını da tələb edə bilər.

28. Reyestr qeydinin ləğv edilməsi və ya etibarsız sayılması barədə, habelə onun əsasında duran əqdin etibarsızlığına dair tələb mahiyyətə əsaslı olmayan qeydiyyatın düzəldilməsi barədə iddiadır və onun predmetini hüququ pozulmuş şəxsin mənafeyi (subyektiv hüququ) təşkil edir. Bu mənafeyin təmin olunması üçün irəli sürülən tələblərin hansı formada (ləğv, etibarsızlıq, silinmə və sair) ifadə olunmasından asılı olmayaraq, iddianın predmeti dəyişmir, belə tələblərin hər biri eyni predmet (daşınmaz əmlakın dövlət reyestrindəki qeyddə düzəlişin aparılması) hesab edilir.

29. Bu baxımdan iddia tələblərinin əşyaya dair daşınmaz əmlakın dövlət reyestrindəki qeydə düzəliş edilməsi, yəni iddiaçının adına qeydin bərpa edilməsi şəklində qaldırılması yetərlidir. Bununla bağlı ayrıca tələb qoyulmasa da, məhkəmə əşyaya dair bağlanmış bütün əqdlərin etibarlılığını yoxlamalıdır. Bunun üçün iddiaçı əşyaya dair bağlanmış əqdlərin tərəflərini iş üzrə cavabdeh qismində göstərməli, əks halda məhkəmə həmin şəxsləri cavabdeh qismində cəlb etməyi iddiaçıya təklif etməli, sonuncu razılıq vermədikdə isə öz təşəbbüsü ilə müstəqil tələb irəli sürməyən üçüncü şəxs qismində işə cəlb etməlidir. Göstərilən tələblər üzrə daşınmaz əmlakın dövlət reyestrini aparan orqanın cavabdeh qismində işə cəlb edilməsi tələb olunmur.

30. İrəli sürülən tələblərdə hər hansı natamamlıq olduqda məhkəmə, işi məhkəmədə baxılmağa hazırlayarkən bu halları MPM-in 14.1 və 167.1-ci maddələrinə uyğun qaydada tərəflərlə müzakirə etməli, zərurət olduqda iddia tələbinin dəqiqləşdirilməsi barədə təklif verməli və dəqiqləşdirmənin nəticələrini məhkəmənin iclas protokolunda aydın şəkildə əks etdirməlidir.

31. Bu iddia tələblərinə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən Mülki Məcəllənin daşınmaz əşya üzərində mülkiyyət (tam əşya) hüquqlarının əldə edilməsi ilə bağlı 139, 139-1.1.3, 140, 144, 146, 148.2 və 149.2-ci maddələri nəzərdən keçirilməli və aşağıdakı şərtlər üzrə yoxlama aparılmalıdır: 1) iddiaçının həqiqi hüquqi vəziyyətə görə mülkiyyət hüququnun olması (əşyaya dair ləğv edilmiş reyestr qeydinin mövcudluğu, vərəsəlik hüququnun olması və digər); 2) üçüncü şəxsin adına daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydiyyatın mövcudluğu; 3) üçüncü

şəxslə bağlanmış etibarlı dövrüyyə əqdinin mövcudluğu; 4) əşyanı üçüncü şəxsə özgəninkiləşdirənin adına reyestr qeydinin əsaslı olub-olmadığı; 5) qeyd əsassız olduqda, əldə edən üçüncü şəxsin vicdanlı olub-olmadığı.

32. Birinci şərt iddiaçının bu tələb üzrə iddia qaldırmaq üçün subyektiv hüququnun olub-olmadığını müəyyən edir. Bu şərtin ödənilməməsi digər şərtlərin yoxlanılmasına keçilmədən iddianın rədd edilməsi üçün əsasdır.

33. İkinci şərtin mövcudluğu müəyyən edilmədikdə üçüncü şəxsin mülkiyyət hüququnu əldə etmədiyi qənaətinə gəlinir. Belə ki, daşınmaz əşya üzərində mülkiyyət və sair əşya hüquqları müstəsna hallar xaricində dövlət reyestrində qeydiyyatın aparıldığı andan əmələ gəlir (Mülki Məcəllənin 14.3, 139.1 və 178.1-ci maddələri).

34. Bəzi hallarda üçüncü şəxslə daşınmaz əşyaya dair müqavilə bağlansa da, o, həmin müqavilədən irəli gələn hüququnu rəsmi reyestrdə qeydə almadığından mülkiyyət hüququnu əldə edə bilmir. Belə olan halda, üçüncü şəxs mülkiyyəti qazanmadığından və qanunla yalnız mülkiyyət hüququ əldə etmiş vicdanlı şəxslərin hüquqları qorunduğundan iddia tələbi üzrə üçüncü şəxsə münasibətdə araşdırma yekunlaşdırılmalıdır.

35. Təcrübədən görünür ki, bəzən məhkəmələr səbəbindən asılı olmayaraq, hüququnu qeydə aldırmamış üçüncü şəxslərin bağladıkları əqdləri Mülki Məcəllənin 358-ci maddəsinə istinadən (satıcının sərəncam səlahiyyətinin olmaması əsası ilə) etibarsız hesab edirlər. Halbuki bu əqd sərəncam əqdi olmayıb, borclunun öhdəliyini yaradan borclandırıcı əqddir. Üçüncü şəxs həmin əqddən irəli gələn tələb hüquqlarını, o cümlədən öhdəliyin icra edilməməsindən doğan zərərin əvəzinin ödənilməsini borcludan tələb edə bilər. Bu hüquq münasibətlərinin mübahisəli daşınmaz əşyanın mülkiyyətçisinin mənafeələrinə hər hansı təsiri yoxdur. Odur ki, bu halda məhkəmələr həmin əqdlərin göstərilən əsasla etibarsızlığı tələbini rədd etməklə, müqavilənin digər tərəfinə qarşı öhdəlik hüquq münasibətləri çərçivəsində tələb irəli sürmək hüququnu üçüncü şəxsə izah etməlidirlər.

36. İkinci şərt ödənilmədiyi halda üçüncü şərtin, yəni üçüncü şəxslə bağlanmış qanunda nəzərdə tutulmuş etibarlılıq şərtlərinə cavab verən mülki dövrüyyə əqdinin mövcudluğu yoxlanılmalıdır.

37. İlk növbədə qeyd olunmalıdır ki, iqtisadi cəhətdən bir-birindən asılı olan eyni mənafeədən çıxış edən şəxslər arasında mülkiyyətin keçidinin baş verməsi mülki dövrüyyə kimi qəbul edilmir. Belə ki, mülki dövrüyyəni təmsil edə bilmək üçün əldə edən üçüncü şəxslə özgəninkiləşdirən arasında belə bağlılıq olmamalıdır. Bu hallara nümunə kimi ailə üzvləri və hüquqi şəxsin iştirakçıları arasında bağlanan əqdləri göstərmək olar. Bununla belə, həmin şəxslər bir-birindən iqtisadi cəhətdən müstəqil olduqda isə daşınmaz əşyanın özgəninkiləşdirilməsinə dair onlar arasında bağlanmış əqdlər dövrüyyə əqdi kimi çıxış edə bilər. Bu səbəbdən dövrüyyə əqdinin olub-olmaması hər bir konkret hala münasibətdə müstəqil olaraq müəyyən edilməlidir.

38. Etibarlılıq şərtləri isə bir müqavilənin əsaslı hüquqi nəticələr yaratmasını təmin edən tələblərdir. Etibarsızlığı yaradan səbəblər baxımından onun aşağıdakı növləri fərqləndirilir: əhəmiyyətsiz əqdlər (məsələn, məcburi formaya uyğun olmaması, uydurma və ya yalan olması, əqdin məzmununun mümkünsüz olması), mübahisə edilən əqdlər (məsələn, iradə ifadələrinin zədələnmiş olması), müvafiq razılığın olmamasına görə etibarsız olan əqdlər (məsələn, yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni nümayəndələrinin razılığı olmadan əşyaya sərəncam verməsi) və məhkəmə qərarı ilə etibarsız sayılan əqdlər (məsələn, hərracın qanunsuzluğu).

39. Nəzərə alınmalıdır ki, vicdanlı əldəetmə ilə bağlı mübahisələr üzrə əsl mülkiyyətçi əşyaya dair üçüncü şəxsin bağladığı müqavilənin yalnız əhəmiyyətsizlik səbəbi ilə etibarsızlığı barədə tələb irəli sürmək üçün subyektiv hüquqa malikdir. O, üçüncü şəxslə bağlanmış müqavilənin tərəfi olmadığından onların iradə ifadələrinin zədələnməsindən çıxış edərək, əqdi mübahisələndirə bilməz.

40. Bu mübahisələr üzrə məhkəmə təcrübəsində ən çox rast gəlinən etibarsızlıq halı uydurma əqdlərlə bağlıdır.

41. Mülki Məcəllənin 340.1-ci maddəsinə əsasən uydurma əqd ona uyğun hüquqi nəticələr yaratmaq niyyəti olmadan yalnız görünüş üçün bağlanmış əqddir. Uydurma əqd əhəmiyyətsizdir. Normanın məzmunundan görüldüyü kimi, uydurma əqd reallıqda heç bir hüquqi nəticə (hüquq və öhdəlik) əmələ gətirmək niyyəti olmadan, sırf görünüş üçün bağlanan əqddir. Bu halda əqdin tərəfləri özləri üçün hüquq və öhdəliklər yaratmağı arzu etmir,

əksinə belə nəticənin əmələ gəlməməsi barədə öz aralarında razılığa gəlmiş olurlar. Uydurma əqd, bir qayda olaraq, başqalarını (üçüncü şəxsləri) aldatmaq və həqiqətdə olmayan hüquq və öhdəlikləri sanki varmış kimi göstərmək məqsədilə bağlanır.

42. Qeyd olunan dispozisiya şərtləri əsasında əqdin həqiqətən arzu edilən hüquqi nəticəni yaratmaq niyyəti ilə, yoxsa belə niyyət olmadan başqa məqsədlərlə bağlandığı aydınlaşdırılmalıdır. Təcrübədən görünür ki, bu kateqoriya mübahisələr üzrə uydurma əqdlər əsasən “vicdanlı əldə edən görüntüsü” yaratmaqla əşyanın mülkiyyətçiyə qayıtmasının qarşısını almaq məqsədilə rəsmiləşdirilir.

43. Belə uydurma əqdlər üzrə “vicdanlı əldə edən görüntüsü” yaratmaq niyyəti aşağıda qeyd olunan faktların mövcudluğu ilə müəyyənləşdirilə bilər:

- əldə edənlə əqdin qarşı tərəfi arasında əlbirliyə işarə edən qohumluq, dostluq, asılılıq və ya digər yaxınlıq münasibətlərinin olması;

- buna dair ağlabatan əsaslar olmadan əşya ilə bağlı müqavilənin həqiqi bazar dəyərindən dəfələrlə aşağı qiymətlə rəsmiləşdirilməsi;

- buna dair ağlabatan əsaslandırma olmadan əldə edənin müqavilənin bağlanmasından öncə və ya sonra əşyaya şəxsən (və ya nümayəndəsi və ya qohumu vasitəsilə) baxış keçirməməsi, əşyanın xüsusiyyətləri barədə məlumatsız olması;

- buna dair ağlabatan əsaslandırma olmadan əşyanın üçüncü şəxsin sahibliyinə verilməməsi, onun da əşyaya yiyələnməklə bağlı real cəhdlərinin olmaması, əşyanın yeni hüquqi əsaslar olmadan əsl mülkiyyətçinin sahibliyində qalmaqda davam etməsi;

- əldə edənin real alıcılıq qabiliyyətini istisna edən maddi vəziyyətinin və həyat şəraitinin onun adına rəsmiləşmənin formal olmasına işarə etməsi;

- buna dair ağlabatan əsaslar olmadan əşyanın dəyərinin notariusun depozit hesabına satıcı və ya onun təmsilçisi tərəfindən qoyulması və ya vəsaitin alıcının özü tərəfindən geri götürülməsi;

- cavabdehin həqiqi niyyətinin olmasına dair istinad etdiyi mühüm halların məhkəmə araşdırmasında təkzib olunması;

- əldə edənin əşyaya həqiqi marağının olmasına işarə edən davranışları (lazımı qaydada məlumatlandırılmasına baxmayaraq, buna dair ağ-

labatan əsaslar olmadan məhkəmə proseslərinə gəlməməsi, ona qarşı verilmiş iddia ərizəsinə etiraz etməməsi, əleyhinə çıxarılmış məhkəmə aktlarından şikayət verməməsi və sair);

- əqdin görünüş üçün bağlandığına əsas verən digər hallar.

44. Əksər hallarda bu faktlardan yalnız birinin mövcudluğu əqdin görünüş üçün bağlanması qənaətinə gəlmək üçün kifayət etmir. Məsələn, əşyanın həqiqi dəyərindən aşağı qiymətə əldə edilməsinə dair təkbaşına halın mövcudluğu əqdin uydurma olmasının təsdiqi üçün yetərli deyil. Əks yanaşma Mülki Məcəllənin müqavilə azadlığına və müqavilə qiymətinin tərəflərin razılaşması ilə müəyyənləşdirilməsinə dair 390 və 398.1-ci maddələrinin tələblərinə zidd olardı. Bu baxımdan, məhkəmə iş üzrə bütün faktiki halları ayrı-ayrılıqda deyil, onların qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə almaqla, sübutların məcmusu əsasında qiymətləndirməlidir. Xüsusilə dolaylı sübutlara əsaslanarkən bu sübutlar bir-birini tamamlamalı, uzlaşmalı və alternativ izahları istisna edən vahid məntiqi sistem yaratmalı, yəni onlar məcmu şəkildə yalnız bir nəticəyə – əqdin uydurma olması qənaətinə aparmalıdır. Bununla yanaşı, istisna hallarda elə bir yeganə faktın mövcudluğu da mümkün ola bilər ki, bu, özü-özlüyündə digər ağlabatan izahları aradan qaldıraraq mübahisə üçün həlledici əhəmiyyət kəsb etsin. Məsələn, alıcının real alıcılıq qabiliyyətini istisna edən maddi durumunun və həyat şəraitinin həddindən artıq ağır olmasına baxmayaraq, kifayət qədər yüksək dəyəri olan qeyri-yaşayış sahəsi əldə etməsi və bunun formal olmamasına dair hər hansı ağlabatan əsaslandırma verə bilməməsi.

45. Bu qaydada aparılan qiymətləndirmə əsasında əqdin uydurma olması təsdiq edilərsə, məhkəmə digər şərtlərin yoxlanılmasına keçmədən araşdırmanı yekunlaşdırmalı və reyestrdə üçüncü şəxsin adına aparılmış qeydin ləğvi barədə iddia onunla bağlanmış müqavilənin etibarsız (əhəmiyyətsiz) olması səbəbindən təmin edilməlidir.

46. Əqdin digər əsaslarla etibarsız sayılması hallarında da (əqdi bağlayan şəxsin anlaqlı olmaması, qanunla müəyyən edilmiş formaya riayət edilməməsi və sair) məhkəmə əvvəlki bənddə ifadə olunmuş yanaşmaya uyğun qərar qəbul etməlidir.

47. Dördüncü şərt əşyanı özgəninkiləşdirənin adına reyestr qeydinin əsaslı olub-olmamasıdır. Bu şərt üçüncü şəxslə əqd bağlanarkən reyestrdə adı görünən həmin şəxsin həqiqi hüquqi vəziyyətə görə mülkiyyətçi olmaqla, əşyaya sərəncam vermək səlahiyyəti ilə bağlıdır.

48. Bu şərtin yoxlanılması zamanı nəzərə alınmalıdır ki, vicdanlı əldəetmə yalnız dövlət reyestrində özgəninkiləşdirənin adına aparılmış qeydə etimad etmiş üçüncü şəxslərin hüquqlarını qoruyur. Ona görə də, bu növ mübahisələr üzrə əvvəlcə özgəninkiləşdirənin adına daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində əşyaya dair qeydin olub-olmadığı yoxlanılmalıdır. Bu problemə daha çox dövlət reyestrində qeydə alınmamış əşyalara dair müqavilələrin (məsələn, çoxmənzilli yaşayış binasının tərkib hissəsinə dair podrat müqavilələri) bağlanması zamanı təsadüf edilir. Bu zaman alıcı rəsmi reyestrdə qeydə alınmamış əşyanı yazılı müqavilə əsasında əldə etdiyindən reyestrə etimada əsaslanan vicdanlı əldəetmə halı yaranmır. Bəzən məhkəmə təcrübəsində səhvən həmin müqavilələr üzrə də əldə edənin vicdanlılığı məsələsi araşdırılır, halbuki yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, qanunverici vicdanlılıq institutu ilə yalnız reyestrdəki qeydə etimad edən üçüncü şəxslərin hüquqlarını qoruyur.

49. Əşyanı özgəninkiləşdirənin səlahiyyəti yoxlanılarkən Mülki Məcəllənin 178.5-ci maddəsinin tələbləri də nəzərə alınmalıdır. Belə ki, həmin maddəyə əsasən, əgər daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində əsassız qeydə alınmış mülkiyyətçi qeydəalmanın əsassız olduğunu bilməyərək, torpaq sahəsinə 10 il ərzində fasiləsiz və etirazsız sahiblik etmişsə, həmin şəxs bu torpaq sahəsinin mülkiyyətçisi sayılır. Bu baxımdan daşınmaz əşyaya sərəncam verən, reyestr qeydi əsassız olan şəxs bu maddənin tələbinə uyğun mülkiyyət hüququnu əldə etdikdən sonra üçüncü şəxsə özgəninkiləşdirsə, bu zaman onun reyestr qeydi əsaslı hala gəldiyindən əşyaya sərəncam vermək səlahiyyəti də əmələ gəlmiş olur və artıq digər şərtlərin yoxlanılmasına zərurət qalmır. Çünki bu zaman hər hansı hüquqazidlik halı yoxdur, yəni üçüncü şəxsin etimad etdiyi reyestr qeydi əsaslıdır.

50. Daşınmaz əşyaya sərəncam vermək səlahiyyəti bir qayda olaraq onun mülkiyyətçisinə məxsusdur. Daşınmaz əşyanın mülkiyyətçisi ilə

bağlı qanuni prezumpsiyaya (ehtimala) görə, daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində adına qeydiyyat aparılmış şəxs əşyanın mülkiyyətçisi hesab olunur (Mülki Məcəllənin 139 və 178.1-ci maddələri). Digər prezumpsiya daşınmaz əmlakın dövlət reyestrindəki qeydin həqiqiliyi ilə bağlıdır. Mülki Məcəllənin 140-cı maddəsinin birinci cümləsinə əsasən əşyanın mülkiyyətçisinə dair qeyd əksi sübuta yetirilməyincə həqiqi hesab olunur. Bununla belə, əsl mülkiyyətçi bu prezumpsiyanın əksini, yəni həmin qeydin əsassız aparıldığını, bu səbəbdən əşyaya sərəncam verənin buna əslində səlahiyyətinin olmadığını iddia və sübut edə bilər. Sübut etdiyi halda, əsl mülkiyyətin mülkiyyət hüququ qorunmaqla, onun adına olan reyestr qeydi bərpa olunur.

51. Bununla belə, əşyanın üçüncü şəxslərə özgəninkiləşdirildiyi hallarda özgəninkiləşdirənin adına reyestrdəki qeydin əsassızlığının sübuta yetirilməsi əsl mülkiyyətin hüququnun bərpası üçün yetərli olmur. Bu zaman iddiaçı Mülki Məcəllənin 140-cı maddəsinin ikinci cümləsində nəzərdə tutulmuş prezumpsiya baxımından əlavə olaraq beşinci şərti, yəni əşyanı əldə edən üçüncü şəxsin vicdanlı olmadığını da sübut etməlidir. Belə ki, həmin normaya əsasən əqd əsasında özgəninkiləşdirənin adına qeydiyyatla alınmış hər hansı bir hüququ əldə edən şəxsin xeyrinə reyestrdəki qeyd, bu qeydə dair etirazın reyestrə daxil edildiyi və ya əldə edən şəxsin qeydin qeyri-dəqiq olmasını bildiyi hallar istisna olmaqla, həqiqi hesab edilir.

52. Həmin Məcəllənin 148.2 və 149.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuşdur ki, daşınmaz əmlakın dövlət reyestrindəki qeydə əsaslanaraq mülkiyyət hüququ və ya daşınmaz əmlaka başqa hüquqlar əldə etmiş hər bir şəxsin bu hüquqları müdafiə edilməlidir. Əgər daşınmaz əmlaka hüquqların qeydiyyatı əsassızdırsa və ya əgər düzgün qeydiyyat əsassız çıxarılmışsa və ya dəyişdirilmişsə, bunun nəticəsində daşınmaz əmlaka olan hüquqlarına toxunulmuş istənilən şəxs qeydiyyatın çıxarılması və ya dəyişdirilməsi haqqında iddia qaldıra bilər. Bunun nəticəsində vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi üçün tələblərin irəli sürülməsi istisna edilmir. Bu zaman vicdanlı üçüncü şəxslərin qeydiyyatla əlaqədar əldə etdikləri hüquqları saxlanılır.

53. Göründüyü kimi, daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində aparılmış qeydiyyat əsassız olsa belə,

Mülki Məcəllənin 140-cı maddəsinin ikinci cümləsində nəzərdə tutulmuş istisnalar xaricində bu qeydə əsaslanaraq, əşya hüquqları əldə etmiş vicdanlı şəxslərin hüquqları qanunla qorunur.

54. Həmin maddədə daşınmaz əşyanı əldə edən üçüncü şəxsin vicdanlı hesab edilməsini istisna edən iki əsas nəzərdə tutulmuşdur:

1) özgəninkiləşdirənin adına aparılmış qeydə dair reyestrə etirazın daxil edilməsi;

2) əldə edənin reyestr qeydinin qeyri-dəqiq olduğunu bilməsi.

55. Daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində aparılmış qeydə etirazın mövcudluğu əldə edənin vicdanlılığını birbaşa istisna edir. Yəni özgəninkiləşdirənin adına aparılmış qeydə dair reyestrə etiraz daxil edildiyi halda, hər hansı şərtdən, o cümlədən üçüncü şəxsin bu barədə məlumatlı olub-olmamasından asılı olmayaraq, əşya üzərində həqiqi mülkiyyətçinin hüquqları qorunmaqla, üçüncü şəxsin vicdanlılığı istisna olunur.

56. Belə ki, reyestrə etiraz daxil edilməsi institutu preventiv müdafiə vasitəsi kimi nəzərdə tutulmuşdur. Bu mexanizm vasitəsilə həqiqi mülkiyyətçi qabaqlayıcı tədbir kimi reyestrə əşyaya dair aparılmış əsassız qeydə etiraz daxil etdirməklə öz hüquqlarını gələcək risklərdən müdafiə etmiş olur. Bu institutun məqsədi mülkiyyətçinin hüquqlarının effektiv müdafiəsini təmin etmək, daşınmaz əşyanın üçüncü şəxslərə özgəninkiləşdirilməsi risklərinin qarşısını almaq və mümkün məhkəmə mübahisələri zamanı onu ağır sübut etmə yükündən azad etməkdən ibarətdir. Ona görə də, reyestrə etiraz daxil etmiş mülkiyyətçi ilə bunu etməyən mülkiyyətçiyə eyni münasibət göstərilməsi bu institutun mahiyyətinə zidd olardı.

57. İkinci əsasla bağlı qeyd olunmalıdır ki, daşınmaz əşyalar üzərində hüquqi vəziyyətin üçüncü şəxslərə açıqlanması daşınarlarda olduğu kimi əşyaya faktiki malik olmaqla deyil, daşınmaz əmlakın dövlət reyestrindəki qeydiyyatla təmin olunur. Bu səbəbdən daşınar əşyalara sərəncam verən şəxsin buna səlahiyyətli olmadığını əldə edənin bilməsi ilə yanaşı, hal və şəraitə görə bilməli olması da vicdanlılığı aradan qaldırdığı halda (Mülki Məcəllənin 182.1-ci maddəsi), daşınmaz əşyalarda ikinci əlamət nəzərdə tutulmamışdır.

58. Məhkəmə təcrübəsindən görünür ki, əldə edənin reyestr qeydinin qeyri-dəqiq olduğunu bildiyinin sübuta yetirilməsi hər zaman asan olmur. Belə ki, mülki hüquq münasibətlərində “vicdanlılıq prezumpsiyadır” qaydası tətbiq olunur. Yəni əşyanı əldə edənin vicdanlı olduğu ehtimal edilir. Ona görə də, vicdanlılığın qorunması qaydasından yararlanan şəxs özünün vicdanlı olduğunu sübut etmək vəzifəsindən azaddır. Onun vicdanlı olmadığını sübuta yetirmək bundan fayda əldə edəcək tərəfin, yəni bunu iddia edənin üzərinə düşür.

59. İddiaçı (əsl mülkiyyətçi) reyestrə adına əsassız qeydiyyat aparılmış şəxslə üçüncü şəxs arasındakı sövdələşmədə iştirak etmədiyindən, onun üçüncü şəxsin reyestrdəki qeydin düzgün olmadığını bildiyinə dair birbaşa sübutlar əldə etməsi əksər hallarda çətin olur. Bununla bağlı irəli sürdüyü dəlillər və sübutlar isə dolayısı xarakter daşımaqla, əksər hallarda üçüncü şəxsin həmin halı (manəni) bildiyini birbaşa təsdiq edə bilmir. Üçüncü şəxs isə “vicdanlı əldə edən görüntüsü” yaratmaq məqsədilə bağlanan uydurma əqdlərdən fərqli olaraq əşyanı əldə etməklə bağlı həqiqi niyyəti olsa da, buna dair hüquqi manəni (qeydin əsassızlığını) bildiyini adətən gizlədir.

60. Bu baxımdan mübahisənin həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən hallara münasibətdə sübut etmə yükü və standartları ilə bağlı aşağıdakıların qeyd olunması zəruridir.

61. Məlum olduğu kimi, mülki prosesdə sübut edilməli faktla sübut arasında bağlılığa görə sübutların iki növü fərqləndirilir: birbaşa sübutlar və dolayısı sübutlar.

62. Birbaşa sübutlar sübut edilən faktla birmənalı bağlıdır, yəni həmin faktın varlığı (və ya yoxluğu) barədə güvənli nəticə çıxarmağa əsas verir (məsələn: tərəflərin imzaladığı təhvil-təslim aktı əşyanın verilməsini təsdiq edən düzünə sübutdur). Dolayısı sübutlar isə sübut edilən fakt haqqında ehtimalla bir neçə nəticə çıxartmağa imkan verən sübutlardır. Onlar faktın varlığını ehtimal etməyə əsas verir.

63. Dolayısı sübutlardan o vaxt istifadə edilir ki, iş üzrə düzünə sübutlar ümumiyyətlə və ya kifayət qədər olmur. Bundan əlavə, birbaşa sübutlarda olan məlumatların həqiqiliyi mübahisələndirildiyi hallarda da dolayısı sübutların istifadəsi qaçılmaz olur. Dolayısı sübutlardan istifadə edilən zaman

faktla bağlı bütün sübutlar birgə tədqiq olunmalıdır. Çünki hər bir dolaylı sübut bir neçə versiya əsasında və bir neçə ehtimalla nəticəyə gəlmək imkanı yaradır.

64. Əldə edənin bildiyini sübut etmək üçün bu sübutların məcmusu elə xarakter daşmalıdır ki, onun qeydin əsassız olduğunu bilməsindən (“əldə edən bilirdi”) başqa qənaətə gəlmək və bu qənaəti hər hansı ağlabatan alternativ izahlarla zəiflətmək mümkün olmasın. Başqa sözlə, həmin sübutlar yalnız bir nəticəyə - əldə edənin bilməsi faktına aparmalı, hakimdə bu haqda qəti və birmənalı qənaət formalaşdırmalıdır.

65. Bu baxımdan məhkəmələr dolaylı sübutlar əsasında nəticəyə gələrkən aşağıdakı şərtləri nəzərə almaqla onları birlikdə qiymətləndirməlidirlər:

- əsasən bir yox, bir neçə dolaylı sübut olmalıdır;
- həmin sübutların mötəbərliyi şübhə doğurmamalıdır;
- sübutlar bir-birini təsdiq etməli, tamamlamalı və bir-birilə uzlaşmalıdır;
- onlar məcmu şəkildə sübut olunan faktın varlığı barədə birmənalı nəticə çıxarmağa əsas verən sistem yaratmalıdır.

66. Vicdanlılığın yoxlanılması zamanı da birbaşa sübutlar olmadığı halda, dolaylı sübut etmə konsepsiyasından çıxış edilərək, əldə edənin qeydin əsassız olmasını bildiyi qənaətinə gələnə bilər. Belə qənaət isə öz növbəsində bu qərardadın 43-cü bəndində sadalanan, habelə digər əhəmiyyətli faktların sübut olunması ilə formalaşdığından həmin faktların mövcudluğunu təsdiq edən sübutlar əldə edənin bildiyi faktına münasibətdə dolaylı sübutlar qismində çıxış edir. Belə ki, bu qərardadın 43-cü bəndində sadalanan faktların əksəriyyəti həm də əldə edənin vicdanlılığının yoxlanılması zamanı reyestrdə qeydin əsassızlığını bildiyinə işarə edən faktlardır. Sadəcə olaraq, yuxarıda qeyd edildiyi kimi “vicdanlı əldə edən görüntüsü” yaratmaq məqsədilə bağlanan uydurma əqdlərdən fərqli olaraq bu halda üçüncü şəxsin əşyanı əldə etməklə bağlı həqiqi niyyəti olsa da, buna dair hüquqi mənəni (qeydin əsassızlığını) bildiyini gizlədir.

67. Qanunvericiliyin əsl məqsədi isə ilk baxışda formal olaraq vicdanlı görünən şəxsi deyil, həqiqətən vicdanlı olan şəxsi qorumaq olduğuna görə, mübahisənin səthi şəkildə araşdırılması və ya formal

yanaşma əsasında həlli qəbul edilməzdir. Əks yanaşma həm mülkiyyətlə bağlı konstitusion hüquqi qorunma mexanizminə, həm də vicdanlı əldə etmə institutunun mahiyyətinə zidd olmaqla yanaşı, subyektləri hüquqazidd niyyət və əməllə başqalarının mülkiyyət hüquqlarını pozaraq haqsız əmlak nemətləri əldə etməyə sövq və təşviq edə bilər.

68. Vicdanlılığın qiymətləndirilməsi zamanı o da nəzərə alınmalıdır ki, doktrinada vicdanlılıq obyektiv və subyektiv meyarlara görə qiymətləndirilir. Obyektiv vicdanlılıq hüquq münasibətlərində iştirak edən şəxsdən gözlənilən çoxluğun qəbul etdiyi dürüst niyyət və düşüncə standartına uyğun hərəkəti nəzərdə tutur. Subyektiv vicdanlılıq isə konkret şəxsin hüquqi vəziyyətə dair bu standartdan kənar olsa da, qanunsuzluğu bilməməsi və ya bilməli olmaması ilə xarakterizə olunan özünəməxsus dürüst niyyət və düşüncəsini ehtiva edir.

69. İddiaçı tərəfindən təqdim edilən dolaylı sübutların mövcudluğu halında əşyanı əldə edən üçüncü şəxs də prosessual fəallıq göstərməklə, həmin hallara dair öz münasibətini bildirə, onun vicdanlılığını şübhə altına almayan ağlabatan səbəbləri və bununla bağlı sübutları məhkəməyə təqdim edə bilər.

70. Beləliklə, bu kateqoriya işlər üzrə birbaşa sübutların olmadığı halda, dolaylı sübutlar əsasında yuxarıda göstərilən qaydada qiymətləndirmə aparılmaqla, üçüncü şəxsin reyestrdəki qeydin düzgün olmadığını bildiyi nəticəsinə gəlmək olar. Bu zaman məhkəmənin gəldiyi nəticə aydın və sistemli şəkildə əsaslandırılmalı və anlaşılan olmalıdır. Əks yanaşma iddiaçını prosessual baxımdan mümkünsüz və həddən artıq ağır sübut etmə yükü altında qoymuş olar.

71. Əldə edənin bildiyinin yoxlanılması zamanı həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, təmsilçinin vicdanlı olmaması əldə edənin də (təmsil olunanın) vicdanlı hesab olunmasını istisna edir. Belə ki, təmsilçi hüququn əldə edilməsində üçüncü şəxsin adından onun mənafeyi üçün çıxış etdiyindən, onun vicdanlı olmaması təmsil olunanın da vicdanlı hesab olunmaması nəticəsini əmələ gətirir.

72. Hüququn birgə əldə edilməsi zamanı da birgə əldə edənlərdən birinin vicdanlı olmaması digərlərinin də vicdanlı əldə edən hesab olunmasını istisna edir. Çünki həmin şəxslər ikitərəfli münas

sibətlərdə tərəflərdən birini təşkil edirlər. Yəni əldə edən tərəfin bir neçə şəxsdən ibarət olması hüquqi baxımdan əldə edənin birdən çox olması mənasına gəlmir və onlar bir əşya üzərində vahid mülkiyyət hüququ əldə etmiş olurlar. Ona görə də, ən azı birinin vicdanlı olmaması digərlərinin də vicdanlılığını istisna edəcəkdir.

73. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan qaydada aparılan qiymətləndirmə əsasında Mülki Məcəllənin 140-cı maddəsinin mətnində göstərilən istisna hallar müəyyən edilmədikdə həmin Məcəllənin 148.2 və 149.2-ci maddələrinə əsasən əşyanı vicdanlı əldə edən üçüncü şəxslərin hüquqları qorunur.

74. Bununla belə, aşağıda sadalanan bəzi hallarda həmin normaların da tətbiqi istisna olunur.

a) Ər-arvadın birgə mülkiyyətində olan daşınmaz əşyalara sərəncam verilməsi zamanı müvafiq qaydada razılığın alınmaması Mülki Məcəllənin 225.6-cı maddəsinə əsasən heç bir əlavə şərtədən asılı olmadan əqdin etibarsızlığına səbəb olur və bu qayda əldə edənin vicdanlı olduğu hallara da şamil edilir. Nəzərə alınmalıdır ki, bu maddə ər-arvaddan birinin razılığı olmadan sərəncam əqdi bağlandığı halda, əldə edənin vicdanlılığını istisna edir. Əgər bu əqd əsasında üçüncü şəxsin adına daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydiyyat aparılmışsa və sonradan onun tərəfindən əşyaya dair yeni sərəncam əqdi bağlanmışsa, sonuncu əqd üzrə əldə edənin vicdanlılığına bu qərardadda göstərilən meyarlar üzrə qiymət verilməli və vicdanlı olduğu müəyyən edilsə, hüquqları qorunmalıdır. Çünki bu halda sərəncam əqdinin tərəfləri ər-arvaddan biri deyil, reyestrdəki mülkiyyətçi və qeydə etimad edən digər subyektlərdir.

b) Mülkiyyətçinin reyestrdəki qeydi silinmədən (ləğv edilmədən) eyni əşyaya dair başqa bir şəxsin mülkiyyət hüququnun qeydiyyatına alınması (ikili qeydiyyat) halında da sonrakı qeydiyyat üzrə mülkiyyətçi kimi görünən şəxsdən əşya hüquqları əldə edən şəxslər vicdanlı əldə etmə qaydalarına istinad edə bilməzlər. Ona görə ki, bu halda əvvəlki və sonrakı qeydiyyatdan deyil, ikili qeydiyyatdan söhbət gedir və üçüncü şəxslərin mənafeələrinin toqquşduğu şəxs, reyestr qeydi silinmiş əvvəlki mülkiyyətçi deyil, bu hüququ reyestrdə, ümumiyyətlə, ləğv edilməmiş mövcud mülkiyyətçidir. Bu vəziyyətdə vicdanlı əldə edənin hüquqlarının qo-

runması ilə bağlı qaydanın tətbiqi istisna olunur. Bu halda mübahisə tərəflərin mülkiyyət hüququnun qeydə alınmasına əsas olan hüquqmüəyyənedici sənədlərin həqiqiliyi və qanuniliyinin yoxlanılması əsasında həll edilməlidir.

c) Xüsusi (özlə) mülkiyyət üçün əlverişli olmayan daşınmaz əşyalara dair bağlanmış əqdlər üzrə əldə edən üçüncü şəxslərin vicdanlılığı da istisna olunur. Belə ki, həmin əşyalar mülki dövriyyədə iştirak etmədiklərin, başqa sözlə mülki hüquqi mənada əşya sayılmadıqlarından onların xüsusi mülkiyyət kimi özgəninkiləşdirilməsi mümkün deyil. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının ərazisində beynəlxalq, respublika və bölgə əhəmiyyətli xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafeələrinə xələl gətirmədən Azərbaycan dövlətinə mənsubdur və özgəninkiləşdirilə bilməz ("Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsi).

d) Məhkəmə təcrübəsində bəzi hallarda vicdanlı əldə etmə institutuna dair qaydaların daşınmaz əşyalar üzərində əşya hüquqlarını əvəzsiz əqdlər əsasında (məsələn, bağışlama yolu ilə) əldə edən üçüncü şəxslərə də şamil edilməsi müşahidə olunur. Lakin qeyd edilməlidir ki, mülki qanunvericilikdə daşınar əşyalardan fərqli olaraq, daşınmaz əşyaları əvəzsiz əldə edənlərin vicdanlı əldə etmə qaydaları çərçivəsində qorunmamasını birbaşa təsbit edən xüsusi norma nəzərdə tutulmasa da, bu hal onların hüquqi baxımdan qorunmalı olması nəticəsinə gətirib çıxarmır. Əks yanaşma qanunvericinin bu institutla qorumaq istədiyi məqsədlərə, onun hüquqi mahiyyətinə və təyinatına uyğun olmazdı. Belə ki, vicdanlı əldə etmə institutu ilk növbədə mülki dövriyyənin sabitliyini və təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə əvəzli əsaslarla əşya hüquqları əldə edən şəxslərin maraqlarının qorunmasına yönəlmişdir. Əvəzsiz əqdlər isə mülki dövriyyə əqdi hesab olunmur. Bu baxımdan əvəzsiz əqdlər üzrə əşya əldə edən şəxslər iqtisadi dövriyyədə risk daşıyan subyektlər hesab olunmadığından, onların əşyanı əvəzli əldə edən şəxslərlə eyni səviyyədə qorunması üçün əsas mövcud deyildir. Bu səbəbdən belə şəxslər əsl mülkiyyətçinin tələbləri qarşısında üstün hüquqi mövqedə çıxış edə bilməzlər.

75. Bu kontekstdə xüsusi vurğulanmalıdır ki, əşyanı reyestrə adına əsassız dövlət qeydiyyatı aparılmış şəxsdən vərəsəlik yolu ilə əldə edən şəxslərin hüquqları da vicdanlı əldəetmə institutunun tətbiq dairəsinə daxil edilmir. Belə ki, vərəsələr həmin əşyanı müstəqil mülki dövriyyə əqdi əsasında deyil, qanun və ya vəsiyyətnamə əsasında hüquq varisliyi qaydasında miras qoyanın əşya üzərində hüquqi vəziyyətini olduğu kimi qəbul etdiklərindən, onların hüquqi statusu vicdanlı üçüncü şəxs kimi qiymətləndirilə bilməz.

76. Digər tərəfdən, vərəsəlik hüququnun predmeti yalnız mirasqoyana məxsus olan hüquq və vəzifələrdən ibarət olduğundan, mübahisə halında həmin şəxsin adına əsassız qeydiyyatı alındığı müəyyən edilən əşya onun miras kütləsinin tərkib hissəsi hesab edilə bilməz. Bu səbəbdən həmin əşyaya hüququn vərəsəlik qaydasında ötürülməsi hər hansı hüquqi nəticə doğurmur.

77. Eyni məntiqdən çıxış edərək qeyd olunmalıdır ki, əgər əşyanı əldə etmiş üçüncü şəxs vicdanlı əldə edən kimi tanınmırsa, əşyanı onun mirası kimi vərəsəlik qaydasında əldə etmiş şəxslərin (vərəslərin) də vicdanlı əldəetmə institutunun təmin etdiyi hüquqi müdafiədən yararlanması mümkündür.

78. Əşya hüquqlarının vicdanlılıq sayəsində əldə edilməsi baxımından vicdanlılığın tələb olunduğu an da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təcrübə göstərir ki, daşınmaz əşyalar baxımından vicdanlılığın hansı anda – əşyaya dair sərəncam əqdinin bağlanması, yaxud üçüncü şəxsin adına reyestrə qeydiyyatı aparılması zamanı tələb olunması ilə bağlı ziddiyyətli fikirlər mövcuddur. Vicdanlılıq hüququn qazanıldığı anda mövcud olmalıdır. Hüququn yaranmasından sonra üçüncü şəxsin sözügedən maneəni öyrənməsi onun əldə etdiyi hüquqa təsir etmir. Qanunvericiliyə əsasən daşınmaz əşyalar üzərində əşya hüquqları əldə edənə adına rəsmi dövlət reyestrində qeydiyyatı aparıldığı anda yarandığından, vicdanlılıq məhz həmin anda mövcud olmalıdır. Məsələn, üçüncü şəxsin alqı-satqı müqaviləsi bağlanarkən satıcının adına aparılmış qeydiyyatın əsassız olmasından xəbəri olmasa da, sonradan mülkiyyətçi kimi reyestrə adına qeydiyyatı aparılanadək bundan xəbərdar olması onun vicdanlılığını istisna edir. Adına qeydiyyatı aparılmasından sonra məlumatı olması isə üçüncü şəxsin hüququna təsir etmir.

79. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan şərtlər əsasında aparılan yoxlama nəticəsində üçüncü şəxsin vicdanlı əldə edən olduğu müəyyən edilərsə və onun vicdanlılığı qanunla qorunarsa, əsl mülkiyyətçinin daşınmaz əmlakın dövlət reyestrindəki qeydə düzəliş edilməsi barədə iddiası rədd olunmalıdır. Əks halda, yəni üçüncü şəxsin vicdanlı əldə edən olmadığı, yaxud vicdanlılığının qorunmadığı hallarda isə Mülki Məcəllənin 141-ci maddəsinə uyğun olaraq əsl mülkiyyətçinin tələbi təmin edilməlidir. Hər iki halda hüququ pozulmuş şəxslərə vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb etmək hüququ izah edilməlidir.

80. Bu qərardadda mülkiyyət hüququnun əldə edilməsi baxımından vicdanlılıqla bağlı verilən izahlar digər əşya hüquqlarının əldə edilməsi zamanı vicdanlılığın yoxlanılması hallarına da eynilə tətbiq olunur. Məsələn, Mülki Məcəllənin girov (ipoteka) ilə bağlı 271.1-ci maddəsində göstərilir ki, əşyanı girov qoyan (ipoteka qoyan) yalnız onun mülkiyyətçisi ola bilər. Mülkiyyətçi olmayan şəxsdən ipoteka (girov) hüququnun əldə edilməsinin hüquqi nəticələri bu Məcəllənin 140 və 182-ci maddələrinin müddəalarına uyğun olaraq müəyyən edilir.

Daşınmaz əşyalara dair hüquqların əldə edilməsində qeydiyyat orqanının və notariat sisteminin rolu:

81. Daşınmaz əşya üzərində hüquqların əldə edilməsi prosesində daşınmaz əmlakın dövlət reyestrini tərtib edən və aparın orqanın fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən daşınmaz əmlaka mülkiyyət və digər əşya hüquqlarının dövlət qeydiyyatı Mülki Məcəlləyə uyğun olaraq daşınmaz əmlaka hüquqların əmələ gəlməsinin, məhdudlaşdırılmasının (yüklülüyünün) başqasına keçməsinin və bu hüquqlara xitam verilməsinin dövlət tərəfindən tanınması və təsdiq edilməsi barədə hüquqi aktdır və daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində aparılır. Yuxarıdakı bəndlərdə də qeyd edildiyi kimi dövlət reyestrinin əsas məqsədi daşınmaz əmlaka dair hüquqların rəsmi tanınmasını, onların dəqiqliyini və açıqlığını təmin etməkdən ibarətdir. Reyestrə

aparılan qeydlər mülki dövriyyə iştirakçıları üçün əşyanın hüquqi vəziyyəti barədə əsas informasiya mənbəyi olduğundan, bu məlumatların düzgünlüyü və vaxtında daxil edilməsi mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi və vicdanlı əldə etmə institutunun tətbiqi baxımından həlledici rol oynayır.

82. Bu səbəbdən qeydiyyat orqanı formal qeydiyyat funksiyasını həyata keçirməklə kifayətlənməməli, qeydiyyat üçün hüquqi əsasların mövcudluğunu və ziddiyyətli halların olub-olmamasını diqqətlə yoxlamalı, aşkar uyğunsuzluqlar və ya hüquq pozuntularına işarə edən hallar mövcud olduqda qanunla nəzərdə tutulmuş müvafiq tədbirlər görməlidir.

83. Qeydiyyat orqanının vəzifəli şəxsləri dövlət reyestrində daşınmaz əmlaka hüquqların qeydiyyatının dəqiqliyinə və vaxtında aparılmasına, dövlət reyestrindən verilən məlumatın tam və düzgün olmasına cavabdehirlər (“Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında” Qanunun 23.1-ci maddəsi). Mülki Məcəllənin 146.8-ci maddəsinə əsasən daşınmaz əşyalara dair müqavilələrin dövlət reyestrində qeydə alınmamasına, qeydiyyatın düzgün olmasına və ya natamam olmasına görə, qeydiyyat orqanının vəzifəli şəxsləri məsuliyyət daşıyırlar.

84. Vicdanlı əldə etmə institutu baxımından qeydiyyat orqanının məsuliyyətinə səbəb ola biləcək xarakterik pozuntular əsasən daşınmaz əşya üzərində hüququ olmayan şəxsin adına təqsirli şəkildə (qəsdən və ya ehtiyatsızlıqla) əsassız qeydiyyatın aparılması; daşınmaz əşyanı əldə edən üçüncü şəxsin hüququnun əsassız olaraq qeydiyyata alınmaması, yaxud gecikdirilməsi və bu müddət ərzində əldə edənin reyestr qeydinin əsassız olduğunu bilməsi nəticəsində vicdanlılığının istisna olunması; eyni daşınmaz əşya üzərində ayrı-ayrı şəxslərin hüquqlarının paralel şəkildə qeydiyyata alınması (ikili qeydiyyat); daşınmaz əşya üzərində hüquqlara dair etirazın reyestrə daxil edilməməsi, yaxud gec daxil edilməsi nəticəsində əldə edənin vicdanlı hesab olunması əsası ilə əsl mülkiyyətçinin mülkiyyət hüququndan məhrum olması və yol verilmiş qanunverciliyə zidd digər hallarla bağlı olur.

85. Daşınmaz əşyalarla bağlı hüquqların əldə edilməsində notariatın da rolu böyükdür. Belə ki, notariatın məqsədi hüquqi münasibətlərdə etibarlılığın, hüquqi müəyyənliyin və tərəflərin hüquq-

larının qorunmasının təmin edilməsindən ibarətdir. Notarius tərəfindən təsdiq edilmiş sənədlər hüquqi baxımdan daha etibarlı olduğundan, onun effektiv fəaliyyəti gələcəkdə mübahisələrin yaranması ehtimalını da azaltmalıdır. Göründüyü kimi, notariat məhkəməyə qədər mərhələdə hüquq münasibətlərinin qanunauyğun və dürüst qurulmasına yardım edir və sonradan mübahisələrin yaranma riskini minimuma endirir.

86. Bu baxımdan daşınmaz əşyalara dair müqavilələrin notariat qaydasında təsdiqi zamanı notariusların üzərinə düşən vəzifələr, habelə onların vicdanlı əldə etmə ilə bağlı münasibətlərdə yerinə yetirdikləri funksiyalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

87. Belə ki, əşyanı özgəninkiləşdirənin adına reyestrdəki qeyd, onun yüklülüyü və ya bu qeydə dair etirazların mövcudluğu barədə məlumatlara əşyanı əldə etmək istəyən şəxslərin ilkin əlçatanlığı, adətən, müqavilənin rəsmiləşdirilməsi çərçivəsində notariat orqanında təmin edilir. Məhz bu səbəbdən, notariusun fəaliyyəti daşınmaz əşyalarla bağlı hüquqi əməliyyatların qanunauyğun aparılmasına, şəffaflığın və dürüstlüyün təmin olunmasına xidmət etməlidir. Bu baxımdan notarius əşyaya dair dövlət reyestrindəki məlumatları diqqətlə yoxlamalı və olduğu kimi tərəflərə açıqlamalıdır.

88. Mülki Məcəllənin 144.1-ci maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur ki, notarius daşınmaz əşyalara sərəncam verilməsi haqqında müqavilələri təsdiq edərkən ilk növbədə əşyaya dair sərəncam verən tərəfin sərəncam hüququnu və müqavilənin qanunauyğunluğu ilə bağlı digər şərtlərin mövcudluğunu yoxlamalıdır.

89. Sərəncam hüququnun yoxlanılması zamanı nəzərə alınmalıdır ki, Mülki Məcəllənin 144.2-ci maddəsinə əsasən bu hüquq sərəncam verən tərəfin daşınmaz əmlakın dövlət reyestrinə əsasən bu hüquqa malik olması və ya ixtiyarlı şəxsin ona həmin səlahiyyəti qanunla müəyyən edilmiş qaydada verməsi ilə təsdiqlənir.

90. Müqavilənin qanunauyğunluğunun yoxlanılması yalnız sərəncam səlahiyyəti (reyestr qeydinin, etibarnamənin olması və sair) və digər formal tələblərin (reyestrə qeydə dair etirazın, əşya üzərində yüklülülərin olub-olmaması, əşyanın birgə nikah dövründə əldə edilib-edilməməsi və sair) mövcudluğunun müəyyən edilməsindən ibarət

olmayıb, həmçinin tərəflərin həqiqi iradə ifadələrinin səlahiyyətləri çərçivəsində aydınlaşdırılmasını da əhatə edir.

91. Tərəflərin iradə ifadəsi əqdin əsas qurucu ünsürü olduğundan, qanunverici əqdin məzmununun tərəflərin həqiqi niyyətinə uyğun olmadığı halları notariat hərəkətlərini aparmaqdan imtina edilməsi əsası kimi nəzərdə tutmuşdur ("Notariat haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 40-cı maddəsi).

92. Bu baxımdan, notarius tərəflərin iradəsinin həqiqi olduğunu müəyyən etmək üçün onlarla (və ya nümayəndələri ilə) birbaşa ünsiyyət quraraq, müqavilə bağlamaq niyyətlərini, hərəkətlərinin mahiyyətini və nəticələrini, o cümlədən əqdin mühüm şərtlərini qavrayıb-qavramadıqlarını, hədə-qorxu, aldatma və ya yanılma altında olub-olmadıqlarını və bu kimi digər mühüm halların mövcudluğunu öz səlahiyyətləri çərçivəsində aydınlaşdırmalıdır.

93. Təcrübədən görünür ki, bəzi hallarda mülki dövryyənin iştirakçıları daxil olduqları hüquq münasibətlərini onların həqiqi məzmununa uyğun olaraq lazımi qaydada yazılı şəkildə rəsmiləşdirmir və ya rəsmiləşdirə bilmirlər. Bu da əsasən bağlamaq istədikləri, qanunvericiliyə zidd olmayan, notariat təcrübəsi formalaşmamış əqdlərin rəsmiləşdirilməsindən notariuslar tərəfindən əsassız şəkildə imtina edilməsi ilə bağlı olur. Bu baxımdan notarius tərəflərin həqiqətdə hansı müqaviləni bağlamaq niyyətlərinin olmasını aydınlaşdırmaq üçün səlahiyyətləri çərçivəsində bütün zəruri addımları atmalı və tərəflərin arzu etdikləri müqavilə növünü təklif etməklə, rəsmiləşdirilməsini təmin etməlidir.

94. Notarius əqdin təmsilçi vasitəsilə bağlanıldığı zaman sərəncam səlahiyyətinin formal olaraq mövcudluğunu yoxlamaqla kifayətlənməməli, həmçinin etibarnamənin etibarlı olub-olmadığını da qiymətləndirməli, o cümlədən aparılan hüquqi əməliyyatın təmsil olunanın (mülkiyyətçinin) mənafeyinə zidd olmasına açıq şəkildə işarə edən halları aşkar etdikdə onun həqiqi iradəsinin müəyyən edilməsi üçün zəruri tədbirlər görməlidir. Məsələn, ər-arvadın nikah dövründə bir-birinə verdikləri etibarnamədən boşanmadan sonra istifadə olunması, daşınmaz əşyanın dəyərindən dəfələrlə ucuz qiymətə satılması və ya xarici ölkədə verilmiş fiziki etibar-

namə əsasında daşınmaz əşyanın özgəninkiləşdirilməsi zamanı etibarnamə verən şəxsə telefonla, videogörüntü ilə danışmaqla və ya digər mümkün üsullarla onun həqiqi niyyəti müəyyən edilməlidir.

95. Bununla belə nəzərə alınmalıdır ki, etibarnamə birtərəfli əqd olmaqla daşınmaz əşyalara münasibətdə təmsil olunanın iradə ifadəsi yoxlanıldıqdan sonra notarius tərəfindən təsdiq olunur. Təmsil olunan təmsilçini seçməkdə, habelə etibarnamənin məzmununu və müddətini müəyyən etməkdə sərbəstdir və istənilən vaxt onu ləğv edə bilər. Bu qərardadın 94-cü bəndində göstərilən aşkar hallar istisna olmaqla, digər hallarda notarius tərəfindən təmsil olunanın iradəsinin hər dəfə yenidən dəqiqləşdirilməsi tələb olunmur. Bu baxımdan təmsil olunan şəxs tərəfindən verilmiş və ləğv olunmamış etibarnamə əsasında həyata keçirilən əməliyyatlar birbaşa təmsil olunan şəxsin risk dairəsinə aid hallardır. Odur ki, etibarnamə verildikdən sonra, habelə rəsmiləşdirməni aparan notarius tərəfindən də bu əməliyyatın hüquqi nəticələri onlara izah edilməlidir.

96. Müqavilə bağlamaq niyyəti yoxlanılarkən notarius öz səlahiyyətləri çərçivəsində bu qərardadın 43-cü bəndində göstərilən əqdin hüquqi nəticə yaratmadan, yalnız görünüş üçün bağlanılmasına, habelə əqdin yanılma, hədə-qorxu, aldadılmanın təsiri altında və ya pis niyyətlə razılığa gəlməklə bağlanılmasına, yaxud tərəflərin iradəsinin zədələnməsinə təsir göstərən digər əsasların mövcudluğuna dair aşkar hallar olduqda rəsmiləşdirmənin aparılmasından imtina etməlidir. Bu zaman imtinanın səbəbləri əsaslandırılmalı və notariuslar tərəfindən sui-istifadə hallarına yol verilməməlidir.

97. Əldə edənin həqiqi niyyəti şübhə doğurmadıqda isə notarius əməliyyatın riskli olmasına dair aşkar halların mövcudluğu barədə onu məlumatlandırmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, bu qərardadın 43-cü bəndində sadalanan faktların əksəriyyəti həm də əldə edənin reyestrdə qeydin əsassızlığını bildiyinə işarə edən faktlara aid olduğundan onların mövcudluğu əməliyyatı riskli edə bilər. Bu barədə lazımi qaydada xəbərdar edilməsinə baxmayaraq, əqdin rəsmiləşdirilməsində israr etdiyi təqdirdə, gələcəkdə əşyaya dair hüquqları ilə bağlı riskləri əldə edən özü daşıyacaqdır. Mübahisə halında əldə

edənin vicdanlılığına bu məqamlar və işin digər diqqətəlayiq halları əsasında məhkəmə tərəfindən qiymət veriləcəkdir.

98. Notariusun üzərinə qoyulmuş vəzifələrin icrası üçün qanunvericilikdə zəruri imkanlar da nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, notariusun notariat hərəkətlərinin aparılması üçün lazım olan məlumat və sənədləri idarələrdən, müəssisə və təşkilatlardan tələb etmək, habelə elektron informasiya sistemləri vasitəsi ilə real vaxt rejimində əldə etmək hüququ vardır (Mülki Məcəllənin 148.3-cü və “Notariat haqqında” Qanunun 36-cı maddələri).

99. Mülki Məcəllənin 144.1-ci və “Notariat haqqında” Qanunun 11-ci maddələrinə əsasən notarius qanunsuz hərəkətləri nəticəsində vurulmuş zərərə görə mülki məsuliyyət daşıyır. Notarius qarşı zərər tələbinin maddi hüquqi əsası qismində istinad edilən normalarla yanaşı, Mülki Məcəllənin mülki hüququ pozuntusu (delikt) ilə bağlı müddəaları da çıxış edir.

100. Məhkəmələr bu tələblərə baxarkən deliktlə bağlı dispoziisiya şərtlərinə uyğun yoxlama aparmalıdırlar. Bu zaman hüquqazidd əməl qismində notariusun peşəkar funksiyalarını qəsdən lazımi qaydada yerinə yetirməməsi, yaxud səhlənkarlığı, səhvi və ya yol verdiyi digər qüsurlar başa düşülür.

101. Notariusun hərəkətlərinin (hərəkətsizliyinin) hüquqazidd olub-olmadığına qiymət verilərkən yol verilmiş pozuntunun xarakteri nəzərə alınmalıdır. Belə ki, notarius tərəfindən müqavilənin rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı formal tələblərə riayət olunmaması birbaşa hüquqazidd əməl sayıldığı halda, tərəflərin həqiqi niyyətinin müəyyən edilməsi zamanı yol verdiyi pozuntuların hüquqazidliyi onun rəsmiləşdirəcəyi əqdin etibarsızlığına səbəb olan aşkar halların mövcudluğunu əvvəlcədən bildiyi və ya bilməli olmasının sübuta yetirilməsi ilə şərtlənir. Tərəflərin gizlətdiyi iradə qüsurlarının (aldatma, hədə-qorxu və sair) sonradan məhkəmə icraatında sübuta yetirilməsi notariusun məsuliyyətinə səbəb ola bilməz.

102. Yuxarıda göstərilən hallarda təqsirin formasından (qəsd və ya ehtiyatsızlıqdan) asılı olmayaraq, notarius vurulmuş zərərə görə zərərçəkən qarşısında digər zərərvuranlarla birgə tam maddi məsuliyyət daşıyır. Zərərçəkən öz seçiminə uyğun

olaraq birgə məsuliyyətliyərdən birinə, bir neçəsinə və ya eyni vaxtda hamısına qarşı iddia qaldıra bilər. Notariusun məsuliyyəti sığortalandığı hallarda, vurulmuş zərərin ödənilməsi tələbi üzrə cavabdeh qismində notariusla yanaşı, sığortaçı da qoyula bilər. Bununla yanaşı, iddiaçı tərəfindən cavabdeh qismində göstərilməmiş digər zərərvuranlar da məhkəmə tərəfindən iş üzrə müstəqil tələb irəli sürməyən üçüncü şəxs qismində cəlb olunmalıdırlar.

103. Birgə vurulmuş zərər nəticəsində zərərin əvəzini ödəmiş notarius (onun əvəzindən sığortaçı) Mülki Məcəllənin 1114.2-ci maddəsinə əsasən zərərin yaranmasında təqsiri olan digər şəxslərə qarşı onların təqsirinin dərəcəsinə uyğun məbləğdə reqres tələb irəli sürə bilər.

104. Qeyd edilənlər baxımından daşınmaz əşyalara dair sərəncam əqdlərinin etibarsızlığı ilə bağlı işlərə zəruri hallarda, yəni onların mənafeyi ilə bağlı məsələ həll edilərsə, müqaviləni rəsmiləşdirmiş notarius da cəlb olunmalıdır. Belə ki, notariusun gələcəkdə onlara qarşı yönəldilə biləcək zərər tələblərindən qorunmaq üçün əqdin rəsmiləşdirilməsi zamanı qanundan irəli gələn vəzifələrini lazımi qaydada icra etdiyinə dair mülahizələrini, habelə zərurət olduqda buna dair sübutlarını məhkəməyə təqdim etmək imkanı olmalıdır.

105. Şərh olunanları nəzərə alaraq, Ali Məhkəmənin Mülki və Kommersiya kollegiyalarına daxil olan bütün hakimlərdən ibarət məhkəmə tərkibi MPM-in 418-1.1-ci maddəsinə rəhbər tutaraq

QƏRARA ALDI:

1. Daşınmaz əşyalara dair əşya hüquqlarının əldə edilməsi ilə bağlı mübahisələr üzrə iddianın predmetini əşyaya dair dövlət reyestrindəki qeydə iddiaçının xeyrinə düzəlişin edilməsi təşkil etdiyindən, məhkəmələr tələbdən asılı olmayaraq həmin qeydin aparılmasına əsas olmuş əqdlərin etibarlılığını yoxlamalıdırlar.

2. Daşınmaz əşyalara dair əşya hüquqlarının əldə edilməsində üçüncü şəxslərin vicdanlılığı ilə bağlı məsələlər (üçüncü şəxslərin vicdanlılığının müəyyən edilməsi, qorunması, vicdanlılığın istisna olduğu hallar, sübutetmə standartları və digər) bu qərardadın əsaslandırıcı hissəsində göstərilən hüquqi mövqelərə uyğun həll edilməlidir.

CINAYƏT İŞLƏRİ ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Cinayət-prosessual qanunvericilikdə birbaşa norma mövcud olmasa da, məhkəmə aktının mülki iddiaya dair hissəsinin izah edilməsi MPM-in 230.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqi mexanizm əsasında mümkün hesab edilməlidir

*Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin
Cinayət kollegiyasının 1(102)-2010/2025 nömrəli qərarı*

Cinayət-prosessual qanunvericilikdə birbaşa norma mövcud olmasa da, məhkəmə aktının mülki iddiaya dair hissəsinin izah edilməsi MPM-in 230.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqi mexanizm əsasında mümkün hesab edilməlidir.

Bakı şəhəri Nərimanov Rayon Məhkəməsinin 2022-ci il 10 noyabr tarixli hökmünə əsasən, şəxs Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin (bundan sonra – CM) 314.2-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan cinayət əməlinin törədilməsində təqsirli bilinərək 2 il 6 ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir. Onun barəsində CM-in 70-ci maddəsi tətbiq edilməklə, təyin olunmuş cəzası şərti olaraq 2 il sınaq müddəti müəyyən edilmişdir.

İş üzrə verilmiş mülki iddia qismən təmin edilərək, sökülmüş Bakı şəhəri, Nərimanov rayonunda yerləşən mərtəbəsi 1-ci mərtəbə olan 53,2 kv.m sahəsi olan qeyri-yaşayış sahəsinə görə eyni ölçüdə 1-ci mərtəbədə tam təmirli qeyri-yaşayış sahəsi və Nərimanov rayonunda yerləşən sahəsi 56,7 kv.m olan mərtəbəsi zirzəmi kimi qeyd olunmuş qeyri-yaşayış sahəsinə görə mərtəbəsi zirzəmi olan eyni ölçüdə tam təmirli qeyri-yaşayış sahəsinin “XXX” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti (bundan sonra – QSC) tərəfindən mülki iddiaçıya təhvil verilməsi qərara alınmışdır. Həmçinin 2020-ci il 30 sentyabr tarixdən başlayaraq qeyri-yaşayış sahələrinin yerləşdiyi binanın istismara təhvil verildiyi tarixə kimi hər ay 1.200 manat məbləğində icarə haqqının (əldən çıxmış fayda) hesablanıb mülki iddiaçıya ödənilməsi barədə qərar qəbul edilmişdir.

Mülki iddiaçının nümayəndəsi Nərimanov Rayon Məhkəməsinin hökmünün mülki iddiaya dair hissəsinə izah verilməsi üçün həmin məhkəməyə ərizə ilə müraciət etmişdir. Həmin məhkəmənin 2024-cü il 8 oktyabr tarixli qərarı ilə hökmün mülki iddiaya dair hissəsinə izah verilməsi barədə

mülki iddiaçının nümayəndəsinin ərizəsi təmin edilməmişdir.

Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət kollegiyasının 2024-cü il 5 noyabr tarixli qərarı ilə Nərimanov Rayon Məhkəməsinin 2024-cü il 8 oktyabr tarixli qərarı dəyişdirilmədən saxlanılmış, zərərçəkmiş şəxsin (mülki iddiaçının) nümayəndəsi tərəfindən verilmiş apellyasiya şikayəti təmin olunmamışdır.

Sonra zərərçəkmiş şəxsin nümayəndəsi kassasiya şikayəti verərək, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarının ləğv edilməsini və təqdim olunan ərizəyə əsasən mülki iddiaya dair hissədə izah verilməsini xahiş etmişdir. Zərərçəkmiş şəxsin (mülki iddiaçının) nümayəndəsinin kassasiya şikayəti onunla əsaslandırılmışdır ki, ərizəyə baxan birinci instansiya məhkəməsi iş üzrə kifayət qədər araşdırma aparmadan məsələyə ədalətsiz hüquqi qiymət vermiş, apellyasiya instansiyası məhkəməsi isə heç bir araşdırma aparmadan birinci instansiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirmədən saxlamışdır.

Belə ki, hökmdə sökülmüş Bakı şəhəri, Nərimanov rayonunda yerləşən mərtəbəsi 1-ci olan 53,2 kv.m sahəsi olan qeyri-yaşayış sahəsinə görə eyni ölçüdə 1-ci mərtəbədə tam təmirli qeyri-yaşayış sahəsinin və Nərimanov rayonunda yerləşən sahəsi 56,7 kv.m olan mərtəbəsi zirzəmi kimi qeyd olunmuş qeyri-yaşayış sahəsinə görə mərtəbəsi zirzəmi olan eyni ölçüdə tam təmirli qeyri-yaşayış sahəsinin QSC tərəfindən mülki iddiaçıya təhvil verilməli olması göstərilərsə də, bu göstərilmə ümumi şəkildə olmuş, təhvil vermənin konkret ünvanı və səmti (əvvəlki ünvandan və binanın hansı hissəsindən) göstərilmədiyindən, icra hərəkətləri zamanı borclu tərəfin şifahi müləhizələrdən çıxış etməsi icranı mümkünsüz etmişdir. Bununla da, icra işi üzrə icraat zamanı tələbin icra sənədində aydın göstərilməyən icrasının qaydasının kon-

kretləşdirilməsi barədə tərəflər arasında mübahisə yaranmışdır.

Ali Məhkəmənin Cinayət kollegiyasının qərarı ilə zərərçəkmiş şəxsin (mülki iddiaçının) nümayəndəsi tərəfindən verilmiş kassasiya şikayəti təmin edilmiş, Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət kollegiyasının 2024-cü il 5 noyabr tarixli qərarı ləğv edilməklə cinayət işi yeni apellyasiya baxışına təyin edilmişdir.

Kassasiya kollegiyası kassasiya şikayətinin dəlillərini müzakirə edərək aşağıdakıları qeyd etməyi zəruri hesab etmişdir:

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra – CPM) 179-cu maddəsinə əsasən, cinayət mühakimə icraatında mülki iddia bu Məcəllənin müddəaları ilə müəyyən edilmiş qaydalara əsasən verilir, sübut və həll olunur.

CPM-in 179.2-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, mülki prosessual qanunvericiliyin normaları cinayət mühakimə icraatının prinsiplərinə zidd olmadıqda və mülki iddia üzrə icraatda zəruri olan qaydalar bu Məcəllədə nəzərdə tutulmadıqda mülki prosessual qanunvericiliyin normalarının tətbiqinə yol verilir.

Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra – MPM) 230.1-ci maddəsinə əsasən, işə baxmış hakim işdə iştirak edən şəxslərin ərizəsi əsasında ləğv edilməmiş qətnaməsini onun məzmununu dəyişdirmədən izah etməyə haqlıdır.

Göründüyü kimi, qanunverici məhkəmə aktının izah edilməsi institutunu məhkəmə aktının məzmununa müdaxilə etmədən onun düzgün və vahid formada başa düşülməsini, habelə qanunun tələblərinə uyğun şəkildə icrasını təmin edən hüquqi mexanizm kimi nəzərdə tutmuşdur.

CPM-də cinayət icraatı zamanı qəbul edilmiş məhkəmə aktlarının izah edilməsi ilə bağlı birbaşa norma nəzərdə tutulmamışdır. Lakin bu hal məhkəməni cinayət işi çərçivəsində baxılmış mülki iddia üzrə qəbul edilmiş qərarın aydın və icra edilə bilən formada təmin edilməsindən azad etmir.

Məhkəmə kollegiyası CPM-in 179.2-ci maddəsinin tələblərinə əsaslanaraq qeyd etmişdir ki, cinayət işi üzrə mülki iddia üzrə icraatın aparılması və onun həlli cinayət-prosessual qanunvericiliyin normaları ilə yanaşı, həm də mülki-prosessual

qanunvericiliyin müvafiq normalarına uyğun həyata keçirilməlidir.

Bu baxımdan cinayət icraatı çərçivəsində qəbul edilmiş məhkəmə aktının mülki iddiaya aid hissəsində qeyri-müəyyənlik yarandıqda və ya həmin hissənin icrası zamanı çətinliklərin meydana çıxması ehtimalı olduqda, həmin qərarın izah edilməsi zərurəti ortaya çıxa bilər. Belə olan halda, cinayət, prosessual qanunvericilikdə birbaşa norma mövcud olmasa da, məhkəmə aktının mülki iddiaya dair hissəsinin izah edilməsi MPM-in 230.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqi mexanizm əsasında mümkün hesab edilməlidir.

Həmin norma işə baxmış məhkəməyə qəbul edilmiş və ləğv edilməmiş qətnamənin məzmununu dəyişdirmədən onun izahını vermək səlahiyyəti tanıyır. Bu yanaşma həm mülkiyyət hüququnun müdafiəsi, həm pozulmuş hüquqların real bərpa, həm də məhkəmə aktlarının icrasının effektivliyinin təmin edilməsi baxımından zəruridir. Əks halda mülki iddiaya dair qəbul edilmiş qərarın formal olaraq mövcud olması, lakin onun qeyri-müəyyən məzmunu səbəbindən icra olunmaması və ya nətamam icrası zərərçəkmiş şəxsin hüquqlarının faktiki olaraq bərpa edilməməsi ilə nəticələnə bilər.

Bu səbəbdən kassasiya kollegiyası hesab etmişdir ki, birinci instansiya məhkəməsinin cinayət işi üzrə qəbul etdiyi hökmün mülki iddiaya dair hissəsinə izah verilməsi barədə ərizənin MPM-in 230.1-ci maddəsinə əsasən baxılması qanunvericiliyin tələblərinə zidd olmayıb, əksinə, məhkəmə müdafiəsinin səmərəliliyinə və hüquqi müəyyənlik prinsipinin təmin edilməsinə xidmət edir.

Ona görə də məhkəmə kollegiyası zərərçəkmiş şəxsin hazırkı cinayət işi üzrə hökmün onun tərəfindən verilmiş mülki iddianın təmin edilməsinə dair hissəsinə izah verilməsi barədə ərizə ilə müraciət etməsini qanuna uyğun hesab etmişdir.

Mülki iddia üzrə qərar iddianın predmetindən asılı olaraq mülki qanunvericiliyin və digər qanunvericilik sahələrinin normalarına uyğun qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra – MM) 1.2-ci maddəsinə əsasən mülki hüquq subyektlərinin hüquqlarını və qanuni mənafelərini müdafiə etmək bu Məcəllənin əsas vəzifələrindən biridir. Mülkiyyətin toxunulmazlığı,

pozulmuş hüquqların bərpasının təmin edilməsi və mülki hüquqların məhkəmə müdafiəsi MM-in 6-cı maddəsində mülki qanunvericiliyin prinsipləri kimi qeyd edilmişdir.

MM-in 21.1-ci maddəsində göstərilmişdir ki, zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb etmək hüququna malik olan şəxs ona vurulmuş zərərin əvəzinin tam ödənilməsinə tələb edə bilər, bu şərtlə ki, qanunda və ya müqavilədə zərərin əvəzinin daha az miqdarda ödənilməsi nəzərdə tutulmasın.

Həmin Məcəllənin 21.2-ci maddəsinə əsasən, zərər dedikdə, hüququ pozulmuş şəxsin pozulmuş hüququnu bərpa etmək üçün çəkdiyi və ya çəkməli olduğu xərclər, əmlakından məhrum olması və ya əmlakının zədələnməsi (real zərər), habelə hüququ pozulmasaydı, həmin şəxsin adı mülki dövrüyyə şəraitində əldə edəcəyi gəlirlər (əldən çıxmış fayda) başa düşülür.

Həmin Məcəllənin 442-ci maddəsinə əsasən öhdəliyin icra edilməməsi dedikdə onun pozulması və ya lazımınca icra edilməməsi (vaxtında icra edilməməsi, mallarda, işlərdə və xidmətlərdə qüsurlarla və ya öhdəliyin məzmunu ilə müəyyənləşdirilmiş digər şərtləri pozmaqla icra edilməsi) başa düşülür.

MM-in 1115-ci maddəsinə əsasən, zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbini təmin edərkən məhkəmə zərərin vurulması üçün məsuliyyət daşıyan şəxsin üzərinə işin hallarına uyğun olaraq zərərin əvəzinə naturada ödəmək (eyni növlü və keyfiyyətli əmlak vermək, zədələnmiş əmlakı düzəltmək və i.a.) və ya vurulmuş zərərin əvəzinə ödəmək öhdəliyi qoyur.

Cinayət işinin materiallarından görünür ki, QSC-nin direktoru vəzifəsində işləmiş şəxsin törətdiyi cinayət əməlləri nəticəsində zərərçəkmiş şəxsə məxsus daşınmaz əmlak məhv edilmişdir. Həmçinin iş materiallarından görünür ki, zərərçəkmiş şəxs ona məxsus qeyri-yaşayış sahəsini icarəyə verməklə gəlir əldə etmişdir. Birinci instansiya məhkəməsinin hökmü ilə zərərçəkmişin mülki iddiası qismən təmin edilmiş, ona vurulmuş zərərin naturada ödənilməsi öhdəliyi QSC-nin üzərinə qoyulmuşdur.

Məhkəmə kollegiyası işin hallarını nəzərə alaraq hesab etmişdir ki, birinci instansiya məhkəməsinin hökmünün zərərçəkmiş şəxsə vurulmuş ziyanın naturada ödənilməsi ilə bağlı hissəsinə

izah verilməsi barədə ərizənin verilməsi qanunvericiliyin tələblərinə tam uyğundur və bu ərizə formal xarakter daşımır.

Belə ki, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, MPM-in 230.1-ci maddəsinə əsasən, işə baxmış hakim işdə iştirak edən şəxslərin ərizəsi əsasında ləğv edilməmiş qətnaməsinə onun məzmununu dəyişdirmədən izah etməyə haqlıdır. Bu norma məhkəmə aktının dəyişdirilməsi və ya yenidən qiymətləndirilməsi məqsədi daşımır, əksinə, məhkəmə qərarının düzgün başa düşülməsi və icra olunması zamanı yaranan qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılmasına xidmət edir.

Hazırkı iş üzrə birinci instansiya məhkəməsi zərərçəkmiş şəxsə vurulmuş ziyanın naturada ödənilməsi barədə qərar qəbul etsə də, həmin qərarın icrası zamanı məhv edilmiş qeyri-yaşayış sahəsinin hansı keyfiyyət göstəricilərinə, funksional təyinatına və istifadə imkanlarına uyğun şəkildə bərpa edilməli olması məsələsi aydın şəkildə müəyyən edilməmişdir. Bu isə məhkəmə qərarının icrası mərhələsində ziddiyyətli yanaşmalara, habelə zərərçəkmiş şəxsin mülkiyyət hüququnun real bərpasının təmin olunmamasına səbəb ola bilər.

MM-in 1115-ci maddəsinin tələblərinə görə, zərər naturada ödənilərkən zərərçəkmiş şəxsin əvvəlki hüquqi vəziyyəti mümkün qədər bərpa edilməlidir. Bu isə yalnız sahə ölçülərinin deyil, eyni zamanda əmlakın təyinatının, istifadə məqsədinin və iqtisadi dəyərinin nəzərə alınmasını tələb edir. Məhkəmə qərarında bu meyarlar üzrə qeyri-müəyyənliyin qalması, qərarın formal olaraq icra edilməsinə imkan versə də, onun maddi-hüquqi nəticələrinin zərərçəkmiş şəxs üçün səmərəli olmasını şübhə altına alır.

Bu baxımdan birinci instansiya məhkəməsinin hökmünün izah edilməsi barədə verilmiş ərizə məhkəmə aktının məzmununu dəyişdirmədən, lakin onun düzgün başa düşülməsini və qanunun tələblərinə uyğun icrasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Odur ki, həmin ərizənin əsassız hesab edilməsi üçün hüquqi əsaslar mövcud deyil və məhkəmə tərəfindən müvafiq izahın verilməsi zəruridir.

Məhkəmə kollegiyası qeyd etmişdir ki, məhkəmə aktlarının icrası zamanı hüquqi qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması həm milli məhkəmə təcrübəsində, həm də İnsan Hüquqları üzrə Avropa

Məhkəməsinin (bundan sonra – İHAM) presedent hüququnda müstəqil hüquqi əhəmiyyətə malik məsələ kimi qəbul edilir. Məhkəmə aktı formal olaraq icra oluna bilsə belə, onun məzmunu icra zamanı müxtəlif cür şərh edilirsə və bu hal tərəflərin hüquqlarının faktiki bərpasına mane olursa, belə məhkəmə aktı hüquqi müəyyənlik prinsipinə cavab vermir. Qərarın izah edilməsi onun dəyişdirilməsi deyil, qanuni nəticələrinin aydınlaşdırılmasıdır və bu mexanizm məhz icra mərhələsində hüquqların real təminatına xidmət edir.

İHAM-in mövqeyinə əsasən, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi ilə təmin olunan “ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ” yalnız məhkəmə qərarının qəbul edilməsi ilə yekunlaşmır. Avropa Məhkəməsi dəfələrlə qeyd etmişdir ki, məhkəmə qərarının səmərəli icrası bu hüququn ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Məhkəmənin “Hornsby Yunanıstana qarşı” işi üzrə qərarında vurğulandığı kimi, icra olunmayan və ya qeyri-müəyyən icraya imkan verən məhkəmə qərarı Konvensiyanın 6-cı maddəsinin pozuntusuna gətirib çıxarır.

Bununla yanaşı, İHAM-in “Burdov Rusiyaya qarşı”, “Immobiliare Saffi İtaliyaya qarşı” və oxşar qərarlarında da qeyd olunmuşdur ki, dövlət məhkəmə qərarlarının icrası zamanı zərərçəkmiş şəxsin əvvəlki vəziyyətinin mümkün qədər bərpa edilməsini təmin etməlidir. Bu isə yalnız formal icra deyil, maddi nəticələrin real bərpasını tələb edir.

Hazırkı iş üzrə zərərçəkmiş şəxsə vurulmuş ziyanın naturada ödənilməsi barədə qərarın icrası zamanı qeyri-yaşayış sahəsinin funksional təyinatı, istifadə imkanları və iqtisadi dəyəri nəzərə alınmadan yalnız sahə ölçülərinə əsaslanılması, zərərçəkmiş şəxsin mülkiyyət hüququnun faktiki bərpasını təmin etmir. Bu isə Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi ilə qorunan mülkiyyət hüququnun effektiv müdafiəsi prinsipi ilə uzlaşmır.

Belə olan halda birinci instansiya məhkəməsinin hökmünün zərərçəkmiş şəxsə vurulmuş ziyanın naturada ödənilməsinə dair hissəsinə izah verilməsi barədə ərizə, həm MPM-in 230.1-ci maddəsinin məqsədinə, həm də İHAM-ın formalaşdırdığı hüquqi yanaşmalara uyğun gəlir.

Birinci instansiya məhkəməsinin zərərçəkmiş şəxsin mülki iddiasının təmin edilməsi barədə hökmü CPM-in və MM-in yuxarıda qeyd edilən normalarına əsaslanaraq qəbul edilmiş və həmin normaların tələblərinə uyğun başa düşülməli və icra edilməlidir.

Bu isə o deməkdir ki, məhkəmə tərəfindən QSC-nin üzərinə zərərçəkmiş şəxsə vurulmuş ziyanın naturada ödənilməsi barədə qəbul edilmiş qərar MM-in 1115-ci maddəsinin tələblərinə uyğun icra edilməsi üçün izah edilməlidir. Əks halda mülkiyyətin toxunulmazlığı, pozulmuş hüquqların bərpasının təmin edilməsi və mülki hüquqların məhkəmə müdafiəsi prinsipləri real hüquqi mexanizm kimi deyil, deklarativ xarakter daşıyacaq və nəticə etibarilə zərərçəkmiş şəxsin mülkiyyət hüququnun pozulmasına gətirib çıxaracaqdır. Belə ki, qeyri-yaşayış sahəsinin keyfiyyəti və dəyəri ilk növbədə onun konkret təyinat üzrə istifadə üçün yararlı olub-olmaması ilə müəyyən edilir.

Bu baxımdan qeyri-yaşayış sahəsinin məhv edilməsi ilə əlaqədar vurulmuş maddi ziyanın naturada ödənilməsi barədə qərar qəbul edilərkən məhv edilmiş əmlakın yalnız sahə ölçülərindən çıxış edilməsi, onun funksional təyinatı və istifadə imkanları nəzərə alınmadan qiymətləndirilməsi MM-in normalarının tələbləri ilə uzlaşmır.

Odur ki, birinci instansiya məhkəməsinin hazırkı cinayət işi üzrə zərərçəkmiş şəxsə məxsus daşınmaz əmlakın məhv edilməsi nəticəsində vurulmuş ziyanın naturada ödənilməsi barədə qərarının məzmununda mülkiyyət hüququnun müdafiəsi və MM-in əsas prinsiplərinə riayət olunmasının zəruriliyi lazımi səviyyədə əksini tapmadığından, həmin qərarın bu prinsiplərə uyğun olmayan qaydada icra olunması ehtimalını yaradır. Bu isə son nəticədə zərərçəkmiş şəxsin pozulmuş hüququnun faktiki bərpasının və mülki hüquqların məhkəmə müdafiəsinin təmin edilməməsi ilə nəticələnə bilər.

Göstərilənlərə əsasən, kassasiya Kollegiyası hesab etmişdir ki, Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 2024-cü il 5 noyabr tarixli qərarı zərərçəkmiş şəxsin nümayəndəsinin kassasiya şikayətinə münasibətdə ləğv edilməli və cinayət işi yeni apellyasiya baxışına təyin edilməlidir.

İstintaq orqanı və məhkəmələr hər hansı mötəbər sübut olmadan şəxsin soyuq və qaz silahlarını qanunsuz olaraq əldə etməsi nəticəsinə gəldiyindən kassasiya Kollegiyası şəxsin barəsində cinayət işi üzrə icraata onun CM-in 228.4-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair hissədə təqsirliliyinin sübuta yetirilməməsi səbəbindən xitam verilməsi barədə qənaətə gəlmişdir

***Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin
Cinayət Kollegiyasının 1(102)-2208/2025 nömrəli qərarı***

İbtidai istintaq orqanı tərəfindən irəli sürülmüş ittiham əsasən, şəxs qanunsuz olaraq istintaqa məlum olmayan vaxtda və mənbədən zavod üsulu ilə istehsal edilmiş, lakin konstruktiv dəyişikliklərə məruz qalaraq lüləsi kustar üsulla kəsilmiş, qundağı dəstək formasına uyğunlaşdırılmış, ilkin təyinatı dəyişdirilmiş və odlu silah hesab edilən qoşa lüləli tüfəngi əldə edərək yaşadığı mənzildə saxlamışdır. Həmin silah keçirilmiş əməliyyat tədbirləri zamanı şəxsin yaşadığı mənzilə baxış keçirilərkən yataq otağında yerləşən dolabın yuxarı hissəsindən aşkar edilərək götürülmüşdür.

Bundan başqa, şəxs qanunsuz olaraq istintaqa məlum olmayan mənbədən soyuq silah hesab edilən ov bıçağını və özünümüdafiə təyinatlı aerosol qurğu olan qaz silahını əldə edərək yaşadığı mənzildə saxlamışdır. Həmin əşyalar da keçirilmiş əməliyyat tədbirləri zamanı mənzilə baxış keçirilərkən aşkar edilərək götürülmüşdür.

İttihamə görə, şəxs həmçinin qonşusunun yaşadığı mənzilə daxil olaraq sonuncunun razılığı ilə orada olan narkotik vasitələri satış məqsədi olmadan qanunsuz əldə edib saxlamışdır. Əməliyyat tədbirləri nəticəsində onun üzərində və yaşadığı ünvanda narkotik vasitələr, o cümlədən tirək, metadon həbləri və külli miqdarda qurudulmuş marixuana, habelə narkotik vasitələrin çəkilməsi üçün istifadə olunan elektron tərəzi aşkar edilərək götürülmüşdür.

Sumqayıt Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 2024-cü il 9 dekabr tarixli hökmü ilə şəxs Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin (bundan sonra – CM) 228.1, 228.4 və 234.1-ci maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayət əməllərinin törədilməsində təqsirli bilinmişdir. Ona CM-in 228.1-ci maddəsi ilə 2 il, CM-in 234.1-ci maddəsi ilə isə 2 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir. CM-in 228.4-cü maddəsi üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddəti keçdiyinə görə cəza təyin olunmamışdır. CM-in 66.2-ci maddəsinə

əsasən, cəzaları qismən toplamaq yolu ilə ona qəti olaraq 3 il 6 ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir. Məhkumun həbsdə olduğu 7 ay müddət CM-in 69.3-cü maddəsinə əsasən təyin edilmiş cəzaya hesablanmış və üzərində çəkilməsi üçün 2 il 11 ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası saxlanılmışdır.

Hökmdən məhkumun müdafiəçisi tərəfindən verilmiş apellyasiya şikayətinə baxan Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 2025-ci il 21 may tarixli qərarı ilə apellyasiya şikayəti qismən təmin edilmişdir. Hökm dəyişdirilmiş, CM-in 228.1-ci maddəsi ilə təyin edilmiş 2 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası 1 ilədək, CM-in 234.1-ci maddəsi ilə təyin edilmiş 2 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası isə 1 ilədək azaldılmışdır. CM-in 66.2-ci maddəsinə əsasən cəzalar qismən toplanmaqla məhkuma 1 il 6 ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarından dövlət ittihamçısı kassasiya protesti vermiş və qərarın ləğv edilərək cinayət işinin yeni apellyasiya baxışına təyin olunmasını xahiş etmişdir. Kassasiya protesti onunla əsaslandırılmışdır ki, məhkuma təyin edilmiş azadlıqdan məhrum etmə cəzası cinayətin xarakterinə, ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, törədilmə şəraitinə və təqsirkarın şəxsiyyətinə uyğun olmamış, həmçinin cəzanın xüsusi və ümumi xəbərdaredici məqsədlərinə cavab verməmişdir.

Kassasiya protestinə əsasən işə baxan Ali Məhkəmənin Cinayət Kollegiyasının qərarı ilə kassasiya protesti təmin edilməmişdir. Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının qərarı dəyişdirilmişdir.

Sumqayıt Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin hökmü və Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin qərarı məhkumun CM-in 228.4-cü maddəsi ilə məhkum edilməsi hissəsində ləğv edilmiş, həmin hissədə

cinayət işi üzrə icraata Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin (bundan sonra – CPM) 39.2-ci maddəsinə əsasən, yəni təqsirliliyinin sübuta yetirilməməsi səbəbindən xitam verilməmişdir.

Məhkəmə kollegiyası məhkumun CM-in 228.1 və 234.1-ci maddələri ilə nəzərdə tutulmuş əməllərinə dair birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin gəldikləri nəticələrin iş materiallarına, o cümlədən sübutların məcmusuna və işin faktiki hallarına tam uyğun olmasını, məhkumun təqsiri müəyyən edilərkən sübutların CPM-in 144-146-cı maddələrinin tələblərinə uyğun olaraq qiymətləndirilməsini nəzərə alaraq həmin nəticələri əsaslı hesab etmiş, lakin onun CM-in 228.4-cü maddəsi ilə təqsirli bilinməsini əsaslı hesab etməmişdir.

Belə ki, CM-in 228.4-cü maddəsindən görünür ki, həmin maddə ilə cinayət məsuliyyəti qanunsuz olaraq qaz silahını, soyuq silahı, o cümlədən soyuq atıcı silahı əldə etməyə, satmaya və ya gəzdirməyə görə yaranır.

Şəxs CM-in 228.4-cü maddəsi ilə yalnız o halda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilər ki, onun əməlinə həmin maddə ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin bütün tərkib əlamətləri mövcud olsun.

CM-in 228.4-cü maddəsinin dispozisiyasından görünür ki, bu cinayətin obyektiv cəhəti qanunsuz olaraq qaz silahını, soyuq silahı, o cümlədən soyuq atıcı silahı əldə etmə, satma və ya gəzdirmə hərəkətlərində ifadə olunur.

Ona görə də, şəxsin CM-in 228.4-cü maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin zəruri şərtlərindən biri onun tərəfindən həmin cinayətin obyektiv cəhətini təşkil edən əməllərin, yəni qanunsuz olaraq soyuq və qaz silahlarının əldə edilməsi, satılması, daşınması və ya gəzdirilməsinin qəsdən törədilməsi və bu halın cinayət işi üzrə toplanmış mötəbər sübutlarla təsdiq olunmasıdır.

İş materiallarından görünür ki, məhkumun CM-in 228.4-cü maddəsi ilə təqsirli bilinməsinə səbəb olan soyuq silah-bıçaq və qaz silahı-özünümüdafiə təyinatlı aerosol polis əməkdaşları tərəfindən onun yaşadığı evinin yataq otağının dolabında aşkar edilmişdir. Məhkum həm cinayət işi üzrə ibtidai istintaq zamanı, həm məhkəmədə ifadəsində göstərmişdir ki, həmin silahlar onun mərhum atasına məxsus olmuş və sonuncunun ölümündən sonra evdə qalmışdır. Məhkumun bu ifadəsi cinayət işi üzrə şahid qismində dindirilmiş qardaşı, anası və əmisinin ifadələri ilə təsdiq olunmuşdur.

İstintaq orqanı məhkumun və şahidlərin ifadələrini təkzib edən və ya aşkar edilmiş soyuq və qaz silahlarının məhkum tərəfindən əldə edilməsini təsdiq edən heç bir sübut əldə etməmiş və məhkəməyə təqdim etməmişdir. Məhkəmə istintaqı zamanı da qeyd edilən silahların məhkum tərəfindən əldə edilməsi müəyyən edilməmişdir. Həmçinin müəyyən edilmişdir ki, qaz silahı-özünümüdafiə təyinatlı spreyn istifadə müddəti 2018-ci ilin yanvar ayında bitmişdir.

Beləliklə, iş materiallarından müəyyən edilmişdir ki, istintaq orqanı və məhkəmələr məhkuma qarşı CM-in 228.4-cü maddəsi ilə ittihamı və onun barəsində həmin maddə ilə ittiham hökmünü yalnız soyuq və qaz silahlarının onun yaşadığı evdə aşkar edilməsi faktı ilə əsaslandırmışlar. Məhz bu fakta istinad etməklə, həmin soyuq və qaz silahlarının qanunsuz əldə edilməsini təsdiq edən hər hansı mötəbər sübut olmadan istintaq orqanı və məhkəmələr məhkumun bu silahları qanunsuz olaraq əldə etməsi nəticəsinə gəlmişlər.

Kassasiya kollegiyası hesab etmişdir ki, birinci instansiya məhkəməsinin ittiham hökmü CM-in 228.4-cü maddəsinə aid hissədə sübutlara deyil, iş üzrə müəyyən edilmiş hallardan irəli gələn ehtimallara əsaslanmışdır.

Kassasiya kollegiyası CPM-in 139 və 351.2-ci maddələrinin tələblərinə əsaslanaraq hesab etmişdir ki, soyuq və ya qaz silahının şəxs tərəfindən qanunsuz əldə edilməsini təsdiq edən mötəbər sübutlar olmadığı halda, həmin silahı saxlayan şəxsin bunu təkzib edən ağlabatan ifadələri nəzərə alınmadan, yalnız soyuq və ya qaz silahının saxlanılması faktının özü onun CM-in 228.4-cü maddəsi ilə soyuq və ya qaz silahının qanunsuz əldə edilməsinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün əsas ola bilməz.

CPM-in 145.3-cü maddəsinə əsasən, ittihamın sübut olunmasında yaranan şübhələri digər sübutlarla aradan qaldırmaq mümkün olmadıqda, onlar şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə təfsir edilir. CPM-in 21.3-cü maddəsinə əsasən, cinayət törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsiz olmasını sübuta yetirməyə borclu deyildir. İttihamı sübuta yetirmək, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi üçün irəli sürülən dəlilləri təkzib etmək vəzifəsi ittiham tərəfinin üzərinə düşür.

Beləliklə, cinayət işinin materiallarından görünür ki, məhkumun CM-in 228.4-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət əməlini törətməsi sübuta yetirilməmişdir.

MÜLKİ İŞLƏR ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

İcranın mümkünsüzlüyü hər zaman öhdəliyin xitamına səbəb olmur

*Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin
Mülki kollegiyasının 2(102)-3953/2025 nömrəli qərarı*

Tərəflərin bağladıkları müqaviləyə əsasən, iddiaçı 1/12 payla mülkiyyətində olan fərdi yaşayış evini sökülmək üçün cavabdehə təhvil verməyi, cavabdeh isə tikilinin yerləşdiyi ərazidə inşa ediləcək hündürmərtəbəli yaşayış binasında sahəsi 19,6 kv.m təşkil edən təmirli mənzili iddiaçıya verməyi, habelə mənzil təhvil verilənədək iddiaçının kirayədə yaşaması üçün kirayə xərclərini ödəməyi öhdəsinə götürmüşdür.

İddiaçı müqavilə öhdəliklərinin cavabdeh tərəfindən pozulmasına istinad edərək, yeni tikilmiş binada tam təmirli və çıxarışlı mənzillə təmin olunması, ödənilməmiş kirayə haqqının, habelə ona dəymiş maddi və mənəvi zərərin cavabdehdən tutulmasını tələb etmişdir.

Birinci instansiya məhkəməsi iddianı qismən təmin etsə də, apellyasiya instansiyası məhkəməsi qətnaməni ləğv edərək, iddianı o əsasla rədd etmişdir ki, binada 19,6 kv.m-lik mənzil olmadığından öhdəliyin cavabdeh tərəfindən icrası mümkün deyil. Bu səbəbdən həmin öhdəliyə xitam verilib. Məhkəmə Mülki Məcəllənin 556.1-ci maddəsinə istinad etmişdir.

Kassasiya instansiyası məhkəməsi qeyd etmişdir ki, öhdəliyin yerinə yetirilməsinin mümkün olmaması icranın mümkünsüzlüyü ilə bağlı bir məsələdir. İcra mümkünsüzlüyü öhdəliyin yerinə yetirilməsinin daimi və qəti şəkildə mümkün olmamasıdır. Başqa sözlə, öhdəliyin icrası obyektiv səbəblərdən mümkün olmur və bu mümkünsüzlük hər kəs üçün eyni dərəcədə mövcud olur.

İcra mümkünsüzlüyü iki növdə olur:

1. başlanğıcdakı icra mümkünsüzlüyü;
2. sonrakı icra mümkünsüzlüyü.

Bu növ imkansızlıqlar meydana gəlmə vaxtı və hüquqi nəticələri baxımından bir-birindən əhəmiyyətli şəkildə fərqlənir.

Başlanğıcdakı icra mümkünsüzlüyü əqdin bağlanmasından əvvəl meydana gələn səbəblərlə

bağlıdır. Yəni öhdəliyin yerinə yetirilməsini mümkünsüz edən hallar əqd (müqavilə) bağlanadək mövcud olur. Bu halda öhdəlik, ümumiyyətlə, yaranmır. Çünki başlanğıcdakı icra mümkünsüzlüyü, bağlandığı andan əqdin etibarsız (əhəmiyyətsiz) olmasına dəlilətdir.

Sonrakı icra mümkünsüzlüyü isə əqd etibarlı şəkildə bağlandıqdan sonra öhdəliyin icrası əsnasında ortaya çıxan imkansızlıqdır. Bu hal öz növbəsində iki yerə bölünür:

1. sonrakı təqsirli icra mümkünsüzlüyü;
2. sonrakı təqsirsiz icra mümkünsüzlüyü.

Əgər öhdəliyin yerinə yetirilməsi müqavilə tərtib edildikdən sonra borclunun cavabdehlik daşdığı hallara görə daimi və qəti şəkildə imkansız olmuşsa, burada sonrakı təqsirli icra mümkünsüzlüyü hesab olunur. O cümlədən, əgər borclu müqavilə bağlanan zaman öhdəliyin sonradan icrasının mümkünsüz olacağını bildirsə və ya bunu qabaqcadan ehtimal edə bilərdisə, yenə də təqsirli sayılır və kreditör qarşısında məsuliyyətdən azad olmur.

Öhdəliyin icrasının borcludan qaynaqlanan səbəblərə görə mümkün olmadığı belə hallarda onun öhdəliyinə nəinki xitam verilmir, əksinə o, bundan irəli gələn mənfi hüquqi nəticələr üçün kreditör qarşısında tam şəkildə məsuliyyət daşıyır.

Müqavilə bağlandıqdan sonra öhdəliyin icrasını özünün təqsirli hərəkətləri ilə imkansız vəziyyətə gətirən borclunu mülki-hüquqi məsuliyyətdən azad etmək olmaz. Başqa sözlə, borclunun müqavilə öhdəliyi xitam olunmur, kreditörün də müqavilədən irəli gələn tələb hüquqları aradan qalxmır. Kreditörün müqavilədə nəzərdə tutulandan fərqli icranı qəbul etmək hüququ (Mülki Məcəllə, maddə 435) ilə yanaşı, öhdəliyin icrası əvəzinə düşdüyü bütün zərərlərin ödənilməsinə tələb etmək ixtiyarı var.

Bununla belə, borclunun iradəsi və fəaliyyət sferası xaricində meydana gələn, öhdəliyin icrasını

mütləq və qaçılmaz şəkildə mümkünsüz edən qarşısıalınmaz (fövqəladə) hadisələr də baş verə bilər. Kreditor da özünün təqsirli hərəkəti ilə icranı imkansız edə bilər. Öhdəliyin icrası borclunun cavabdeh olmadığı bu kimi hallardan irəli gəlirdi üçün ona təqsirsiz icra mümkünsüzlüyü deyilir. Bu halda öhdəliyin yerinə yetirilməsini imkansız edən səbəblərə görə borclunu məsul tutmaq olmur. Ona görə də, borclunun öhdəliyinə xitam verilir, o, kreditor qarşısında məsuliyyətdən azad edilir.

Odur ki, borclunun iradəsi xaricində, onun cavabdeh ola bilməyəcəyi hallarda öhdəliyə icra mümkün olmadığına görə xitam verilir. Bu şərt Mülki Məcəllənin 556.1-ci maddəsində “icra edilməmə tərəflərin heç birinin cavabdeh olmadığı haldan irəli gəldikdə” sözləri ilə açıq şəkildə ifadə edilmişdir. Həmin hallar elə səbəbləri özündə

ehtiva edir ki, öhdəliyin pozuntusuna görə borclunu günahlandırmaq, ondan icranı tələb etmək əxlaqi və hüquqi baxımdan mümkün olmur. Ona görə də, borclunun öhdəliyi aradan qalxır.

Qeyd edilənləri nəzərə alan kassasiya məhkəməsi, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qətnaməsini ləğv edərək, işi yeni apellyasiya baxışına qaytarmışdır.

Qərarın əsaslandırıcı hissəsində təbii (məntiqi), faktiki və hüquqi səbəblərdən icranın mümkün-süzlüyü, təqsirli icra mümkünsüzlüyü zamanı borclunun tələb edə biləcəyi zərərlərin həcmi, Mülki Məcəllənin 556-cı maddəsi ilə öhdəliyə xitam verilməsinin mümkün olmadığı hallar, təqsirsiz icra mümkünsüzlüyünün nəticələri, bu zaman borclunun vəzifələri və öhdəlikləri kimi məsələlərə geniş izahlar verilmişdir.

Sahibliyin özbaşınalıqdan müdafiəsi hüquq haqqında mübahisələrdən fərqləndirilməlidir

*Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin
Mülki kollegiyasının 2(102)-1870/2025 nömrəli qərarı*

Mübahisəli torpaq sahəsi 2003-cü ildə 5 il müddətinə iddiaçının icarəsinə verilmişdir. İddiaçı cavabdehin torpaq sahəsinə sahibliyinə müdaxilə etdiyini əsas gətirərək, onun həmin sahədən çıxarılması barədə iddia qaldırmışdır. Məhkəmələr tələbi rədd edərkən belə nəticəyə gəlmişlər ki, mübahisəli torpaq sahəsinə dair iddiaçının icarə müqaviləsinin müddəti 2008-ci ildə bitib və onun cavabdehə qarşı hazırkı tələbi irəli sürməyə subyektiv hüququ yoxdur.

Məhkəmələr tərəfindən iddiaçının torpaq üzərindəki sahibliyinin özbaşınalıqdan qorunması üçün iddia qaldırması nəzərə alınmamışdır. Bu tələbi irəli sürən iddiaçı əşya üzərində qanuna və ya müqaviləyə əsasən hüquqa malik olduğunu sübuta yetirməyə borclu deyil. Belə ki, əşyanın geri qaytarılması və ya pozuntuya son qoyulması barədə iddialar aşağıdakı növlərdə ola bilər:

a) hüquq haqqında mübahisələr – vindikasiya iddiası (Mülki Məcəllə, maddə 157.2), neqator iddia (Mülki Məcəllə, maddə 157.4) və sair;

b) sahibliyin özbaşınalıqdan müdafiəsinə dair iddialar – geri qaytarma tələbi (Mülki Məcəllə, maddə 164.2) və pozuntuya son qoyulması tələbi (Mülki Məcəllə, maddə 165.1).

Hüquq haqqında mübahisələrdə iddiaçı mübahisənin obyektinə münasibətdə özünün mülki hüquqlarını – mülkiyyət haqqını, qanundan və ya müqavilədən irəli gələn əmlak hüquqlarını sübuta yetirməyə borcludur. Bu mübahisələrdə tələb edilən əşya üzərində tərəflərin hüquq sahibi olub-olmaması önəm kəsb edir və iddianın həllinə təsir göstərir.

Bununla belə, sahibliyin müdafiəsi məqsədilə qaldırılan iddialar mülki qanunvericiliyimizdə hüquq haqqında mübahisə kimi yox, özbaşınalığın qarşısının alınmasını təmin edən tələblər kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Sahiblik institutunun mülki hüquq münasibətlərində əsas funksiyalarından biri məhz cəmiyyətdəki

yətdəki nizamı və sosial sülhü qorumaqla bağlıdır. Heç kəsə icazə verilmir ki, (hətta əşya üzərində hüquq sahibi olsa belə) cəmiyyətdəki hüquq qaydasını və nizamı pozaraq, başqasının hakimiyyəti altında olan bir əşyanı özbaşına qəsb etsin, yaxud sahibliyə maneə törətsin. Başqa sözlə, heç kəs əşyanı sahibliyində saxlayan şəxsin əslində buna haqqı olmadığını irəli sürərək, özbaşına şəkildə onun əlindən ala və ya sahibliyini poza bilməz. Əks halda cəmiyyətdə qarşısızalmaz bir özbaşınalıq vəziyyəti yaranar.

Bu səbəbdən Mülki Məcəllənin 164.1-ci maddəsində sahibin iradəsi olmadan sahiblikdən məhrumetmə və onu pozma qadağan edilmiş özbaşınalıq sayılır.

Özbaşınalıq dedikdə, bir şəxsin qanunla və ya digər normativ hüquqi aktla müəyyən edilmiş davranış qaydasına, eləcə də sahibin iradəsinə zidd olaraq onun sahiblikdən məhrum edilməsi və ya sahibliyinin pozulması başa düşülür. Onun əsas əlamətlərindən biri müdaxilənin qanunazidd olmasıdır. Diqqət edilməlidir ki, müdaxilənin qanuni və ya qanunsuz olması özbaşınalıq edən əşyaya münasibətdə hüquqa malik olub-olmaması ilə deyil, onun hərəkətinin sahibə münasibətdə yolverilən olub-olmaması ilə ölçülür.

Beləliklə, qanunvericilik cəmiyyətdəki nizam və sosial sülhü qorumaq məqsədilə, əşya üzərində hüquq sahibi olsun və ya olmasın, hər bir şəxsə özbaşınalıqdan operativ şəkildə müdafiə olunmaq imkanı tanıyır. Hətta qanunsuz sahibin əşya üzərindəki sahibliyi özbaşınalıqdan qorunur. Odur ki, belə iddialara baxılarkən əşya üzərindəki mübahisəli subyektiv hüquqlar (mənfəətlər) araşdırılmadan və onlara hüquqi qiymət verilmədən özbaşınalığa məruz qalmış sahibin tələbi əsasında öncəki faktiki vəziyyət (status-kvo) sürətli şəkildə bərpa edilir. Nəticədə özbaşınalığın, yəni üçüncü şəxslərin başqasının sahibliyinə qanunsuz müdaxilə

etməsinin qarşısı alınır və cəmiyyətdəki sosial nizam təmin olunur.

Sahibliyin müdafiəsi ilə bağlı iddianın dərhal, uzağı məhrumetmə və ya pozuntu anından başlayaraq bir il ərzində qaldırılması ilə bağlı qayda (Mülki Məcəllə, maddə 165.2) da özbaşınalığın qarşısının təxirə salınmadan alınmasına yönəlmişdir. Göstərilən müddətlər keçdikdən sonra yaranan sahiblik vəziyyəti yeni bir status-kvo kimi qəbul edilir və bu səbəbdən sahibliyin müdafiəsi iddiaları istisna olunur. Əslində məhkəmələr də özbaşınalıqdan müdafiə haqqında iddialara mümkün olan ən qısa müddətdə baxmalı və yekun qərar çıxarmalıdır. Bunun üçün sahiblik iddialarının şərtlərinin sürətli şəkildə araşdırılması kifayət edir.

Sahiblik iddialarının təyinatı özbaşınalığın qarşısını almaq olduğu üçün belə tələblərə baxılarkən hüquq haqqında mübahisəli halların, o cümlədən əşyaya sahiblik hüququ verən əsasların sübut edilməsinə, yaxud cavabdehin əşyaya daha üstün bir

hüquqa malik olması barədə etirazların dinlənilməsinə və bu dəlillərin araşdırılmasına gərək yoxdur. Çünki əşya üzərindəki mülki hüquqlar sahiblik iddiasının predmeti xaricində qalmaqla mübahisənin həlli üçün əhəmiyyət kəsb etmir. Yəni sahiblik iddiasını həll etmiş məhkəmə aktı mübahisənin obyektini üzərində tərəflərdən hansınınsa hüququnu tanıdığı və ya təkzib etmiş olmur. Bu qərar yalnız özbaşınalıqla pozulmuş sahiblik vəziyyətini bərpa edir, onu ilkin vəziyyətə qaytarır. Ona görə də sahibliyin müdafiəsinə dair iddianın həllindən (nəticəsindən) asılı olmayaraq, hər bir tərəfin həmin əşyanın barəsində ayrıca icraatda hüquq haqqında mübahisə açmaq imkanı var.

Kollegiya xüsusilə vurğulamışdır ki, sahibliyin müdafiəsi haqqında tələbin həllinə dair məhkəmə qərarı eyni əşyaya münasibətdə qaldırılan hüquq haqqında mübahisəyə dair işdə preyardisial əhəmiyyət kəsb etmir.

KOMMERSİYA İŞLƏRİ ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Lizing predmeti müharibə şəraitində lizing alanın iradəsindən kənar səbəbdən məhv olduqda, lizing alanın həmin predmetlərə görə sonrakı dövr üçün lizing ödənişlərini etməsinin hüquqi əsasının olub-olmadığı, lizing müqaviləsində risklərin bölüşdürülməsi şərtinin və Mülki Məcəllənin 448.4 və 748-7.1-ci maddələrinin məzmunu nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir

***Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin
Kommersiya Kollegiyasının 2-2(102)-343/2025 nömrəli qərarı***

İddiaçı cavabdehə qarşı iddia qaldıraraq, İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı heyvandarlıq kompleksində lizing avadanlıqlarının mərmə təsiri nəticəsində yararsız hala düşməsinə görə, həmin avadanlıqlar üçün 2020-ci il 27 sentyabr tarixdən sonrakı dövr üzrə ödənilməli məbləğlərin lizing müqavilələri üzrə ümumi ödənişlərdən çıxarılması öhdəliyinin cavabdehin üzərinə qoyulmasını xahiş etmişdir. İddiaçı bildirmişdir ki, avadanlıqlara ziyanın döyüş şəraitində mərmə nəticəsində dəyməsi inventarizasiya aktı və ekspert rəyləri ilə təsdiqlənir, avadanlıqların dəyəri tam ödənilmədiyindən mülkiyyət hüququ lizing verəndə qaldığı üçün dəyərin müqavilə məbləğindən çıxarılması tələbi, portfeli qəbul etmiş cavabdehə yönəldilməlidir. Cavabdeh etiraz edərək, lizing predmetinin təhvilindən sonra onun qorunması və risklərinin lizing alanın üzərində olduğunu, habelə avadanlıqların sığortalanması üçün müraciətin edilmədiyini göstərmişdir.

Birinci instansiya məhkəməsi iddianı rədd etmiş, bunu əsasən lizing müqaviləsi üzrə risklərin faktiki qəbul anından lizing alana keçməsi, müqavilədəki qarşısıalınmaz qüvvə şərtinin isə yalnız öhdəliklərin icra müddətinə təsir göstərməsi və avadanlığın məhv olması halında dəyərin müqavilə üzrə ödənilməli məbləğlərdən çıxılmasının nəzərdə tutulmaması ilə əsaslandırırmışdır.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi isə birinci instansiya qətnaməsini ləğv edib iddianı təmin edərək göstərmişdir ki, lizing alanın iradəsindən kənar və təqsiri olmadan müharibə şəraitində ya-

rarsız hala düşmüş lizing predmetlərinə görə lizing ödənişlərinin davam etdirilməsinin qanuni və məntiqi əsası yoxdur; bu vəziyyət həm də müqavilə bağlandıqdan sonra şəraitin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Ali Məhkəmə cavabdehin kassasiya şikayətini təmin etməmiş və apellyasiya qətnaməsini mübahisələndirilən hissədə dəyişdirilmədən saxlamışdır. Məhkəmə kollegiyası qeyd etmişdir ki, Mülki Məcəllənin 748-7.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan “qorunma” öhdəliyi lizing alanın iradəsi daxilində olan, qarşısını ala biləcəyi risklərə münasibətdə başa düşülməlidir və lizing alanın döyüş əməliyyatları zamanı düşmən tərəfindən mərmə atılmasının qarşısını almaq və ya lizing predmetini həmin mərmilərdən qorumaq imkanları obyektiv olaraq mövcud olmamışdır. Həmçinin kollegiya Mülki Məcəllənin 448.4-cü maddəsinin məzmununa istinadla borclunun cavabdeh olmadığı haldan irəli gələn və nəticələrini aradan qaldıra bilməyəcəyi pozuntulara görə məsuliyyət daşmadığını vurğulamış, bu kontekstdə “müharibə şəraitində mərmə nəticəsində zərər” halının lizing alanın risk dairəsindən kənar olduğunu qəbul etmişdir. Məhkəmə sığorta ilə bağlı şərtin imperativ xarakter daşmadığını və lizing predmetinin mülkiyyətçisinin lizing verən olması fonunda sığortalanmanın lizing alanın müraciəti ilə şərtləndirilməsinin lizing verənin iqtisadi maraqları ilə də uzlaşmadığını nəzərə alaraq, yalnız sığorta müraciətinin edilməməsi əsası ilə iddianın rəddini ədalətsiz saymışdır.

Tərəflərin xarici ölkədə yaşayış yeri, iş yeri və ya adətən olduğu yer mövcud olmadıqda, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və hüquqi şəxsləri arasında bağlanmış müqavilədə mübahisənin xarici dövlətin məhkəmələrində baxılması barədə razılaşma etibarsızdır və bu hal iş üzrə icraata xitam verilməsi üçün əsas sayıla bilməz

***Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin
Kommersiya kollegiyasının 2-2(102)-574/2025 nömrəli qərarı***

İddiaçı cavabdehə qarşı maddi ziyanın ödənilməsi tələbi ilə məhkəməyə müraciət edərək, 2024-cü il 19 oktyabr tarixli yükdaşıma müqaviləsi üzrə cavabdehin öhdəliklərini icra etməməsi nəticəsində ona dəymiş 15.000 manat məbləğində maddi ziyanın və ödədiyi dövlət rüsumunun cavabdehdən tutularaq ödənilməsinə xahiş etmişdir. İddia tələbi onunla əsaslandırılmışdır ki, iddiaçı yükdaşıma müqaviləsi üzrə üzərinə düşən öhdəlikləri tam və vaxtında yerinə yetirdiyi halda, cavabdeh müxtəlif bəhanələrlə müqavilə üzrə ödənişi həyata keçirməkdən yayınmışdır.

Cavabdeh iddiağa etiraz edərək bildirmişdir ki, iddiaçının təqdim etdiyi sübutlarda mübahisəyə münasibətdə Türkiyə Respublikasının hüququnun tətbiq edilməsi və mübahisələrin İstanbul məhkəmələri və icra dairələri tərəfindən baxılması barədə şərt nəzərdə tutulmuşdur. Bu səbəbdən mübahisəyə Azərbaycan məhkəmələrində baxılması mümkün deyildir. Birinci instansiya məhkəməsi həmin müqavilə şərtinə istinad edərək, iş üzrə icraata xitam vermiş və apellyasiya instansiyası məhkəməsi bu mövqeyi dəyişdirmədən saxlamışdır.

Ali Məhkəmə isə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin mövqeyini düzgün hesab etməmişdir. Məhkəmə kollegiyası qeyd etmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra – MPM) 261.0.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan “işin məhkəmədə baxılmaması” əsası yalnız mübahisənin, ümumiyyətlə, məhkəmə qaydasında baxılmalı

olmadığı və ya mülki məhkəmə icraatı qaydasında baxılmalı olmadığı hallara şamil edilə bilər. Hazırkı işdə, iddiaçı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan fiziki şəxs, cavabdeh isə Azərbaycan Respublikasında təsis edilmiş kommersiya hüquqi şəxsdir və belə mübahisələrin həlli Azərbaycan Respublikasının məhkəmə yurisdiksiyasına aiddir. Məhkəmə kollegiyası vurğulamışdır ki, yalnız Azərbaycan Respublikası vətəndaşları və hüquqi şəxsləri arasında bağlanmış müqavilələrdə mübahisələrin xarici dövlətin məhkəmələrində baxılması barədə razılaşmanın etibarlı hesab edilməsi üçün MPM-in 450.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlər mövcud olmalıdır.

Belə ki, tərəflərdən birinin xarici ölkədə yaşayış yeri, iş yeri və ya adətən olduğu yer olmadıqda, habelə beynəlxalq müqavilələrdə və ya konvensiyalarda bu cür razılaşmanı mümkün edən norma mövcud olmadıqda, müqavilədə nəzərdə tutulan xarici məhkəmə aidiyyəti etibarsız hesab edilir və Azərbaycan məhkəmələrinin yurisdiksiyasını istisna etmir. Bu baxımdan apellyasiya instansiyası məhkəməsinin müqavilə şərtinə əsaslanaraq, iş üzrə icraata xitam verilməsi barədə mövqeyi maddi və prosessual hüquq normalarının düzgün tətbiq edilməməsi ilə qəbul edilmişdir. Nəticədə Ali Məhkəmə kassasiya şikayətini qismən təmin edərək, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarladını ləğv etmiş və işin yenidən baxılması üçün həmin məhkəməyə göndərilməsinə qərar vermişdir.

İNZİBATİ İŞLƏR ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

2019-cu il 1 yanvar tarixdən 2022-ci il 1 iyul tarixədək pensiya hüququ yaranmış Dövlət Gömrük Komitəsinin xüsusi rütbəsi olan əməkdaşları və mülki işçilərinin əmək pensiyasının hesablanması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 24 yanvar tarixli 1207 nömrəli Fərmanı ilə büdcədənəknar vəsait hesabına onlara ödənilən 60 faiz əlavələr nəzərə alınmalıdır

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati kollegiyasının 2-1(102)-2199/2025 nömrəli qərarı

Ali Məhkəmənin icraatında olan işin hallarına görə cavabdeh Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən əmək pensiyası təminatı üçün hərbi qulluqçu (xüsusi rütbəli şəxs) haqqında Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna (bundan sonra – DSMF) təqdim olunan məlumat vəərəqinə əsasən iddiaçı 2021-ci il 3 iyun tarixdə hərbi xidmətdən tərxis olunmuş (öz təşəbbüsü ilə) və 2021-ci il 4 iyun tarixdən pensiya hüququ yaranmışdır. DSMF-in “Əmək pensiyasının təyin edilməsi haqqında” qərarına əsasən iddiaçıya 437,07 manat yaşa görə pensiya təyin edilmişdir.

İddiaçı cavabdehə müraciət edərək, əmək pensiyasının yenidən hesablanması məqsədi ilə barəsində verilmiş məlumat vəərəqinin əmək haqqı qrafasında məbləğin 2022-ci ilin iyulun 1-dən vəzifə maaşında olan artım göstərilməklə həmin məlumat vəərəqinin DSMF-in Xüsusi Şərtlərlə Təyinat üzrə Mərkəzi Filialına göndərilməsini xahiş etmiş, cavabdeh imtina cavabı vermiş və imtinasını onunla əsaslandırmışdır ki, “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 17 oktyabr tarixli 437 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabına köçürülən vəsaitlərdən istifadə Qaydası”nda dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2022-ci il 21 aprel tarixli 170 nömrəli qərarı 2022-ci il 1 iyul tarixdən qüvvəyə minir və həmin müddətdən sonra yaranan münasibətlərə şamil edilir.

İddiaçı cavabdehə yenidən müraciət edərək, əmək haqqı ilə birlikdə aldığı digər növ 60% vəsaitdən DSMF-yə bütün tələb olunan ($22\%+3\%=25\%$) məcburi dövlət sığorta haqqı ödənilməsi nəzərə alınaraq, məlumat vəərəqində məlumatlara düzəliş edilməsini xahiş etmiş, cavabdeh yenidən imtina cavabı verərək bildirmişdir ki,

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 17 oktyabr tarixli 437 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabına köçürülən vəsaitlərdən istifadə Qaydasında dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2022-ci il 21 aprel tarixli 170 nömrəli qərarına əsasən 2022-ci il 1 iyul tarixdən Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabına köçürülən vəsait dövlət büdcəsinə köçürülür və həmin vəsait tam həcmdə Komitənin xüsusi rütbəsi olan əməkdaşlarının və mülki işçilərinin aylıq vəzifə maaşlarına əlavənin verilməsi üçün istifadə edilir.

Bakı İnzibati Məhkəməsinin 2024-cü il 28 noyabr tarixli qərarı ilə iddia təmin edilməmiş, qərardan verilmiş apellyasiya şikayəti Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin İnzibati kollegiyasının 2025-ci il 9 aprel tarixli qərarı ilə təmin edilməmiş, birinci instansiya məhkəməsinin qərarı dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Ali Məhkəmə qeyd etmişdir ki, qanunvericilikdə büdcədənəknar vəsait hesabına ödənilən əlavələr 2019-cu il yanvarın 1-dək birbaşa pensiya məbləğlərinin hesablanması nəzərə alınmışdır və bu, 2019-cu il 1 yanvar tarixdə ləğv olunmuşdur (“Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə” 2018-ci il 30 noyabr tarixli 1362-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu). Lakin bundan sonra qanunvericilikdə edilmiş dəyişikliklərə əsasən 2022-ci il iyulun 1-dən etibarən Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin büdcədənəknar inkişaf fonduna daxil olan vəsaitlərin 60 (altmış) faizi dövlət büdcəsinə köçürülməyə və həmin vəsait tam həcmdə Komitənin xüsusi rütbəsi olan əməkdaşlarının və mülki işçilərinin aylıq vəzifə maaşlarına əlavə şəklində ödənilməyə və əmək pensiyasının

hesablanmasında nəzərə alınmağa başlanmışdır (“Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 17 oktyabr tarixli 437 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabına köçürülən vəsaitlərdən istifadə Qaydası”nda dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2022-ci il 21 aprel tarixli 170 nömrəli qərarı).

Qanunvericilikdə edilən dəyişikliklər nəticəsində 2019-cu ilin 1 yanvar tarixindən sonra və 2022-ci il 1 iyul tarixədək pensiya hüququ yaranmış şəxslər, o cümlədən iddiaçı bu hüquqdan məhrum edilmişdir və onlar üçün qanunvericilikdə, xüsusən də “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabına köçürülən vəsaitlərdən istifadə Qaydası”nda dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2022-ci il 21 aprel tarixli 170 nömrəli qərarında hər hansı keçid müddəaları göstərilməyib.

Dövlət Gömrük Komitəsində işləmiş, 2019-cu il tarixədək və 2022-ci ildən sonra hüququ yaranmış şəxslər qrupu – 1-ci qrup və 2019-2022-ci illərdə həmin Komitədə işləmiş və hüququ yaranmış şəxslər qrupu – 2-ci qrup. Pensiya təyinatı zamanı 1-ci qrupa – 2019-cu ilədək, 2022-ci ildən sonra xidmət etmiş əməkdaşlara münasibətdə büdcədənəkar vəsaitin nəzərə alınması, lakin 2-ci qrupa – 2019-2022-ci illərdə xidmət etmiş əməkdaşlara münasibətdə həmin qaydanın tətbiq olunmaması vəziyyətinin mövcud olduğu müəyyən edilir. Hər iki qrup Gömrük Komitəsində xidmət edib, hər iki qrup həmin əlavəni alıb, hər iki qrup aldığı əlavədən MDSS haqqını ödəyib. Lakin müqayisə olunan qruplardan birinə daxil olan və hüququ yaranmış əməkdaşlara pensiya təyini zamanı həmin əlavə nəzərə alındığı halda, digər qrupa münasibətdə nəzərə alınmır. Halbuki qruplara daxil olan əməkdaşlar arasında qeyri-bərabər davranışa haqq qazandıran və belə davranışı şərtləndirən əhəmiyyətli fərqlər (xidmətlə, əlavənin və MDSS haqlarının ödənişi ilə bağlı) müəyyən olunmur. Konstitusion tələblər baxımından, fərqli tənzimləmə və qeyri-bərabər davranış üçün obyektiv səbəblər mövcud deyil.

Hazırkı işdə, əgər qanunverici 2019-cu il 1 yanvar tarixdən etibarən büdcədənəkar vəsait hesabına ödənilən 60 faiz əlavələrin əmək pensiyasının hesablanmasında nəzərə alınmasını tam və qəti

şəkildə ləğv etmək niyyətində olsaydı və bu hüququ sonradan hər hansı formada bərpa etməsəydi, bu halda qanunvericinin iradəsi həmin əlavələrin pensiya təminatından çıxarılması kimi qəbul edilə bilərdi. Lakin “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabına köçürülən vəsaitlərdən istifadə Qaydası”nda dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2022-ci il 21 aprel tarixli 170 nömrəli qərarı ilə Nazirlər Kabeti dolay məxanizm vasitəsilə bu hüququ faktiki olaraq bərpa etmişdir. Belə ki, gömrük sisteminin büdcədənəkar inkişaf fonduna daxil olan vəsaitin 60 faizinin dövlət büdcəsinə köçürülməsi və həmin vəsaitin aylıq vəzifə maaşına əlavə kimi ödənilməsi nəticəsində bu ödənişlər yenidən əmək pensiyasının hesablanmasında nəzərə alınmağa başlanmışdır.

Görünən odur ki, qanunvericinin və digər norma-yaratma subyektlərinin real iradəsi sözügedən əlavələrin pensiya təminatı sistemindən tam çıxarılması deyil, onun hüquqi məxanizminin dəyişdirilməsi olmuşdur. Belə olan halda, 2019-cu il 1 yanvar tarixdən 2022-ci il 1 iyul tarixədək olan üç il yarımliq dövrdə eyni kateqoriyaya aid olan şəxslərin bu hüquqdan tam şəkildə məhrum edilməsi nə norma-yaratma subyektlərinin sonrakı iradəsi ilə uzlaşır, nə də Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin I hissəsində tələb olunan haqq-ədalət meyarlarına və bərabər mənafelərə bərabər münasibət prinsipinə cavab verir.

Xüsusilə vurğulanmalıdır ki, qanunvericilikdə 2019-cu il 1 yanvar tarixdən 2022-ci il 1 iyul tarixədək olan dövr üçün hər hansı keçid müddəası və kompensasiya məxanizmi nəzərdə tutulmamışdır, həmçinin bu hüquqdan məhrum etməni əsaslandıran əsaslı ictimai maraq və ya hər hansı başqa dəlil də göstərilməmişdir. Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən də bu fərqli rəftarın səbəbləri ilə bağlı hər hansı obyektiv və əsaslı izahat təqdim edilməmişdir. Beləliklə, eyni hüquqi statusa və eyni mənafelərə malik şəxslər arasında faktiki olaraq normativ boşluq nəticəsində ayrı-seçkilik yaranmışdır. Bu cür normativ hüquqi tənzimləmə Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin I hissəsində təsbit edilmiş haqq-ədalət və bərabər mənafelərə bərabər münasibət prinsiplərinə ziddir və hüquqi tənzimləmənin daxili ardıcılığı, sistemliliyi və kompleksliyini pozur.

**Xarici dövlətlərin ali təhsilə aid kvalifikasiyalarının tanınması
ilə bağlı müraciətlərə baxılarkən şəxsə kvalifikasiyanın verildiyi tarixdə
qüvvədə olmuş qanunvericilik deyil, məhz müraciətin edildiyi tarixdə
qüvvədə olan qanunvericilik tətbiq edilməlidir**

*Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin
İnzibati Kollegiyasının 2-1(102)-3534/2025 nömrəli qərarı*

Ali Məhkəmənin icraatında olan işin hallarına görə, Bakı İnzibati Məhkəməsinin 2024-cü il 17 may tarixli qərarı ilə cavabdeh Təhsildə Keyfiyyət Təminatı Agentliyi tərəfindən iddiaçının barəsində qəbul edilmiş xarici dövlətin ali təhsilə aid kvalifikasiyanın tanınmasından imtina edilməsi barədə 2024-cü il 8 aprel tarixli qərar ləğv edilmiş, Rusiya Federasiyası Dağıstan Dövlət Universiteti (Bakı Filialı) tərəfindən iddiaçıya verilmiş 2006-cı il 26 iyun tarixli hüquqsünaslıq ixtisası üzrə ali təhsil haqqında bakalavriat təhsilinə aid kvalifikasiyanın (diplomun) akademik və peşə tanınması haqqında şəhadətnamənin verilməsi öhdəliyi cavabdehin üzərinə qoyulmuşdur. Qərar qüvvəyə mindikdən sonra icra edilməsi üçün göndərilmiş, cavabdeh iddiaçının diplomunu akademik baxımdan tanınsa da, peşə baxımından tanınmamışdır.

İddiaçı məhkəmə qərarının tam şəkildə icra edilmədiyini, diplomunun peşə baxımından tanınmamasının qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarına zidd olduğunu bildirmişdir. Bakı İnzibati Məhkəməsinin 2025-ci il 11 iyun tarixli qərarı ilə məhkəmə qərarına izah verilməsi barədə ərizə və cərimənin təyin edilməsi barədə vəsatət rədd edilmiş, qərardaddan verilmiş apellyasiya şikayəti Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin İnzibati Kollegiyasının 2025-ci il 9 sentyabr tarixli qərarı ilə təmin edilməmiş, birinci instansiya məhkəməsinin qərarı dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Ali Məhkəmə qeyd etmişdir ki, xarici dövlətlərin ali təhsilə aid kvalifikasiyalarının tanınmasına dair üç dəfə qaydalar müəyyən edilmişdir - 2003-cü il 13 may tarixdə qəbul edilən və 2023-cü il 1 mart tarixədək qüvvədə olmuş qaydalarda peşə

tanınması üçün imtahan tələbi mövcud olmamışdır. Lakin 2023-cü il 1 mart tarixdən sonra qüvvədə olmuş Nazirlər Kabinetinin 2023-cü il 3 fevral tarixli 34 nömrəli Qərarı ilə qəbul edilmiş qaydalarda və daha sonra onu əvəz edən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2023-cü il 18 avqust tarixli 2306 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş qaydalarda bəzi ixtisaslar (müəllimlik, mühəndislik və hüquq ixtisasları) üzrə peşə tanınması üçün imtahan tələbi nəzərdə tutulmuşdur.

Xarici dövlətlərin ali təhsil kvalifikasiyalarının tanınması ilə bağlı qaydalar diplomun əldə edilməsi ilə bağlı hüququn məzmununu müəyyən etmir, eləcə də faktiki alınan təhsilin həmin dövrdəki mahiyyətini dəyişdirmir. Əksinə, həmin kvalifikasiyanın ölkə daxilində tanınması üçün müraciətə baxılması qaydasını, səlahiyyətli orqan tərəfindən aparılan qiymətləndirmə mexanizmini və qərar qəbul etmənin prosedur əsaslarını müəyyən edir. Buna görə də, müvafiq qaydalar və peşə tanınmasını tənzimləyən normalar prosessual xarakter daşıyır. Çünki həmin normalar iddiaçının 2006-cı ildə bakalavriat dərəcəsi əldə etməsi faktını yox, həmin sənədin 2024-cü ildəki müraciət əsasında tanınması prosedurunu tənzimləyir. Bu səbəbdən, belə normalar qüvvədə olduqları andan etibarən baxılan işlərə tətbiq edilir və müraciətə baxıldığı tarixdə qüvvədə olan qanunvericilik əsas götürülməlidir.

Bu səbəbdən də xarici dövlətlərin ali təhsilə aid kvalifikasiyalarının tanınması ilə bağlı müraciətlərə baxılarkən şəxsə kvalifikasiyanın verildiyi tarixdə qüvvədə olmuş qanunvericilik deyil, məhz müraciətin edildiyi tarixdə qüvvədə olan qanunvericilik tətbiq edilməlidir.

Transsərhəd müflisləşmə haqqında UNCITRAL Model Qanununun əsas xüsusiyyətləri və Azərbaycan Respublikasında mümkün tətbiqi

Raqib Qurbanov,
Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Kommersiya kollegiyasının hakimi, ADA Universitetində “Mülki proses” fənni üzrə müəllim;
Elektron ünvan: raqib.qurbanov@supremecourt.gov.az

Abbas Abbasov,
Dr. iur. (Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsinə bərabər, Martin Lüter adına Halle-Vittenberg Universiteti, Almaniya), Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü.
Elektron ünvan: akabbasov@hotmail.com

Xülasə

Məqalə Transsərhəd müflisləşmə haqqında UNCITRAL Model Qanunun Azərbaycan Respublikasında implementasiyasının nəzərdən keçirilməsi fonunda onun əsas xüsusiyyətlərinin təhlilinə həsr edilir. Məqalədə həmçinin qeyd edilən Model Qanunun Azərbaycan Respublikasında mümkün tətbiqinin əhəmiyyətinə toxunulur.

Açar sözlər: *transsərhəd müflisləşmə, xarici müflisləşmə proseslərinin tanınması, xarici müflisləşmə proseslərinə yardım, dəyişdirilmiş universalizm, hüquq qaydası*

Müflisləşmə müflis borclunun oxşar vəziyyətdə olan kreditorlarının bərabər rəftarı və əmlakının dəyərinin maksimum həddə çatdırılması kimi məqsədlərə nail olmaq üçün kreditorların kollektiv şəkildə təmin edilməsini nəzərdə tutan mərkəzləşdirilmiş bir prosesdir. Azərbaycan Respublikasında bu sahə ötən əsrin 90-cı illərində qəbul edilmiş “Müflisləşmə və iflas haqqında” Qanunla tənzimlənir. Bankların müflisləşməsinə isə “Banklar haqqında” Qanunun müvafiq müddəaları tətbiq edilir. Dünya Bankının “Biznesin Müflisləşməsi”ni biznes mühitinə qiymətləndirilməsi üçün ayrıca mövzu kimi müəyyən etməsi fonunda Azərbaycan Respublikasının müfl-

isləşmə qanunvericiliyində bəzi islahatların həyata keçirilməsi hazırda gündəmədir. Nəzərdən keçirilən məsələlər arasında müflisləşmə inzibatçısı peşəsinin tənzimlənməsi, mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün sadələşdirilmiş sağlamaşdırma və ləğvetmə prosedurlarının müəyyən edilməsi kimi mühüm məqamları qeyd etmək mümkündür. Digər əhəmiyyətli məqam isə şübhəsiz ki, Transsərhəd müflisləşmə haqqında UNCITRAL Model Qanunun (“Model Qanun”) Azərbaycan Respublikasında mümkün tətbiqi ilə bağlıdır. Belə ki, hazırda Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində transsərhəd müflisləşmə işləri ilə bağlı xüsusi normalar mövcud deyildir və Model Qanununun tətbiqi qanunvericiliyə bu sahədə əhəmiyyətli yeniliklərin edilməsi ilə nəticələnəcəkdir. Bu məqalə Model Qanununun mühüm aspektlərinin və onun Azərbaycan Respublikasında mümkün tətbiqinin üstünlüklərinin təhlilinə həsr olunur.

Model Qanun və onun əsas xüsusiyyətləri

Model Qanun UNCITRAL tərəfindən 1997-ci ildə qəbul edilmiş və indiyədək altmışdan çox yurisdiksiyada bu və ya digər formada uğurla tətbiq edilmişdir. Belə yurisdiksiyalara ABŞ, Avstraliya, Böyük Britaniya, Çili, İordaniya, Koreya Respublikası, Mərkəzi Afrika Respublikası, Polşa, Senegal, Serbiya, Səudiyyə Ərəbistanı, Sinqapur, Uqanda və Zimbabve kimi müxtəlif qitələri, hüquq sistemlərini və iqtisadi göstəriciləri təmsil edən dövlətlər və ya ərazi vahidləri aiddir. Model Qanunun əsas məqsədi preambulasında əks olunmuşdur. Buna aşağıdakı konkret hədəflərə çatmaq üçün transsərhəd müflisləşmə işlərinin aparılmasının effektiv mexanizmlərinin müəyyən edilməsi aiddir: transsərhəd müflisləşmə işlərində qəbul edən dövlətin məhkəmələri və digər səlahiyyətli orqanları

ilə əlaqəli xarici dövlətlər arasında əməkdaşlıq; ticarət və investisiyalar üçün daha yüksək dərəcədə hüquqi müəyyənlik; transsərhəd müflisləşmə işlərinin kreditorların və borclu da daxil olmaqla digər maraqlı şəxslərin mənafelərinin qorunması təmin edilməklə ədalətli və səmərəli şəkildə idarə edilməsi; borclunun aktivlərinin dəyərinin qorunması və maksimum həddə çatdırılması; və maliyyə çətinliyi olan bizneslərin xilas edilməsinin stimullaşdırılması (bununla da investisiyaların və iş yerlərinin qorunması).

Göründüyü kimi, Model Qanun müflisləşmə prosesinin bu məqalənin əvvəlində qeyd edilmiş məqsədlərinə transsərhəd müflisləşmə işlərində də nail olunmasına hədəflənmişdir. Model Qanunun diqqətləyi cəhətlərindən biri kimi onun qarşılıqlı təminatlandırılma (reciprocity) prinsipinə əsaslanmadığını qeyd etmək mümkündür.

Model Qanunun dörd əsas aspektini fərqləndirmək mümkündür. Birincisi, xarici müflisləşmə prosesləri nümayəndələrinin, kreditorlar, o cümlədən xarici dövlətdə hər hansı bir addımın səlahiyyətləndirilməsi məqsədilə yerli proses nümayəndələrinin qəbul edən dövlətin məhkəmələrinə çıxış imkanındır. Xüsusilə qəbul edən dövlətin məhkəmələrinə birbaşa çıxış (m. 9), qəbul edən dövlətin qanunlarına müvafiq olaraq müflisləşmə prosesinə başlamaq (m. 11) və təyin edildiyi xarici prosesin tanınması üçün müraciət (m. 15) kimi xarici nümayəndəyə verilən hüquqlar diqqətləyiqdir. Xarici nümayəndənin həmçinin xarici prosesin tanınmasından sonrakı mərhələdə də yerli məhkəmələrə çıxışla bağlı bəzi hüquqları nəzərdə tutulur. Buna qəbul edən dövlətin qanunlarına uyğun başlanılmış müflisləşmə prosesində iştirak etmək (m. 12), əqdlərin mübahisələndirilməsi ilə bağlı proses başlamaq (m. 23) və borclunun tərəf olduğu istənilən yerli prosesə qoşulmaq (m. 24) kimi hüquqlar aiddir.

İkinci aspekti və Model Qanunun ən mühüm cəhətlərindən birini tələblərə cavab verən xarici müflisləşmə proseslərinin qəbul edən dövlətdə sadələşdirilmiş tanınma proseduru təşkil edir. Təbii ki, Model Qanun xarici dövlətlərdə açılmış bütün müflisləşmə prosesləri üçün bu imkanı yaratmır. İlk növbədə müvafiq proses Model Qanunda nəzərdə tutulmuş xarici proses (foreign proceeding) anlayışının tələblərinə cavab verməlidir

(m. 2 (a)): xarici dövlətdə kollektiv məhkəmə icraatı və ya inzibati icraat olmalıdır; müflisləşmə ilə əlaqəli qanun əsasında baş verməlidir; həmin prosesdə borclunun aktivləri və fəaliyyəti xarici məhkəmənin nəzarətinə məruz qalmalıdır; və borclunun sağlamlaşdırılması və ya ləğvi məqsədinə malik olmalıdır. Müvafiq müraciətə və ona əlavə olunmalı sənədlərə, eləcə də xarici proses və xarici nümayəndə anlayışlarına dair Model Qanunda nəzərdə tutulmuş tələblərə əməl olunduqda, qəbul edən dövlətin məhkəməsi xarici nümayəndənin müraciəti əsasında xarici prosesi tanımalıdır (m. 17). Xarici proses borclunun əsas mənafelərinin mərkəzinin yerləşdiyi ölkədə baş verirsə, həmin proses xarici əsas proses kimi tanınmalıdır. Borclunun nümayəndəliyinin yerləşdiyi ölkədə baş verən, lakin xarici əsas proses hesab olunmayan proses isə xarici əsas olmayan proses kimi tanınmalıdır. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Azərbaycan Beynəlxalq Bankının öhdəliklərinin könüllü restrukturizasiyası prosesi Model Qanunun ABŞ-da və Böyük Britaniyada qəbul edilmiş versiyalarına əsasən həmin yurisdiksiyalarda xarici əsas proses kimi tanınmışdır.

Üçüncü aspekt xarici prosesə yardımla bağlı tədbirləri əhatə edir. Belə tədbirlər həm müvəqqəti tədbir kimi tanınmadan əvvəl (m. 19), həm də tanınmadan sonra həyata keçirilə bilər. Tanınmadan sonrakı yardım tədbirlərinə gəldikdə, ilk növbədə 20-ci maddəyə əsasən xarici əsas proses kimi tanınmanın avtomatik effektlərini qeyd etmək yerinə düşərdi: borcluya qarşı məhkəmə proseslərinin və ya icra hərəkətlərinin, o cümlədən borclunun əmlakının özgəninkiləşdirilməsinin, yaxud yüklü edilməsinin dayandırılması. Bununla yanaşı, qəbul edən dövlətin məhkəməsi 21-ci maddəyə əsasən xarici prosesin tanınmasından sonra xarici nümayəndənin müraciəti əsasında həmin prosesə əlavə yardım tədbirləri barədə qərar qəbul edə bilər. Həmin maddə belə tədbirlərin tam olmayan siyahısını (məsələn, borclunun qəbul edən dövlətdə yerləşən aktivlərinin idarə və realizə edilməsinin xarici nümayəndəyə həvalə edilməsi) müəyyən edir və məhkəməyə istənilən uyğun tədbir barədə qərar qəbul etmək səlahiyyəti verir. 21-ci maddədə nəzərdə tutulmuş tədbirlər 20-ci maddəyə əsasən avtomatik tətbiq edilən tədbirlərdən bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Birincisi, 21-ci

maddə 20-ci maddədən fərqli olaraq yalnız xarici əsas prosesə deyil, o cümlədən xarici əsas olmayan prosesə münasibətdə də tətbiq edilə bilər.

Bundan əlavə, 21-ci maddədəki tədbirlər tanınmanın avtomatik nəticəsi kimi deyil, xarici nümayəndənin əlavə müraciəti əsasında tətbiq edilir və onların tətbiqi məhkəmənin diskresiya səlahiyyətindədir. Nəhayət və daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, 21-ci maddə məhkəməyə yalnız həmin maddədə sadalanan tədbirlər deyil, istənilən uyğun tədbir barədə qərar qəbul etmək səlahiyyəti verir. Qeyd edilən diskresiya səlahiyyətinin mövcudluğu və ümumi xarakterli dildən istifadə olunması 21-ci maddənin Model Qanunu tətbiq etmiş müxtəlif ölkələrdə fərqli formada təfsir edilməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə ABŞ-da (Böyük Britaniyadan fərqli olaraq) məhkəmələr 21-ci maddəni geniş təfsir edir və həmin maddəyə əsasən hətta müflisləşmə ilə bağlı xarici məhkəmə qərarlarının, o cümlədən restrukturizasiya planlarının tanınması və icra edilməsinə dair qərarlar qəbul edirlər. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan Beynəlxalq Bankının restrukturizasiya planı və onun təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan məhkəməsinin qərarının ABŞ-da tanınması və icra edilməsi 21-ci maddənin həmin yurisdiksiyada tətbiq edilən versiyasına əsasən həyata keçirilmişdir.

Dördüncü aspekti isə xarici məhkəmələr və xarici nümayəndələrlə əməkdaşlıq və eyni vaxtda baş verən proseslərin koordinasiyası təşkil edir. Model Qanunun dördüncü və beşinci fəsiləri müvafiq olaraq qeyd edilən məsələlərə həsr edilmişdir.

Model Qanun qəbul edən dövlətlər üçün öz daxili maraqlarının, o cümlədən yerli kreditorların mənafelərinin qorunması üçün bir sıra mexanizmlər nəzərdə tutur. İlk növbədə, Model Qanuna əsasən atılan bütün addımlar (tanınma, yardım tədbirləri və s.) hüquq qaydası (public policy) istisnasına tabedir (m. 6). Yəni əgər Model Qanunda nəzərdə tutulmuş istənilən addım qəbul edən dövlətin hüquq qaydasına ziddirsə, həmin dövlətin məhkəməsi belə addımın atılmasından imtina edə bilər. Lakin qeyd edilməlidir ki, hüquq qaydası istisnasının dar təfsir edilməsi və müstəsna (məsələn, qəbul edilən dövlətin konstitusional zəmanətlərinin və fundamental dəyərlərinin pozulduğu) hallarda tətbiq edilməsi tövsiyə olunur. Bundan əlavə,

Model Qanunun 22-ci maddəsi nəzərdə tutur ki, yerli məhkəmələr 19-cu və ya 21-ci maddəyə müvafiq olaraq xarici prosesə yardım barədə qərar qəbul edərkən kreditorların və digər maraqlı şəxslərin mənafelərinin lazımı qaydada qorunduğuna əmin olmalıdır. Qeyd edilən maddə yerli məhkəmələrə xarici prosesə yardım barədə qərar qəbul edərkən müvafiq xarici prosesdə yerli kreditorların mənafelərinin qorunub-qorunmadığını da qiymətləndirmək imkanı təqdim edir.

Göründüyü kimi, Model Qanun, bir tərəfdən, borclunun əsas mənafelərinin mərkəzinin yerləşdiyi dövlətdəki müflisləşmə prosesinin tanınması və həmin prosesə yardım edilməsi üçün çərçivə müəyyən edir. Digər tərəfdən belə tanınma və ya yardım avtomatik deyil, xarici proses qəbul edən dövlətin məhkəmələri tərəfindən müəyyən yoxlanışa məruz qaldıqdan sonra baş verir. Bununla da yerli məhkəmələrə qəbul edən dövlətin hüquq qaydasının pozulub-pozulmadığı və xarici prosesdə yerli kreditorların ədalətli rəftara məruz qalıb-qalmadıqlarını yoxlamaq imkanı verilir. Beləliklə, Model Qanun dəyişdirilmiş universalizm (modified universalism) prinsipinə əsaslanır. Transsərhəd müflisləşmə hüququnun qeyd edilən prinsipi transsərhəd müflisləşmə işlərinin vahid məhkəmə prosesi çərçivəsində vahid hüquq tətbiq edilməklə idarə edilməsini, bu prosesin nəticəsinin isə maraqlı digər dövlətlər tərəfindən avtomatik deyil, yalnız müəyyən yoxlanışdan keçdikdən sonra qəbul edilməsini nəzərdə tutur.

Model Qanunun Azərbaycan Respublikasında mümkün tətbiqi

Model Qanunun Azərbaycan Respublikasında mümkün implementasiyası ilə bağlı ilk növbədə qeyd etmək mümkündür ki, bununla Model Qanunun preambulasında sadalanan və daha əvvəl qeyd edilən hədəflərə çatılması istiqamətində qanunvericilik bazası yaradılmış olardı. Daha spesifik olaraq, Azərbaycan Respublikasının transsərhəd müflisləşmə işlərinin daha ədalətli və səmərəli idarə edilməsi, dünya üzrə bütün oxşar vəziyyətdə olan kreditorların bərabər rəftarı, borclunun əmlakının dəyərinin maksimum həddə çatdırılması və maliyyə çətinliyi olan bizneslərin xilas edilməsinin stimullaşdırılması kimi hədəflərə malik beynəlxalq çərçivənin tam tərkib hissəsinə çevrilməsindən

danışmaq mümkündür. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikası müvafiq çərçivədən Azərbaycan Beynəlxalq Bankının restrukturizasiya prosesinin xarici ölkələrdə Model Qanun əsasında tanınması misalında artıq faydalanmışdır ki, bunu da həmin beynəlxalq çərçivənin əhəmiyyətinin əyani göstəricisi hesab etmək mümkündür.

Bundan əlavə, Model Qanunun tətbiq edilməsi xarici investisiyaların cəlb edilməsi baxımından da mühüm əhəmiyyətə malik ola bilər. Belə ki, hər hansı bir yurisdiksiyaya sərmayə yatırmaq barədə qərar qəbul edərkən xarici investorların nəzərə aldığı əsas məqamlardan biri həmin yurisdiksiyada qüvvədə olan müflisləşmə qanunvericiliyi və onun transsərhəd elementləridir. Qeyd edilənlərlə, həmçinin Dünya Bankının biznes mühitinin qiymətləndirmə meyarlarında biznesin müflisləşməsinin müstəqil mövzu kimi kateqoriyalasdırılmasının (transsərhəd müflisləşmə ayrıca meyar

kimi qeyd edilməklə) səbəbi tam aydın olur.

Model Qanunun qəbulu həm də Dünya Bankının və digər ixtisaslaşmış təşkilatların qiymətləndirmə meyarları baxımından müvafiq sahədə qanunvericiliyin müasirləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması ilə nəticələnmiş olardı.

Son olaraq Model Qanunun implementasiyasından bəhs edərkən Model Qanunda yerli məhkəmələr üçün qəbul edən dövlətin hüquq qaydasının pozulmasının qarşısının alınmasına və ya yerli kreditörlərin mənafeələrinin qorunmasının təmin edilməsinə yönəlmiş mexanizmlərin mövcudluğunu da bir daha xatırlatmaq yerinə düşərdi.

Qeyd edilənlər nəzərə alındıqda, Model Qanunun Azərbaycan Respublikasında qəbulunun nəzərdən keçirilməsinin nə dərəcədə aktual olduğu bir daha öz təsdiqini tapır.

İstinad edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Reinhard Bork, Principles of Cross-Border Insolvency Law (Intersentia 2017) para 4.6; Kristin van Zwieten (ed), Goode on Principles of Corporate Insolvency Law (5-ci nəşr, Sweet & Maxwell 2018) para 2-04. Müflisləşmə hüququnun məqsədlərinin geniş siyahısı üçün baxın: UNCITRAL, Legislative Guide on Insolvency Law, Parts One and Two (BMT 2005) <https://uncitral.un.org/sites/default/files/media-documents/uncitral/en/05-80722_ebook.pdf> müraciət tarixi: 18 Mart 2026, his 1, böl I, para 4-14; World Bank, 'Principles for Effective Insolvency and Creditor/Debtor Regimes' (World Bank 2021) "Müflisləşmə və iflas haqqında" Azərbaycan Respublikasının 13.06.1997-ci il tarixli 326-IQ sayılı Qanunu.
2. "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının 16.01.2004-cü il tarixli 590-IIQ sayılı Qanunu.
3. Dünya Bankının ən son qiymətləndirmə meyarları üçün baxın: World Bank, 'Business Ready: Methodology Handbook', 3-cü nəşr (Yanvar 2026) <<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/6364c306d685203c859c60a075df5c3a-0540012026/original/B-READY-MH-2026.pdf>> müraciət tarixi: 18 Mart 2026.
4. Nəzərdə tutulan tədbirlərin tam siyahısı üçün baxın: Dünya Bankı Qrupunun "Business Ready" hesabatının "Biznesin müflisləşməsi" indikatoru üzrə müvafiq sahədə təkmilləşmələrin və kommunikasiyanın həyata keçirilməsinə dair 2026-cı il üzrə Yol Xəritəsi (Biznes mühiti və beynəlxalq reytinglər üzrə Komissiyaanın sədri tərəfindən 11.03.2026-cı il tarixində təsdiq edilmişdir) <<https://azranking.az/public/images/24.02.2026>> müraciət tarixi: 18 Mart 2026.
5. UNCITRAL, Model Law on Cross-Border Insolvency with Guide to Enactment and Interpretation (BMT 2014) <<https://uncitral.un.org/sites/default/files/media-documents/uncitral/en/1997-model-law-insol-2013-guide-enactment-e.pdf>> müraciət tarixi: 18 Mart 2026.
6. Model Qanunun statusu üçün baxın: UNCITRAL, 'Status: UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency (1997) müraciət tarixi: 18 Mart 2026.
7. Adrian Walters, 'Modified Universalisms & the Role of Local Legal Culture in the Making of Cross-Border Insolvency Law' (2019) 93 Am Bankr LJ 47, 60.
8. Qeyd edilən aspektlərin daha ətraflı müzakirəsi üçün baxın: Guide to Enactment and Interpretation (qeyd 6) para 24-45.
9. Daha ətraflı müzakirə üçün baxın: Abbas Abbasov, Recognition of Restructuring Plans under the UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency: Modified Universalism, the Gibbs Rule, and the "Adequate Protection" Safeguard (Nomos 2026), 65-69.
10. Daha ətraflı müzakirə üçün baxın: Abbasov (qeyd 10) 69-97.
11. Daha ətraflı müzakirə üçün baxın: Abbasov (qeyd 10) 68-69.
12. Guide to Enactment and Interpretation (qeyd 6) para 104. Daha ətraflı müzakirə üçün baxın: Abbasov (qeyd 10) 115-24.
13. 22-ci maddənin hüquqi təbiətinə (xüsusilə restrukturizasiya planlarının tanınması kontekstində) dair daha ətraflı müzakirə üçün baxın: Abbasov (qeyd 10) 196 və sonrakı səhifələr.

14. Dəyişdirilmiş universalizm (modified universalism) doktrinası (prinsipi) amerikalı alim Jay Westbrook tərəfindən irəli sürülmüşdür. Jay Lawrence Westbrook, 'A Global Solution to Multinational Default' (2000) 98 Mich L Rev 2276, 2299 (və sonrakı səhifələr). Model Qanunda dəyişdirilmiş universalizm elementlərinin daha ətraflı müzakirəsi üçün baxın: Jay L. Westbrook, 'Global Insolvency Proceedings for a Global Market: The Universalist System and the Choice of a Central Court' (2018) 96 Tex L Rev 1473, 1478 (və sonrakı səhifələr); Irit Mevorach, 'Overlapping International Instruments for Enforcement of Insolvency Judgments: Undermining or Strengthening Universalism?' (2021) 22 EBOR 283, 289-93; Gerard McCormack, 'UK Contracts and Modification under Foreign Law: Time to Consign the Gibbs Rule to Legal History?' (2024) 2023 (4) J Bus L 290 (Arxiv nüsxəsi. Həmçinin baxın: Gerard McCormack and Wan Wai Yee, 'The UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency Comes of Age: New Times or New Paradigms' (2019) 54 Tex Intl L J 273, 276; Walters (qeyd 8) 64 (və oradakı qeyd 77-də istinad edilən mənbələr).
15. Westbrook, 'A Global Solution to Multinational Default' (qeyd 15) 2301.

Ragib Gurbanov,

**Judge of the Commercial Chamber of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan,
Lecturer of the course "Civil Procedure" at ADA University.**

Email address: raqib.qurbanov@supremecourt.gov.az

Abbas Abbasov,

Dr. iur. (an academic degree equivalent to a Doctor of Philosophy in Law, Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany), Member of the Bar Association of the Republic of Azerbaijan.

Email address: akabbasov@hotmail.com

Abstract

This article examines the principal features of the UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency in the context of assessing its potential implementation within the legal system of the Republic of Azerbaijan. It analyses the fundamental principles and mechanisms embodied in the Model Law, with particular attention to its role in facilitating the recognition of foreign insolvency proceedings, promoting judicial cooperation and cross-border assistance, and enhancing the efficient administration of transnational insolvency cases. The article further evaluates the legal and practical significance of incorporating the Model Law into Azerbaijan's domestic insolvency framework, considering its potential contribution to the harmonization of national legislation with internationally recognized standards and the strengthening of legal certainty in cross-border insolvency proceedings.

Keywords: *cross-border insolvency; UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency; recognition of foreign insolvency proceedings; assistance in foreign insolvency proceedings; modified universalism; public policy.*

Рагиб Гурбанов,

**Судья Коммерческой коллегии Верховного Суда Азербайджанской Республики,
преподаватель дисциплины «Гражданский процесс» в Университете ADA.**

Электронный адрес: raqib.qurbanov@supremecourt.gov.az

Аббас Аббасов,

**Dr. iur. (учёная степень, эквивалентная степени доктора философии по праву,
Университет имени Мартина Лютера в Галле-Виттенберге, Германия),
член Коллегии Адвокатов Азербайджанской Республики.**

Электронный адрес: akabbasov@hotmail.com

Резюме

Статья посвящается анализу основных особенностей Типового закона ЮНСИТРАЛ о трансграничном банкротстве на фоне рассмотрения его имплементации в Азербайджанской Республике. В статье также затрагивается важность возможного применения Типового закона в Азербайджанской Республике.

Ключевые слова: *трансграничное банкротство, признание процессов иностранного банкротства, содействие процессам иностранного банкротства, измененный универсализм, правопорядок.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.03.2026

Çapa qəbul tarixi: 11.06.2026

Cinayətlərin məcmusu və məcmu üzrə cəzanın təyininin tənzimlənməsinin bəzi problemləri haqqında

Roman Ələkbərli,
Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin hakimi.
Elektron ünvan: romanelekberli@gmail.com

Xülasə

Məqalədə müəllif tərəfindən cinayət qanunvericiliyində cinayətlərin məcmusu institutunun xüsusiyyətləri və məcmu üzrə cəzanın təyininin tənzimlənməsinin bəzi problemləri təhlil edilir. Bu məqsədlə milli qanunvericiliyin, eləcə də bir sıra xarici ölkələrin qanunvericilik aktlarının müvafiq normalarının müqayisəli təhlili aparılmış, cinayət qanunvericiliyində qeyd olunan məsələləri tənzimləyən normaların təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: cinayət qanunvericiliyi, cinayətlərin məcmusu, məcmu üzrə cəzanın təyini, məhkəmə təcrübəsi, müqayisəli təhlil, hüquq normalarının təkmilləşdirilməsi.

Cinayət qanunvericiliyinin prinsiplərinə əsasən hər bir cinayətə görə təyin olunan cəza törədilmiş cinayətin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, onun törədilməsi hallarına və təqsirkarın şəxsiyyətinə uyğun olmaqla, Cinayət Məcəlləsinin (bundan sonra - CM) bütün tələblərinə cavab verməlidir.

Qanunun həmin tələblərinə nail olunması üçün həm qanunun konkret normalarının aydınlığı, həm də onların şərhində və tətbiqində vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşması olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir.

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 66.5-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin 2012-ci il 22 fevral tarixli qərarında xüsusi olaraq vurğulanmışdır ki, Avropa Məhkəməsinin formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə görə qanunun aydın olması yalnız onun özünün mətni ilə deyil, eləcə də məhkəmə təcrübəsində formalaşan təfsiri və

bu təfsirin xüsusi dəqiqliyi və aydınlığı ilə şərtləndirilir.

Bu baxımdan cinayət qanunvericiliyi sistemində vacib yer tutan və cinayət cəzalarının təyini məsələlərini tənzimləyən hüquq normalarının, o cümlədən cinayətlərin məcmusu institutuna və məcmu üzrə cəzaların təyin edilməsi qaydalarına həsr olunmuş normaların aydınlığının onların rəsmi şərhində və tətbiqində vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşmasının müstəsna əhəmiyyəti var.

Burada öncə qeyd edilməlidir ki, cinayətlərin məcmusu üzrə cəzaların təyin edilməsi qaydalarını tənzimləyən CM-in 66-cı maddəsində “cinayətlərin məcmusu” anlayışının özünün tərfi verilmir, yəni bu maddə blanket normadır.

Ona görə də cinayətlərin məcmusu və məcmu üzrə cəzaların təyin edilməsi mövzusunun həm nəzəri, həm də tətbiqi baxımdan tam açıqlanması üçün nəzərə alınmalıdır ki, cinayətlərin məcmusu başqa bir hüquqi institutun – cinayətlərin çoxluğunun bir növüdür. “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 56.1.1 və 56.1.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin 2013-cü 18 iyun il tarixli qərarında nəzərdə tutulmuşdur ki, cinayətlərin məcmusu - cinayətlərin çoxluğunun müstəqil növüdür və qanunverici məcmu qaydasında törədilən cinayətlərə görə cəzanın təyin edilmə qaydasını xüsusi norma ilə tənzimləmişdir.

Qeyd edilməlidir ki, cinayətlərin çoxluğunun anlayışı qanunvericilikdə verilməmişdir. Cinayət hüquq nəzəriyyəsinə görə isə, cinayətlərin çoxluğu – konkret şəxs tərəfindən iki və ya daha çox müstəqil cinayət tərkibinin əlamətləri olan əməllərin törədilməsidir. Yəni hüquq elminə görə, cinayətlərin çoxluğu ilə cinayətlərin məcmusu arasında fərq ümumi ilə xüsusi arasındakı münasibətdə ifadə olunmaqla, cinayətlərin çoxluğu – ümumi hüquqi anlayış, cinayətlərin məcmusu isə onun tərkib hissəsidir. Və bütün qeyd olunanların cinayət əməllərinin tövsifi və cəza təyini məsələləri ilə bağlı əsas önəmi ondan ibarətdir ki, hər bir cinayət

çoxluğu (eyni şəxs tərəfindən iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi) – cinayətlərin məcmusunu yaratmır.

Ümumiyyətlə, cinayət qanunvericiliyinə əsasən cinayətlərin çoxluğuna üç müstəqil hüquqi institut daxildir – cinayətlərin təkrar törədilməsi (CM-in 16-cı maddəsi), cinayətlərin məcmusu (CM-in 17-ci maddəsi) və cinayətlərin residivi (CM-in 18-ci maddəsi).

Hüquq tətbiqetmə təcrübəsində (elə hüquq nəzəriyyəsində də) çətinliklər əsasən məhz oxşar cinayətlərin çoxluğu zamanı hansı hallarda cinayətlərin məcmusunun olub-olmaması, hansı hallarda cinayətlərin yalnız təkrarlığının, hansı hallarda isə həm cinayətlərin məcmusunun, həm də təkrarlığının yaranması ilə bağlı müxtəlif variantların mümkünlüyü və bundan asılı olaraq həmin əməllərin tövsifi və onlara görə cəza təyini məsələlərində aydın ümumi mövqenin formalaşdırılması ilə bağlıdır.

Lakin cinayətlərin məcmusu anlayışının tərifini nəzərdə tutan CM-in 17.1-ci maddəsinin təhlili göstərir ki, qanunda bu vacib hüquqi institutun anlayışı heç də birmənalı formalaşdırılmamışdır.

Belə ki, “cinayətlərin məcmusu” anlayışının tərfi CM-in 17.1-ci maddəsində belə verilmişdir: “Bu Məcəllənin müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi, həmin cinayətləri törətmiş şəxs onlardan heç birinə görə məhkum olunmamışdırsa və ya qanunla müəyyən edilmiş əsaslar üzrə cinayət məsuliyyətindən azad edilməmişdirsə, habelə bu cinayətlərdən heç birinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməmişdirsə, cinayətlərin məcmusunu yaradır”.

“Cinayətlərin təkrar törədilməsi” anlayışını nəzərdə tutan CM-in 16.1 və 16.2-ci maddələrinə əsasən isə: “Bu Məcəllənin eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin iki dəfə və ya iki dəfədən çox törədilməsi, cinayətin təkrar törədilməsidir. Bu Məcəllənin müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi, yalnız həmin Məcəllənin Xüsusi hissəsində birbaşa göstərilən hallarda cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilir”.

Göründüyü kimi, həmin maddələrin hər ikisində verilən anlayışlardan çıxış etsək, belə alınır ki, cinayətlərin məcmusu ilə cinayətlərin təkrar tö-

rədilməsi arasında yalnız bir fərq var: cinayətlərin təkrar törədilməsi – CM-in eyni maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin iki dəfə və ya iki dəfədən çox törədilməsi, cinayətlərin məcmusu isə CM-in müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi zamanı yaranır.

Belə ki, CM-in 17.1-ci maddəsinə əsasən cinayətlərin məcmusu aşağıdakı əlamətlərlə səciyyələndirilir:

- şəxs tərəfindən CM-in müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi;

- həmin cinayətləri törətmiş şəxsin onlardan heç birinə görə məhkum olunmaması və ya qanunla müəyyən edilmiş əsaslar üzrə cinayət məsuliyyətindən azad edilməməsi, habelə bu cinayətlərdən heç birinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməməsi.

CM-in 16.1, 16.2-ci maddələrinə əsasən isə cinayətlərin təkrar törədilməsi bu əlamətlərlə səciyyələndirilir:

- CM-in eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin iki dəfə və ya iki dəfədən çox törədilməsi;

- istisna hal: CM-in müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi yalnız həmin Məcəllənin Xüsusi hissəsində birbaşa göstərilən hallarda cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilir;

- əvvəllər törətdiyi cinayətə görə məhkum olunmuş, məhkumluğu götürülmüş və ya ödənilmiş, yaxud cinayət məsuliyyətindən azad olunmuş şəxs tərəfindən bu Məcəllənin eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş və ya həmin Məcəllənin Xüsusi hissəsində birbaşa göstərilən hallarda müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin yenidən törədilməsi, cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilmir.

Lakin məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, qanunvericiliyin müxtəlif institutları olan cinayətlərin məcmusu ilə cinayətlərin təkrar törədilməsi arasında fərqlər elə də sadə xarakter daşmır və bu sahədə olan boşluqlar həmin hüquqi institutları nəzərdə tutan normaların tətbiqində bəzən çətinliklərə və müxtəlif yozumlara səbəb olur.

Qeyd olunmalıdır ki, həmin normaların tətbiqi sahəsində müxtəlif hüquqi boşluq və anlaşılmazlıqların mövcud olması səbəbindən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi tərəfindən

onların aradan qaldırılmasına yönəlmiş bir sıra qərarlar qəbul edilmiş və bu qərarlarda cinayətlərin çoxluğunun növləri, onlarla bağlı cinayətlərin tövsifi və cəza təyini məsələlərinin aktual problemləri və xüsusiyyətləri şərh edilmişdir.

Məsələn, Konstitusiya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18.5, 61.1.1 və 65-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 2013-cü il 18 mart tarixli qərarında şərhə belə yekun vurulmuşdur: “Cinayətlərin məcmusu təkrar cinayətlərdən onunla fərqlənir ki, cinayətlərin təkrar törədilməsi Məcəllənin eyni və ya oxşar maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayətin iki və ya iki dəfədən çox törədilməsi ilə əlaqədar yarandığı halda, cinayətlərin məcmusu Məcəllənin müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlərin törədilməsi ilə yaranmış olur”.

Konstitusiya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 16 və 18-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 2021-ci il 25 yanvar tarixli qərarında isə təkrarlıqla məcmunun oxşarlıqları qeyd olunmaqla vurğulanmışdır ki, “təkrarlıq ilə cinayətlərin real məcmusu arasında ciddi fərqlər də var. Belə ki, eyni cinayətlərin təkrarlığı zamanı, bu cinayətlərə aid olan cinayət əməlləri başa çatmış olduqda və ya cinayətə cəhd təşkil etdikdə, törədilənlərin hamısı Cinayət Məcəlləsinin eyni maddəsi ilə əhatə olunur. Real məcmuda isə hər bir cinayət əməli Cinayət Məcəlləsinin fərqli maddələrinin təsiri altına düşür”.

Beləliklə, istər CM-in 16 və 17-ci maddələrində, istər Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin onların tətbiqi ilə bağlı şərtlərində eyni fikir vurğulanmışdır: cinayətlərin təkrar törədilməsi CM-in eyni və eynicinsli cinayətləri ehtiva edən maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayətin iki və ya iki dəfədən çox törədilməsi zamanı yarandığı halda, cinayətlərin məcmusu CM-in müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlərin törədilməsi ilə yaranır.

Lakin qeyd olunan normaların tətbiqi təcrübəsi göstərir ki, cinayətlərin məcmusu və cinayətlərin təkrar törədilməsi məsələləri ilə bağlı bəzi anlaşılmazlıqlar və fərqli yanaşmalar ilk növbədə CM-in 16 və 17-ci maddələrində həmin institutların anlayışının göstərilən məzmununda verilməsindən qaynaqlanır.

Belə ki, CM-in bir sıra maddələrini göstərmək olar ki, bir maddədə bir neçə müstəqil cinayətin

tərkibi və onlara görə cəza nəzərdə tutulur və belə halda CM-in 17-ci maddəsində göstəriləndiyi kimi tək müxtəlif yox, Məcəllənin eyni maddəsinin müxtəlif hissələri ilə nəzərdə tutulan cinayətlərin iki və ya iki dəfədən çox törədilməsi cinayətlərin məcmusunu yaradır.

Məsələn, CM-in 206.1-ci maddəsi ilə “Qaçqınçılıq, yəni Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən kənar və ya ondan gizli, yaxud sənədlərdən və ya gömrük eyniləşdirilməsi vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə etməklə, yaxud bəyan etməməklə və ya düzgün bəyan etməməklə bu Məcəllənin 206.2-ci maddəsində qeyd edilənlər istisna olmaqla malların və digər əşyaların xeyli miqdarda keçirilməsi” cinayəti nəzərdə tutulduğu halda, həmin maddənin ikinci hissəsi olan 206.2-ci maddəsində “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onların prekursorlarının, güclü təsir edən zəhərli, zəhərləyici, radioaktiv, partlayıcı maddələrin və qurğuların, hərbi silahın və texnikanın, (yivsiz odlu ov silahı və həmin silah üçün döyüş sursatı istisna olmaqla), odlu silah və yaxud döyüş sursatının, nüvə, kimyəvi, bioloji və digər kütləvi qırğın silahlarının, kütləvi qırğın silahlarının hazırlanmasında istifadə oluna bilən və Azərbaycan Respublikası gömrük sərhədindən keçirilməsinin xüsusi qaydaları müəyyən edilmiş materialların və avadanlıqların, gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün müvafiq qaydalar müəyyən edilmiş strateji əhəmiyyətli xammalın, mədəni, tarixi və ya arxeoloji sərvət olan əşyaların gömrük nəzarətindən kənar və ya ondan gizli, yaxud sənədlərdən və ya gömrük eyniləşdirilməsi vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə etməklə, yaxud bəyan etməməklə və ya düzgün bəyan etməməklə keçirilməsi” kimi müstəqil cinayət tərkibi nəzərdə tutulmuşdur. Bir şəxs tərəfindən hər iki əməlin, yəni CM-in eyni maddəsinin müxtəlif hissələri ilə nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsi cinayətlərin məcmusunu yaradır.

CM-in 234.1-ci maddəsi ilə satış məqsədi olmadan qanunsuz olaraq narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri xeyli miqdarda əldə etmə, saxlama, hazırlama, emal etmə, daşıma cinayəti nəzərdə tutulduğu halda, həmin maddənin ikinci hissəsi olan 234.2-ci maddəsində satış məqsədi ilə qanunsuz olaraq narkotik vasitələri və ya psi-

xotrop maddələri əldə etmə və ya saxlama, hazırlama, istehsal etmə, emal etmə, daşıma, göndərmə, yaxud qanunsuz olaraq narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri satma kimi müstəqil cinayət tərkibi nəzərdə tutulmuşdur. Yenə də şəxs tərəfindən CM-in eyni maddəsinin müxtəlif hissələri ilə nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsi cinayətlərin məcmusu kimi tövsif edilməlidir.

Həmin qaydada, eyni şəxs tərəfindən müstəqil cinayət tərkibi yaradan CM-in 200.1-ci maddəsi (istehlakçıları aldatma, yəni mal satan və ya əhaliyə xidmət göstərən təşkilatlarda, həmçinin ticarət (xidmət) sahəsində fərdi sahibkar qismində qeydə alınmış fiziki şəxslər tərəfindən malın (xidmətin) ölçüsünə, çəkisinə, hesabına, habelə istehlak xüsusiyyəti və ya keyfiyyətinə dair istehlakçıları xeyli miqdarda aldatma) və maddənin üçüncü hissəsi olan 200.3-cü maddəsi (bilə-bilə pis keyfiyyətli məhsulların istehsalı, satışa buraxılması və ya belə məhsulların satışı, onların keyfiyyətsiz olmasının gizlədilməsi ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır və ya ağır zərər vurulmasına səbəb olduqda); yaxud CM-in 253.1-ci maddəsi ilə (qanunsuz olaraq Azərbaycan Respublikasının sahiləyən şelfində tikililər və ya başqa qurğular ucaltma, onların ətrafında təhlükəsizlik zonasını yaratma, habelə quraşdırılan tikililərin və dəniz gəmiçiliyinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi vasitələrinin tikintisi, istismarı, mühafizəsi və ya ləğv olunması qaydalarını pozma və 253.2-ci maddəsi (Azərbaycan Respublikasının sahiləyən şelfində xarici hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən təbii sərvətlərin tədqiqi, kəşfiyyatı, işlənməsi və başqa işlər görülməsi, əgər bu hərəkətlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə və ya Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanlarının verdiyi xüsusi icazədə nəzərdə tutulmamışdırsa); yaxud CM-in 228.1-ci maddəsi (qanunsuz olaraq odlu silah, onun komplekt hissələrini, döyüş sursatı (yivsiz odlu ov silahı və həmin silah üçün döyüş sursatı istisna olmaqla), partlayıcı maddələr və qurğular əldə etmə, başqasına vermə, saxlama, daşıma və ya gəzdirmə) və 228.5-ci maddəsi (qanunsuz olaraq qaz silahını, soyuq silahı, o cümlədən soyuq atıcı silahı əldə etmə, satma və ya gəzdirmə, milli geyim ləvazimatı hesab olunan ərazilərdə və ya ovçuluq peşəsi ilə bağlı olaraq soyuq silahı

gəzdirmə halları istisna olmaqla) və bir sıra digər maddələri ilə nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsi də cinayətlərin məcmusunu yaradır.

Burada məsələnin tam anlaşılması üçün digər qanunvericilik aktının tələblərinin də nəzərə alınması tələb olunur. Belə ki, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” 2010-cu il 21 dekabr tarixli Konstitusiyaya Qanununun 30.1 və 30.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuşdur ki, normativ hüquqi aktın struktur elementləri preambuladan, bölmədən, fəsildən, maddədən, hissədən, bənddən, yarım-bənddən və abzasdan ibarətdir. Normativ hüquqi aktın mətni onun növündən asılı olaraq, bölmədə birləşən fəsillərə, fəsildə birləşən maddələrə, maddədə birləşən hissələrə, hissədə birləşən bəndlərə, bənddə birləşən yarımbəndlərə və yarımbənddə birləşən abzaslara bölünə bilər. Həmin Qanunun 30.6-cı maddəsində isə göstərilir ki, normativ hüquqi aktın maddəsi hissələri özündə birləşdirən və tamamlanmış normativ müddəanı əks etdirən əsas struktur elementidir. Maddə, o cümlədən qanunla təsdiq edilən əsasnamənin, nizamnamənin, qaydanın və norma nəzərdə tutan digər aktın maddəsi onun mahiyyətini əks etdirən və sətri hərflərlə yazılan ada malik olmalıdır. Nəhayət, Qanunun 30.11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur, ki, normativ hüquqi aktda maddənin hissəsinə, bəndinə, yarımbəndinə və abzasına istinad edilərkən, onlar maddə adlandırılır.

Qeyd olunan Konstitusiyaya Qanununun 30-cu maddəsinə görə, qanun maddəsinin həm özü, həm də maddənin hissəsinə, bəndinə, yarımbəndinə və abzasına istinad edilərkən, onlar maddə adlandırılır.

Lakin elə həmin Konstitusiyaya Qanununun mənasına görə, həm də hüquq nəzəriyyəsindən məlum olduğu kimi, qanunvericilik aktına maddələr həm müstəqil (əsas müddəə kimi), həm də həmin maddədə nəzərdə tutulan əsas fikri (müddəanı) izah edən, konkretləşdirən, ayrı-ayrı formalarını ifadə edən hissələr, bəndlər, yarımbəndlər şəklində daxil edilə bilər. Qanunun bir maddəsinə həm tək müstəqil maddə, həm müstəqil maddə ilə birlikdə onu izah edən və konkretləşdirən, ona bağlı olan digər maddələr, eləcə də bir neçə müstəqil maddələr daxil edilə bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, qanunun maddəsi davranış qaydasının yalnız ifadə forması olduğu halda, onun məzmununu maddəyə daxil

olan normalar təşkil edir.

CM-in Xüsusi hissəsinə gəldikdə isə bir maddədə həm bir cinayət tərkibi və ona görə məsuliyyət (CM-in 125-ci maddəsi), həm bir əsas (baza) cinayət və onun tövsifedici əlamətləri ilə (bir qayda olaraq – ağırlaşdırıcı) ixtisaslaşmış bir neçə başqa tərkibi (CM-in 177-ci maddəsi), həm də bir neçə müstəqil cinayət tərkibi (məsələn, CM-in 234.1 və 234.2-ci və sair maddələri) nəzərdə tutula bilər.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan dəlillərdən birmənalı olaraq görünür ki, cinayətlərin məcmusunu heç də CM-in 17-ci maddəsində göstərdiyi kimi, tək “CM-in müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlərin törədilməsi” zamanı deyil, həm də CM-in bir maddəsinin bir neçə hissəsində təsvir edilən bir neçə ayrı-ayrı, müstəqil cinayət tərkibinin törədilməsi hallarında da yaranır.

Burada vurğulanmalıdır ki, CM-in 17-ci maddəsinə münasibətdə “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiyaya Qanununun 30.11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş – “normativ hüquqi aktda maddənin hissəsinə, bəndinə, yarımbəndinə və abzasına istinad edilərkən, onlar maddə adlandırılır” barədə müddəası tətbiq oluna bilməz. Belə ki, CM-in Xüsusi hissəsinin eyni maddəsinin ayrı-ayrı hissələri ilə nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsi bəzən (onlar müstəqil tərkibləri nəzərdə tutduqda) cinayətlərin məcmusunu yarada bilər, bəzən isə yox. Ona görə də, cinayətlərin məcmusunun anlayışını müəyyən edən CM-in 17-ci maddəsində bu hal mütləq nəzərə alınmalıdır.

Əks halda qanunvericilikdə və rəsmi şərhlərdə “bir maddə” ifadəsi işlədilərək, bunun bir cinayət tərkibi, yaxud bir əsas cinayəti və onun tövsifedici əlamətləri ilə ixtisaslaşmış bir neçə başqa tərkibi də, yaxud bir neçə müstəqil cinayət tərkibi nəzərdə tutan maddə anlamında olması bəlli olmur.

CM-in 17-ci maddəsinin dəqiqliyi və aydınlığının cinayət cəzalarının təyini sahəsində vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşmasında müstəsna əhəmiyyətə malik olmasını nəzərə alınmaqla, həmin hüquq normasının digər ölkələrin qanunvericiliyində necə tənzimlənməsinin öyrənilməsinin də önəmi var.

İlk növbədə qanunvericilik sistemləri bizim qanunvericilik sisteminə yaxın olan və eyni hüquq ənənələrinə əsaslanan bəzi postsovet ölkələrinin

cinayət qanunvericiliklərinin təhlili göstərir ki, cinayətlərin məcmusu institutunun təkmilləşdirilməsi üçün bu ölkələrin qanunvericilik təcrübələrindən də faydalanmağımız düzgün olardı.

Məsələn, hazırda qüvvədə olan Rusiya Federasiyası Cinayət Məcəlləsinin 17-ci maddəsində həmin məsələ öz həllini bu məzmununda tapmışdır:

“1. İki və ya daha çox cinayətin törədilməsi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin maddələrində daha ağır cəzaya səbəb olan hal kimi nəzərdə tutulduğu hallar istisna olmaqla, iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi cinayətlərin məcmusu kimi tanınır. Cinayətlərin məcmusu zamanı şəxs törətdiyi hər bir cinayətə görə bu Məcəllənin müvafiq maddəsi və ya maddəsinin bir hissəsi ilə cinayət məsuliyyəti daşıyır”. Yəni, Rusiya Federasiyası Cinayət Məcəlləsinin 17-ci maddəsində cinayətlərin məcmusunun anlayışı verilərək, məcmuya daxil olan cinayətlərin CM-in eyni və ya müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmasına önəm verilməmiş, maddənin mənasına görə, əsas məsələ odur ki, onlar müstəqil cinayətlər olsun. Bu isə Rusiya Federasiyası Cinayət Məcəlləsindən cinayətlərin təkrarlığı institutunun, ümumiyyətlə, xaric olunması ilə bağlıdır.

Ukraynanın Cinayət Məcəlləsinin 33-cü maddəsində cinayətlərin məcmusu anlayışı daha da konkretləşdirilib:

“1. Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müxtəlif maddələrində və ya bir maddəsinin müxtəlif hissələrində nəzərdə tutulmuş, heç birinə görə məhkum edilməmiş iki və ya daha çox cinayətin şəxs tərəfindən törədilməsi cinayət hüquqpozmalarının məcmusu kimi tanınır. Bu zaman şəxsin qanunla müəyyən edilmiş əsaslarla cinayət məsuliyyətindən azad edildiyi cinayət xətalı nəzərə alınmır.

2. Cinayət xətalının məcmusu zamanı onların hər biri bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi və ya maddəsinin hissəsi ilə tövsif edilməlidir”.

Həmin məsələ Gürcüstanın Cinayət Məcəlləsinin 16-cı maddəsində də eyni şəkildə tənzimlənmişdir.

Cinayətlərin məcmusu anlayışının məzmunu Qazaxıstan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 13-cü maddəsində belə verilmişdir:

“1. Bu Məcəllənin müxtəlif maddələrində və ya maddəsinin hissələrində nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox əməllərin törədilməsi, heç birinə

görə şəxs qanunla müəyyən edilmiş əsaslarla məhkum edilməmiş və ya cinayət məsuliyyətindən azad edilməmişsə, cinayət hüquqpozmalarının məcmusu kimi tanınır. Cinayət hüquqpozmalarının məcmusu zamanı şəxs, əgər bu əməllərin əlamətləri bu Məcəllənin bir maddəsinin və ya maddəsinin hissəsinin daha ağır cəza nəzərdə tutan norması ilə əhatə olunmasa, törədilmiş hər bir əmələ görə bu Məcəllənin müvafiq maddəsi və ya maddəsinin bir hissəsi ilə cinayət məsuliyyəti daşıyır”.

Oxşar formada bu məsələ Özbəkistan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 33-cü maddəsində də öz həllini tapmışdır.

Bütün qeyd olunanlara əsasən, cinayətlərin məcmusu institutunun tətbiqində eyniliyin təmin olunmasının asanlaşdırılması üçün CM-ə dəyişikliklər edilməsinə dair təkliflər hazırlanarkən CM-in 17-ci maddəsinin məzmununun təkmilləşdirilməsi məqsədilə 17.1-ci maddəsinin aşağıdakı məzmununda verilməsinin müzakirə edilməsi məqsədmüvafiq olardı:

“17.1. Bu Məcəllənin müxtəlif maddələri (və ya bir maddəsinin ayrı-ayrı hissələri) ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi, həmin cinayətləri törətmiş şəxs onlardan heç birinə görə məhkum olunmamışdırsa və ya qanunla müəyyən edilmiş əsaslar üzrə cinayət məsuliyyətindən azad edilməmişdirsə, habelə bu cinayətlərdən heç birinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməmişdirsə, cinayətlərin məcmusunu yaradır. İki və ya daha çox cinayətin törədilməsi, əgər bu əməllərin əlamətləri həmin Məcəllənin bir maddəsinin (və ya maddəsinin hissəsinin) daha ağır cəza nəzərdə tutan norması ilə əhatə olunursa, cinayətlərin məcmusunu yaratmır”.

Göründüyü kimi, bu redaksiyada həm cinayətlərin məcmusu anlayışı daha dəqiq verilmiş, həm də xüsusi olaraq hansı hallarda CM-in müxtəlif maddələrində və ya maddəsinin hissələrində nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox əməllərin törədilməsi cinayətlərin məcmusunu yaratması və hansı hallarda, əksinə, yaratmaması dəqiqləşdirilmişdir.

Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, CM-in 17-ci maddəsində “maddəsinin hissələri” ifadəsinin işlədilməsi “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya Qanununun tələbinə də zidd deyil. Belə ki, Qanunun 30-cu maddəsində də “maddənin

hissəsi, bəndi, yarımbəndi və abzası” ifadələrindən istifadə olunmaqla, “normativ hüquqi aktın maddəsi hissələri özündə birləşdirən” əsas struktur elementi olduğu göstərilmişdir.

Bundan başqa, cinayətlərin məcmusu üzrə cəzanın təyin edilməsi qaydalarını nəzərdə tutan Cinayət Məcəlləsinin 66-cı maddəsinin tətbiqi ilə bağlı da təcrübədə bəzi sualların yaranmasına toxunulmalıdır.

Cinayət Məcəlləsinin 66.1-66.3-cü maddələri ilə cinayətlərin məcmusu üzrə cəzanın təyin edilməsi qaydaları müəyyən edildiyi halda, 66.4-cü maddə məcmu üzrə əlavə cəzanın birləşdirilməsi məsələsinə həsr olunmuşdur. Belə ki, həmin maddədə nəzərdə tutulmuşdur ki, “Cinayətlərin məcmusu üzrə təyin edilən əsas cəzaya, bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində həmin cinayətlərə görə müəyyən edilmiş əlavə cəza növləri birləşdirilə bilər. Tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə təyin edilən qəti əlavə cəzanın müddəti və ya həcmi həmin cəza növü üçün bu Məcəllənin Ümumi hissəsində müəyyən edilmiş yuxarı həddən çox ola bilməz”.

Yəni bu maddənin mənasına görə, cinayətlərin məcmusu zamanı əsas cəzaya yalnız Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində həmin cinayətə görə nəzərdə tutulduğu halda əlavə cəza da birləşdirilə bilər.

Halbuki CM-in 46.2-ci maddəsinə görə, “Törədilmiş cinayətin xarakterini və ictimai təhlükəliliyini, təqsirkar şəxsin şəxsiyyətini nəzərə alaraq, məhkəmə onun müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququnun saxlanılmasını qeyri-mümkün hesab edərsə, həmin şəxsə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə nəzərdə tutulmayan hallarda da müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəza növünü əlavə cəza kimi təyin edə bilər”.

Beləliklə, CM-in 46.2-ci maddəsinə əsasən müəyyən hallarda qeyd olunan əlavə cəza tək CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutularkən yox, həm də nəzərdə tutulmadıqda da məhkəmə tərəfindən təyin edilə bilər.

Qanun normaları arasında olan həmin ziddiyyətin aradan qaldırılması məqsədilə Cinayət Məcəlləsinin 66.4-cü maddəsinə aşağıdakı dəyişikliyin edilməsi düzgün olardı:

“Cinayətlərin məcmusu üzrə təyin edilən əsas cəzaya, bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində həmin cinayətlərə görə müəyyən edilmiş və ya Ümumi hissəsində nəzərdə tutulduğu hallarda əlavə cəza növləri birləşdirilə bilər. Tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə təyin edilən qəti əlavə cəzanın müddəti və ya həcmi həmin cəza növü üçün bu Məcəllənin Ümumi hissəsində müəyyən edilmiş yuxarı həddən çox ola bilməz”.

Bundan başqa, CM-in 66.5-ci maddəsində məcmu üzrə cəzanın təyin edilməsinin tam fərqli, xüsusi bir qaydası nəzərdə tutulmuşdur: “Cinayət işi üzrə hökm çıxarıldıqdan sonra, məhkumun birinci iş üzrə hökm çıxarılmazdan əvvəl törədilmiş başqa cinayətdə də təqsirli olduğu müəyyən olunarsa, ona eyni qaydalar üzrə cəza təyin edilir. Bu halda birinci hökmə əsasən çəkilən cəza qəti cəza müddətinə hesablanır”. Yəni həmin maddəyə görə, belə hallarda CM-in 66.1-66.4-cü maddələri ilə müəyyən edilmiş qaydalar üzrə cəza təyin edilir.

Göründüyü kimi, CM-in 66.5-ci maddəsi - müxtəlif səbəblərdən (məsələn, hadisənin vaxtında aşkarlanmamasına görə) iki və daha çox əməllərin bütün epizodlarına eyni vaxtda, bir iş üzrə baxılmasının mümkün olmadığı hallarında məcmu üzrə bütün əməllərə görə vahid cəzanın təyin olunmasının təmin edilməsi üçün məcburi bir mexanizmi nəzərdə tutan xüsusi normadır.

Lakin təcrübədən məlumdur ki, belə hallar iki variantda mümkündür: 1) şəxsin törətdiyi bütün epizodların (həm birinci hökmə məhkum olunduğu, həm də hökmdən sonra məlum olan) CM-in eyni maddəsi ilə tövsif olunması; 2) bu cinayətlərin CM-in müxtəlif maddələri ilə tövsif olunması variantları.

Bu isə o deməkdir ki, birinci variantda söhbət cinayətlərin məcmusundan yox, faktiki olaraq cinayətlərin təkrarlığından gedir. İkinci variant isə məhz cinayətlərin məcmusunu nəzərdə tutur.

Belə olan halda qeyd olunan hər iki variantda məcmu üzrə cəza təyini zamanı tam eyni qaydanın tətbiqi həm cinayət qanunvericiliyinin əsas prinsiplərinə, həm də müxtəlif institutları nəzərdə tutan CM-in 16 və 17-ci maddələrinin tələblərinə zidd olardı. Məsələn, sanksiyasında ən ciddi cəzası beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası olan CM-in 177.2-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan çoxepizodlu əməllərin bir neçə epizodu

üzrə şəxs əvvəl, digər epizodlar üzrə isə sonra ikinci hökmə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edildikdə, ona CM-in 66.5-cı maddəsinin mənasına görə məcmu üzrə, hər iki hökmə təyin olunmuş cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti olaraq on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilə bilər. Halbuki cinayətlərin bütün epizodları vaxtında aşkarlanaraq onlara bir iş üzrə baxıldığı halda, bu əməllərə görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin oluna bilməzdi.

Qeyd olunmalıdır ki, qanun normasında olan bu uyğunsuzluğa Ali Məhkəmə Plenumunun “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında” 2003-cü il 25 iyun tarixli qərarınının 16-cı bəndinin ikinci abzasında da diqqət yetirilmişdir: “Cinayət işi üzrə hökm çıxarıldıqdan sonra məhkumun birinci iş üzrə hökm çıxarılmazdan əvvəl törədilmiş başqa cinayətdə də təqsirli olması müəyyən edilmişdirsə və əgər cinayətlər birinci və ikinci hökmlərdə CM-nin eyni maddəsi ilə (CM-in 120.2.1, 120.2.12, 126.2.1, 126.2.5 və 126.3-cü maddələri) ilə tövsif olunmuşdursa, qəti cəza CM-in 66.5-ci maddəsinə əsasən təyin olunur, lakin bu zaman təyin olunan qəti cəza CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə müəyyən edilmiş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddindən çox ola bilməz”.

Qanunda olan bu uyğunsuzluğun həmin normanın özündə aradan qaldırılması üçün ən optimal, ən əsası isə qanuni yol CM-in 66.5-ci maddəsinin bu redaksiyada verilməsi olardı:

“Maddə 66.5. Cinayət işi üzrə hökm çıxarıldıqdan sonra məhkumun birinci iş üzrə hökm çıxarılmazdan əvvəl törədilmiş başqa cinayətdə də təqsirli olduğu müəyyən olunarsa, ona eyni qaydalar üzrə cəza təyin edilir. Bu zaman, əgər cinayətlər birinci və ikinci hökmlərdə bu Məcəllənin eyni maddəsi ilə tövsif olunmuşdursa, ona təyin olunan qəti cəza həmin Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə müəyyən edilmiş cəzaların yuxarı həddindən çox ola bilməz. Belə hallarda birinci hökmə əsasən çəkilən cəza qəti cəza müddətinə hesablanır”.

Məqalədə qeyd olunan fikirlərin cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər hazırlanarkən nəzərə alınması məqsədəmüvafiq olardı.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” 2010-cu il 21 dekabr tarixli Konstitusiya Qanunu;
2. “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 66.5-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” Konstitusiya Məhkəməsinin 2012-ci il 22 fevral tarixli qərarı;
3. “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18.5, 61.1.1 və 65-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” Konstitusiya Məhkəməsinin 2013-cü il 18 mart tarixli qərarı;
4. “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 56.1.1 və 56.1.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” Konstitusiya Məhkəməsinin 2013-cü il 18 iyun tarixli qərarı;
5. “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 16 və 18-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” Konstitusiya Məhkəməsinin 2021-ci il 25 yanvar tarixli qərarı;
6. “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında” Ali Məhkəmə Plenumunun 2005-ci il 25 iyun tarixli qərarı;
7. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. (ред. от 29.12.2025);
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями по состоянию на 01.01.2026 г.);
9. Уголовный кодекс Украины (с изменениями по состоянию на 17.06.2025 г.);
10. Уголовный кодекс Грузии (с изменениями по состоянию на 17.12.2025 г.);
11. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изменениями по состоянию на 23.10.2025 г.);
12. F.Səməndərov, Cinayət hüququ. Ümumi hissə, Bakı, 2019;
13. V.N.Xrapanyuk, Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, Bakı, 2014;
14. Е.В.Непомнящих, В.М.Степашин, Проблемы назначения наказания, Москва, 2012.

Roman Alakbarli,
Judge of the Baku Court of Grave Crimes.
Email address: romanelekberli@gmail.com

Abstract

This article examines the legal nature and distinctive characteristics of the institution of the concurrence of criminal offences within criminal law, with particular emphasis on selected issues relating to the regulation of sentencing in cases involving multiple offences. To this end, the study undertakes a comparative analysis of the relevant provisions of the national criminal legislation alongside the corresponding legislative frameworks of several foreign jurisdictions. On the basis of this comparative assessment, the article identifies existing shortcomings in the current legal regulation and advances proposals aimed at improving the legislative provisions governing the determination of sentences in cases involving the concurrence of criminal offences. The proposed recommendations are intended to promote greater consistency in judicial practice and to enhance the coherence and effectiveness of criminal law regulation.

Keywords: *criminal legislation; concurrence of criminal offences; sentencing for multiple offences; judicial practice; comparative legal analysis; legislative reform.*

Роман Алекберли,
Судья Бакинского суда по тяжким преступлениям.
Электронный адрес: romanelekberli@gmail.com

Резюме

В статье автор анализирует особенности института совокупности преступлений в уголовном законодательстве и некоторые проблемы регулирования назначения наказания по совокупности. С этой целью проведен сравнительный анализ соответствующих норм национального законодательства, а также законодательных актов ряда зарубежных стран, и выдвинуты предложения, направленные на совершенствование норм, регулирующих упомянутые вопросы в уголовном законодательстве.

Ключевые слова: *уголовное законодательство, совокупность преступлений, назначение наказания по совокупности, судебная практика, сравнительный анализ, совершенствование правовых норм.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 25.03.2026
Çara qəbul tarixi: 14.06.2026

Kibercinayətlərin istintaqı kontekstində rəqəmsal suverenliyin konstitusion əsasları

Elşad Nəsirov,
Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına Akademiyasının rəisi.

Elektron ünvan: elshad_nasirov@yahoo.com

Kamran Xəlilov,
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına Akademiyasının müəllimi.

Elektron ünvan: xalilovkamran75@gmail.com

Xülasə

Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı cinayətkarlığın xarakterini və miqyasını dəyişmiş, kibercinayətkarlıqla mübarizə dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir. Kibercinayətlərin istintaqı zamanı sübutların müxtəlif dövlətlərin ərazisində yerləşməsi və məlumat mübadiləsinin beynəlxalq xarakter daşması ənənəvi ərazi yurisdiksiyası anlayışının tətbiqini çətinləşdirir və yeni hüquqi yanaşmaların formalaşdırılmasını zəruri edir. Bu şəraitdə dövlətin istintaq fəaliyyəti ilə bağlı səlahiyyətlərinin konstitusion əsaslarının müəyyən edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məqalənin məqsədi kibercinayətlərin istintaqı çərçivəsində dövlətin səlahiyyətlərinin konstitusion çərçivəsini müəyyənləşdirmək və bu sahədə hüquqi tənzimləmənin əsas istiqamətlərini sistemli şəkildə təhlil etməkdir. Tədqiqat normativ-hüquqi və doktrinal təhlil metodlarına əsaslanır, həmçinin beynəlxalq məhkəmə təcrübəsi və müqayisəli hüquqi yanaşma nəzərə alınır. Araşdırmada cinayət yurisdiksiyasının hüddurları, beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində sübutların əldə olunması mexanizmləri, məhkəmə nəzarəti və mütənasiblik prinsipi konstitusion baxımdan qiymətləndirilir. Təhlil göstərir ki, rəqəmsal mühit dövlət suverenliyinin həyata keçirilməsi mexanizmlərinin dəyişən hüquqi reallıqlar kontekstində yenidən formalaşdırılmasını tələb

edir. Kibercinayətlərin effektiv istintaqı dövlətin konstitusiya ilə müəyyən edilmiş təhlükəsizlik funksiyasının tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, hüquqi dövlət prinsipi, normativ müəyyənlik və fundamental hüquqların qorunması ilə uzlaşdırılmış şəkildə həyata keçirilməlidir. Tədqiqatın elmi yeniliyi rəqəmsal şəraitdə istintaq səlahiyyətlərinin konstitusion əsaslandırılmasına və dövlətin bu sahədə fəaliyyətinin sistemli modelinin təqdim edilməsinə yönəlmişdir.

Açar sözlər: rəqəmsal suverenlik, kibercinayətlərin istintaqı, konstitusion əsaslar, dövlət suverenliyi, cinayət yurisdiksiyası, hüquqi dövlət prinsipi, mütənasiblik prinsipi.

Giriş

Müasir dövrdə kibercinayətlərin artması və rəqəmsal mühitdə istintaq fəaliyyətinin genişlənməsi dövlət suverenliyinin həyata keçirilmə formalarının konstitusion baxımdan yenidən qiymətləndirilməsini zəruri edir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi nəticəsində kibercinayətlər artıq yalnız müəyyən fiziki ərazidə baş vermir, eyni zamanda transmilli xarakter daşıyaraq müxtəlif yurisdiksiyalar arasında həyata keçirilir. Bu isə dövlətlərin cinayət hüququ çərçivəsində istintaq səlahiyyətlərini həyata keçirmə metoduna birbaşa təsir göstərir. Xüsusilə rəqəmsal sübutların müxtəlif ölkələrdə yerləşməsi ənənəvi ərazi prinsipinə əsaslanan istintaq mexanizmlərini mürəkkəbləşdirir və yeni hüquqi suallar yaradır.

Rəqəmsal mühitdə istintaq fəaliyyəti yalnız texniki məsələ deyil, həm də konstitusion əhəmiyyət daşıyan hüquqi problemdir. Dövlət kibercinayətlərlə mübarizə apararkən bir tərəfdən təhlükəsizlik funksiyasını həyata keçirir, digər tərəfdən isə fundamental hüquq və azadlıqların qorunması öhdəliyini daşıyır. Bu səbəbdən rəqəmsal mühitdə is-

tintaq səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi hüquqi dövlət prinsipi, hüquqi müəyyənlik və mütənasiblik meyarları əsasında qiymətləndirilməlidir.

Transmilli xarakter daşıyan sübutların əldə olunması və mübadiləsi üzrə mexanizmlər və beynəlxalq əməkdaşlıq alətləri mövcud olsa da, onların tətbiqi hər bir dövlətin konstitusion sistemi daxilində əsaslandırılmalıdır. Rəqəmsal mühit dövlət suverenliyinin həyata keçirilmə formasını dəyişir və istintaq səlahiyyətlərinin hüquqi əsaslarının daha dəqiq müəyyən edilməsini tələb edir. Bu baxımdan əsas məsələ istintaq fəaliyyətinin hansı çərçivədə və hansı hədlər daxilində reallaşdırılmalı olduğunu aydınlaşdırmaqdır.

Bu tədqiqatın məqsədi kibercinayətlərin istintaqı kontekstində dövlətin cinayət yurisdiksiyası və prosessual səlahiyyətlərinin konstitusion əsaslarını sistemli şəkildə təhlil etməkdir. Tədqiqat rəqəmsal mühitdə istintaq fəaliyyətinin həyata keçirilməsini hüquqi dövlət prinsipi çərçivəsində qiymətləndirir və bu sahədə konstitusion legitimlik meyarlarını müəyyənləşdirməyə yönəlir.

Metodoloji baxımdan araşdırma normativ, hüquqi, doktrinal və müqayisəli təhlilə əsaslanır. Konstitusiyaya normaları, cinayət və cinayət-prosessual qanunvericilik və beynəlxalq hüquqi mexanizmlər qarşılıqlı əlaqədə qiymətləndirilmiş, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra – İHAM) və Avropa İttifaqı Ədalət Məhkəməsinin (bundan sonra – AİƏM) presedentləri analitik çərçivə kimi istifadə edilmişdir. Seçilmiş yanaşma rəqəmsal mühitdə istintaq səlahiyyətlərinin konstitusion əsaslarının həm nəzəri, həm də praktik müstəvidə sistemli şəkildə araşdırılmasına imkan verir.

Bu kontekstdə məqalənin əsas tədqiqat sualları aşağıdakılardır:

Kibercinayətlərin istintaqı kontekstində dövlət suverenliyi hansı konstitusion prinsiplərə əsaslanır?

Rəqəmsal mühitdə transmilli səviyyədə sübut əldə olunması prosesi dövlətin cinayət yurisdiksiyasının sərhədlərinə necə təsir göstərir?

Dövlətin istintaq səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi hüquqi dövlət prinsipi və mütənasiblik meyarları ilə necə uzlaşdırılmalıdır?

Tədqiqatın elmi yeniliyi üç əsas istiqamətdə özünü göstərir. Birincisi, rəqəmsal suverenlik an-

layışı informasiya siyasəti və texnoloji idarəetmə kontekstindən çıxarılaraq cinayət-prosessual səlahiyyətlər müstəvisində təhlil olunur. Bu yanaşma suverenliyi yalnız siyasi müstəqillik kimi deyil, istintaq fəaliyyətinin konstitusion əsasını təşkil edən hüquqi institut kimi təqdim edir. İkincisi, məqalədə kibercinayətlərin istintaqı kontekstində dövlətin prosessual hakimiyyəti sistemli şəkildə modelləşdirilir. Bu çərçivədə yurisdiksiya, sərhədlərarası sübut mübadiləsi üzrə mexanizmlər və məhkəmə nəzarətinin funksional rolu vahid konstitusion çərçivə daxilində əlaqələndirilir. Üçüncüsü, tədqiqat rəqəmsal mühitdə istintaq səlahiyyətlərinin hüquqi əsaslandırılmasını dövlət hakimiyyətinin konstitusion legitimliyinin mühüm elementi kimi nəzərdən keçirir. Bu yanaşma təhlükəsizlik məqsədləri ilə fundamental hüquqların qorunmasını vahid konstitusion çərçivədə qiymətləndirir və onların qarşılıqlı balansını əsas götürür.

Klassik suverenlik anlayışı və cinayət yurisdiksiyası

Suverenlik dövlət hakimiyyətinin hüquqi mahiyyətini müəyyən edən fundamental kateqoriyadır. Klassik hüquq nəzəriyyəsində suverenlik dövlətin müəyyən ərazi daxilində ali və müstəqil hakimiyyətə malik olması kimi izah olunur. Bu hakimiyyət normativ xarakter daşıyır və qanun yaratma, tətbiq etmə və məcburetmə səlahiyyətlərini özündə əhatə edir. Suverenlik dövlət hakimiyyətinin hüquqi əsaslarını və onun realizəsinin sərhədlərini müəyyən edən normativ kateqoriya kimi çıxış edir. Konstitusion dövlət modelində isə həmin kateqoriya birbaşa konstitusiyaya ilə müəyyən olunur və ali normativ səlahiyyət kimi öz hüquqi ifadəsini tapır. Dövlət hakimiyyətinin təşkili, səlahiyyət bölgüsü və icra mexanizmləri birbaşa konstitusiyaya ilə müəyyən edilir və bütün dövlət orqanlarının fəaliyyəti həmin ali hüquqi çərçivəyə uyğun olmalıdır. Bu baxımdan suverenlik hüquqi dövlət prinsipi ilə vəhdətdə çıxış edir və onun tətbiqi hüquqi müəyyənlik, mütənasiblik və məhkəmə nəzarəti mexanizmləri ilə məhdudlaşdırılır. Bununla da suverenlik sərhədsiz hakimiyyət deyil, normativ legitimliklə şərtlənmiş səlahiyyət formasıdır.

Beynəlxalq hüquq doktrinasında suverenlik dövlətlərin hüquqi bərabərliyi və ərazi bütövlüyü prinsipləri ilə əlaqələndirilir. Belə ki, BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsi dövlətlərin suveren bərabərliyini təsbit etməklə digər dövlətlərin daxili səlahiyyətlərinə müdaxiləni qadağan edir. Lakin müasir beynəlxalq hüquq mühitində suverenlik tam təcrid olunmuş hakimiyyət kimi deyil, qarşılıqlı tanınma və əməkdaşlıq mexanizmləri ilə uzlaşdırılmış institut kimi çıxış edir. Bu xüsusiyyət cinayət hüququnun tətbiqi sahəsində xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Cinayət yurisdiksiyası suverenliyin konkret təzahür formasıdır. Dövlət cinayət məsuliyyətini müəyyən etmək, istintaq aparmaq və cəza tətbiq etmək səlahiyyətinə malikdir və bu səlahiyyət onun ali hakimiyyətinin hüquqi ifadəsidir. Yurisdiksiya anlayışı dövlətin şəxslər, əməllər və hadisələr üzərində hüquqi hakimiyyətini ifadə edir. Bu hakimiyyət norma yaratma və icra xarakterli komponentlərdən ibarətdir. Dövlət müəyyən davranışı cinayət kimi tanımaq hüququna malik olsa da, həmin normanın faktiki tətbiqi prosessual mexanizmlər və konstitusion məhdudiyyətlər daxilində həyata keçirilir. Bu fərqləndirmə suverenliyin praktik sərhədlərini müəyyən edən mühüm nəzəri alət kimi çıxış edir.

Ənənəvi olaraq cinayət yurisdiksiyası ərazi prinsipi əsasında qurulur. Dövlət öz ərazisində törədilmiş və ya nəticəsi həmin ərazidə baş vermiş cinayət əməllərinə münasibətdə cinayət təqibini həyata keçirmək hüququna malikdir. Ərazi prinsipi dövlətin cinayət-hüquqi hakimiyyətinin məkan baxımdan həddlərini müəyyən edir və cinayət təqibinin legitimliyini təmin edir. Bununla yanaşı, beynəlxalq hüquqda şəxsi bağlılıq meyarına əsaslanan yurisdiksiya formaları da qəbul edilir. Dövlət öz vətəndaşlarının xarici ərazilərdə törətdiyi cinayət əməllərinə görə cinayət məsuliyyəti tətbiq edə bilər. Bu yanaşma doktrində aktiv şəxsi yurisdiksiya kimi xarakterizə olunur və dövlətlə cinayət əməlini törədən şəxs arasındakı vətəndaşlıq bağlılığına əsaslanır. Eyni zamanda dövlət öz vətəndaşlarına qarşı xaricdə törədilmiş cinayətlərə münasibətdə də yurisdiksiya həyata keçirə bilər. Bu model passiv şəxsi yurisdiksiya kimi tanınır və dövlətin öz vətəndaşlarının hüquq və mənafelərini qorumaq funksiyası ilə əsaslandırılır. Bu mexa-

nizmlər suverenliyin yalnız coğrafi məkan baxımından deyil, həm də hüquqi bağlılıq əsasında reallaşdığını göstərir.

Universal yurisdiksiya prinsipi beynəlxalq ictimaiyyət üçün xüsusi təhlükəlilik dərəcəsinə malik cinayətlərə münasibətdə dövlətlərə ərazi və vətəndaşlıq meyarlarından asılı olmayaraq cinayət təqibi həyata keçirmək imkanı verir. Genosid, insanlığa qarşı cinayətlər və müharibə cinayətləri üzrə yurisdiksiya tətbiqi beynəlxalq cinayət hüququnda formalaşmış və geniş qəbul olunmuş mexanizmdir. Müasir beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında universal yurisdiksiya dövlətlərin ağır beynəlxalq cinayətlərə qarşı kollektiv məsuliyyəti kontekstində təhlil olunur. Bu yanaşma çərçivəsində dövlətlərin belə cinayətlərə münasibətdə tədbir görməsi beynəlxalq hüquqi öhdəliklərlə əlaqələndirilir və suverenliyin beynəlxalq hüquq sistemi daxilində həyata keçirilməsinin xüsusi forması kimi izah edilir. Deməli, universal yurisdiksiya institutu dövlətlərin beynəlxalq cinayətlərlə mübarizə sahəsində səlahiyyət və öhdəliklərinin qarşılıqlı əlaqəsini ifadə edir və suverenliyin beynəlxalq hüquqi mühitdə funksional şəkildə reallaşdırılması mexanizmlərindən biri kimi qiymətləndirilir.

Cinayət yurisdiksiyası institutunun legitimliyi hüquqi dövlət prinsipi ilə təmin edilir. Dövlətin istintaq və məcburetmə səlahiyyətləri qanunla müəyyən edilməli, normativ baxımdan aydın və proqnozlaşdırıla bilən olmalı və effektiv məhkəmə nəzarəti ilə müşayiət olunmalıdır. İHAM-in pre-sedent hüququnda müdaxilə tədbirlərinin “qanunla nəzərdə tutulmuş” olması tələbi normanın əlçatanlığını və proqnozlaşdırıla bilənliyini ehtiva edir. Bu yanaşma suveren hakimiyyətin hüquqi çərçivə daxilində və normativ əsaslara söykənərək həyata keçirilməsini təmin edir.

Bununla belə, klassik yurisdiksiya modeli cinayət davranışının fiziki məkana bağlı olduğu fərziyyəsinə əsaslanır. Bu modeldə əməl, nəticə və sübut eyni və ya bir-biri ilə coğrafi əlaqədə olan məkan daxilində baş verir. Rəqəmsal mühitdə isə vəziyyət fərqlidir. Elektron məlumatlar eyni vaxtda müxtəlif dövlətlərin serverlərində saxlanıla bilər, kommunikasiya axınları bir neçə yurisdiksiyanı əhatə edə bilər və istintaq üçün əhəmiyyətli sübut fiziki obyekt formasında mövcud olmaya

bilər. Bu xüsusiyyətlər ərazi prinsipinin tətbiqində normativ və praktik çətinliklər yaradır.

Beləliklə, suverenlik və cinayət yurisdiksiyası qarşılıqlı bağlı institutlardır. Suverenlik dövlətə cinayət hüququ tətbiq etmək səlahiyyəti verir, yurisdiksiya isə bu səlahiyyətin konkret hüquqi mexanizmini təşkil edir. Lakin rəqəmsal mühit klassik ərazi modelinə əsaslanan yurisdiksiya mexanizminin tətbiqini mürəkkəbləşdirir və suverenliyin funksional interpretasiyasını zəruri edir. Bu nəzəri baza dövlətin istintaq fəaliyyətinin konstitusion əsaslarını anlamaq üçün fundamental əhəmiyyət daşıyır və rəqəmsal mühitdə bu səlahiyyətlərin tətbiqinin qiymətləndirilməsi üçün metodoloji çərçivə yaradır.

Rəqəmsal mühitdə istintaq fəaliyyətinin xüsusiyyətləri və konstitusion əsaslandırmanın vacibliyi

Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal istintaqın hüquqi modeli

Rəqəmsal mühitdə istintaq səlahiyyətlərinin legitimliyi ilk növbədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müəyyən etdiyi fundamental prinsiplər çərçivəsində qiymətləndirilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hüquqi dövlət modelini qəbul etməklə dövlət hakimiyyətinin fəaliyyətini hüquqla məhdudlaşdırılmış səlahiyyət kimi müəyyən edir. Bu prinsip rəqəmsal mühitdə eyni intensivliklə tətbiq olunur. Dövlətin kibercinayətlərlə mübarizə aparmaq səlahiyyəti mövcuddur, lakin həmin səlahiyyət konstitusion çərçivə daxilində əsaslandırılmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, Konstitusiya rəqəmsal istintaq səlahiyyətini birbaşa təsbit etmir. Bu akt dövlət hakimiyyətinə təhlükəsizlik funksiyasını həyata keçirmək imkanı verir və həmin səlahiyyətin konkret məzmunu qanunvericilik vasitəsilə formalaşdırılır. Bu, rəqəmsal müdaxilənin konstitusion deyil, törəmə normativ səlahiyyət kimi qiymətləndirilməsini şərtləndirir.

Konstitusiyanın 12-ci maddəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması dövlətin ali məqsədi kimi müəyyən edilmişdir. Bu norma rəqəmsal istintaq tədbirlərinin hüquqi qiymətləndirilməsi üçün meyar rolunu oynayır və müdaxilənin cinayət təqibi ilə yanaşı, insan və

vətəndaş hüquqlarının qorunması funksiyası ilə uzlaşdırılmasını zəruri edir. Eyni zamanda 94-cü maddə cinayət məsuliyyətinin və cinayət-prosesual mexanizmlərin yalnız qanunla müəyyən edilə biləcəyini təsbit etməklə istintaq səlahiyyətlərinin normativ əsasını konstitusion səviyyədə müəyyənləşdirir. Konstitusiyanın 32-ci maddəsi şəxsi həyatın toxunulmazlığını və məlumatların qanunsuz toplanmasının yolverilməzliyini təsbit edir.

Hesab edirik ki, rəqəmsal mühitdə elektron yazışmalara, şəbəkə (trafik) məlumatlarına və şəxsi informasiya daşıyıcılarına çıxış bu maddənin tətbiq sferasına daxildir. Bu baxımdan müdaxilə yalnız qanuni əsasla və məhkəmə nəzarəti çərçivəsində mümkündür. Konstitusion model müdaxilənin formasını deyil, onun hüquqi əsasını və məqsədini qiymətləndirir. Bu isə rəqəmsal istintaq tədbirlərinin klassik axtarış və baxış tədbirləri ilə eyni hüquqi meyarlarla qiymətləndirilməsini şərtləndirir.

Konstitusiyanın sözügedən müddələrinin mühüm xüsusiyyəti hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının yalnız qanunla və legitim məqsəd nəminə mümkün olmasıdır. Dövlət təhlükəsizliyi və ictimai asayiş kimi məqsədlər rəqəmsal istintaq tədbirlərinin əsaslandırılmasında legitim məqsəd kimi çıxış edə bilər. Lakin müdaxilə zəruri və mütənasib olmalıdır. Mütənasiblik prinsipi rəqəmsal mühitdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki elektron məlumatlar böyük həcmdə şəxsi və kontekstual informasiya ehtiva edə bilər. Bu səbəbdən müdaxilənin həcmi ilə gözlənilən nəticə arasında rəqəmsal balans qorunmalıdır.

Konstitusiyada təsbit olunmuş məhkəməyə müraciət hüququ, müdafiə hüququ və qanunsuz üsulla əldə edilmiş sübutların yolverilməzliyi rəqəmsal sübutların toplanması və istifadə edilməsi prosesində əsas hüquqi təminatlar sırasında yer alır. Bu konstitusion müddəalar istintaq fəaliyyətinin həyata keçirilmə qaydalarını və sübutların prosesual dövriyyəsinə hüquqi çərçivəyə salır. Azərbaycan Konstitusiyası rəqəmsal istintaq fəaliyyətini mövcud hüquqi dövlət modelinin tərkib hissəsi kimi nəzərdə tutur və onu ümumi konstitusion prinsiplər sisteminə daxil edir.

Azərbaycan Respublikasında dövlətin kibercinayətlərlə mübarizə sahəsində istintaq səlahiyyətləri Konstitusiya ilə yanaşı, Cinayət Məcəlləsi,

Cinayət-Prosessual Məcəllə və bu sahədəki digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal mühitdə hüquqi tənzimləmənin təkmilləşdirilməsi istiqamətində son dövrlərdə mühüm normativ dəyişikliklər həyata keçirilmişdir. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2026-cı il 3 mart tarixli 373-VIIQD nömrəli Qanunu ilə cinayət və cinayət-prosessual qanunvericilikdə aparılmış dəyişikliklər nəticəsində həm Cinayət Məcəlləsində kibercinayətlərə dair müddələrin terminoloji və məzmun baxımından müasirləşdirilməsi, həm də Cinayət-Prosessual Məcəllədə elektron sübutlar və rəqəmsal mühitlə bağlı anlayışların sistemli şəkildə təsbit olunması təmin edilmişdir. Bu dəyişikliklər maddi hüquqla prosessual mexanizmlər arasında əlaqənin gücləndirilməsi və rəqəmsal cinayətkarlığa qarşı mübarizənin hüquqi əsaslarının inkişaf etdirilməsi baxımından mütərəqqi addım hesab olunmalıdır.

Hər şeydən öncə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində (bundan sonra - CM) kibercinayətlərin ayrıca fəsil şəklində təsbit olunması yalnız cinayət siyasətinin texniki elementi deyil, həm də dövlətin konstitusion funksiyasının hüquqi ifadəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Konstitusion hüquq nəzəriyyəsinə görə, dövlət yalnız hüquqlara müdaxilə etməmək öhdəliyi daşıyan passiv subyekt deyil, eyni zamanda fərdləri real və aktual təhlükələrdən qorumaq vəzifəsi olan aktiv hüquqi aktordur. Hüquq ədəbiyyatında bu yanaşma dövlətin pozitiv öhdəliyi kimi izah olunur. Yəni dövlət təkcə azadlıqları məhdudlaşdırmamalı, həm də onları cinayət xarakterli müdaxilələrdən effektiv şəkildə müdafiə etməlidir.

Rəqəmsal mühitdə İKT sistemlərinə qanunsuz müdaxilə, elektron verilənlərin dəyişdirilməsi və ya silinməsi, eləcə də kibermühitlə əlaqəli digər hüquq pozuntuları şəxsi həyatın toxunulmazlığına, mülkiyyət maraqlarına və informasiya təhlükəsizliyinə birbaşa təhdid yaradır. Bu baxımdan kibercinayətlərin CM-də kriminalizasiyası dövlətin hüquqları qorumağa yönəlmiş müdafiə funksiyasının maddi hüquqi mexanizmi kimi çıxış edir. Lakin cinayət hüququnun özü də konstitusion məhdudiyyətlər daxilində fəaliyyət göstərməlidir.

Konstitusion hüququn əsas prinsiplərindən biri hüquqi müəyyənlikdir. Bu prinsip tələb edir ki, cinayət məsuliyyəti yaradan davranış aydın, dəqiq və proqnozlaşdırıla bilən şəkildə müəyyən edilsin. Şəxs əvvəlcədən bilməlidir ki, hansı hərəkət və ya hərəkətsizlik cinayət hüquqi nəticə doğurur. Rəqəmsal mühitdə istifadə olunan anlayışların texniki xarakter daşması və sürətlə dəyişməsi bu sahədə terminoloji və tətbiqi dəqiqliyin daim diqqətdə saxlanılmasını zəruri edir. Əgər kibercinayət tərkibləri həddən artıq geniş və ya qeyri-dəqiq formalaşdırılarsa, bu, istintaq orqanlarının normanı geniş şərh etməsinə imkan yarada bilər və nəticə etibarilə fundamental hüquqlara müdaxilənin dairəsini genişləndirə bilər.

Bu kontekstdə dolayı müdaxilə anlayışı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dolayı müdaxilə o deməkdir ki, norma formal olaraq hüququ qadağan etməsə də, onun qeyri-müəyyən tətbiqi nəticəsində şəxslər hüquqlarını ehtiyatla və məhdud şəkildə həyata keçirməyə meyl göstərə bilərlər. Hüquq nəzəriyyəsinə bu hal çox vaxt “soyuducu effekt” anlayışı ilə izah olunur. Sadə ifadə ilə desək, əgər şəxslər hüquqi sərhədlərin aydın olmaması səbəbindən qanuni fəaliyyətlərini belə riskli hesab edərək onlardan çəkinirlərsə, bu, hüququn praktik həyata keçirilməsinə dolayı mənfi təsir deməkdir. Rəqəmsal mühitdə informasiya mübadiləsi və texniki fəaliyyət sahəsində bu riskin daha həssas formada təzahür etməsi ehtimalı nəzərə alınmalıdır. Buna görə də, kibercinayət normalarının tətbiqində dəqiqlik, konkretlik və hüquqi müəyyənlik meyarlarının qorunması xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

CM-in məkana görə tətbiqi məsələsi də rəqəmsal mühitdə konstitusion əhəmiyyət daşıyır. Kibercinayətlərdə əməl bir dövlətdə baş verə, nəticə digər dövlətdə yarana, məlumat isə üçüncü ölkənin serverində saxlanıla bilər. Bu vəziyyət dövlətin yurisdiksiya səlahiyyətinin klassik ərazi modeli ilə məhdudlaşmadığını göstərir. Lakin yurisdiksiya səlahiyyətinin genişlənməsi avtomatik olaraq müdaxilə səlahiyyətinin sərhədsiz olması demək deyil. Ekstraterritorial tətbiq mexanizmləri yalnız formal suverenlik anlayışı ilə deyil, mütənasiblik prinsipi ilə uzlaşdırılmalıdır. Mütənasiblik prinsipi konstitusion hüquqda əsas qiymətləndirmə meyarlarından biri kimi tələb edir ki, dövlətin müdaxiləsi legitim məqsədə yönəlsin, həmin məqsədə

nail olmaq üçün zəruri olsun və fundamental hüquqlara müdaxilənin intensivliyi ilə əldə edilən ictimai fayda arasında rəqəmsal balans qorunsun. Rəqəmsal daşıyıcıların böyük həcmdə məlumat saxlaması və sübutun istənilən fayl strukturu daxilində yerləşə bilməsi səbəbindən rəqəmsal axtarışlar praktik olaraq geniş informasiya spektrini əhatə edə bilər və bu xüsusiyyət ənənəvi fiziki axtarışlardan fərqli olaraq müdaxilənin real əhatə dairəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bu baxımdan belə müdaxilənin həcmi ilə konkret istintaq fəaliyyətinin məqsədi arasındakı əlaqə mütənəsiblik prinsipi çərçivəsində xüsusilə diqqətlə qiymətləndirilməlidir. Əks halda istintaq səlahiyyəti faktiki olaraq ümumi nəzarət mexanizminə çevrilə bilər ki, bu da konstitusion tənzimləməni poza bilər.

Bununla da müəyyən olunur ki, CM rəqəmsal mühitdə cinayət təqibinin maddi hüquqi əsasını formalaşdırır. Lakin bu əsas yalnız aşağıdakı şərtlərlə konstitusion baxımdan legitim hesab edilə bilər: cinayət tərkiblərinin aydın və dəqiq formalaşdırılması; müdaxilənin legitim məqsədə yönəlməsi; tətbiqin zəruri və mütənəsib olması; maddi və prosessual mexanizmlər arasında balansın qorunması. Əslində, rəqəmsal mühit ayrıca fəvqəladə hüquqi rejim formalaşdırmır. Konstitusion prinsiplər sadəcə olaraq yeni texnoloji reallıqlar kontekstində tətbiq olunur və istintaq səlahiyyətləri həmin ümumi hüquqi qaydalar daxilində həyata keçirilir.

Prosessual baxımdan Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi (bundan sonra – CPM) cinayət prosesinin məqsədini, prinsiplərini və istintaq orqanlarının səlahiyyət dairəsini müəyyən edir. Lakin rəqəmsal mühitdə sübutların əldə olunması və istifadəsi ənənəvi sübut modelindən mahiyyətə fərqləndiyi üçün klassik prosessual mexanizmlərin bu sahəyə mexaniki tətbiqi əlavə hüquqi əsaslandırma tələb edir. Rəqəmsal sübut fiziki obyekt deyil, dinamik, dəyişdirilə bilən və çoxaldıla bilən məlumat strukturu kimi mövcuddur.

CPM-də sübut anlayışı geniş şəkildə təsbit edilmişdir. Uzun müddət elektron sübutların ayrıca normativ kateqoriya kimi sistemli şəkildə müəyyən edilməməsi praktikada hüquqi müəyyənlik probleminə səbəb olmuşdur. Lakin 2026-cı il 3

mart tarixli 373-VIIQD nömrəli Qanunla edilmiş dəyişikliklərlə elektron formada sübutların ayrıca sübut növü kimi normativ tanınması milli cinayət-prosessual sistemdə rəqəmsal sübutların hüquqi statusunun müəyyən edilməsi baxımından mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər. Bu dəyişiklik hüquqi müəyyənliyin gücləndirilməsi və rəqəmsal mühitdə əldə olunan məlumatların sübut kimi qəbul edilməsinin normativ əsasının yaradılması baxımından əhəmiyyətlidir.

Bununla belə, elektron sübutların hüquqi statusunun əsasən “elektron verilənlər” anlayışı üzərindən müəyyən edilməsi onların spesifik texniki və funksional xüsusiyyətlərini tam əhatə etmir. Müasir hüquq ədəbiyyatında qeyd olunduğu kimi, rəqəmsal sübutlar klassik maddi sübutlardan fərqli olaraq dinamik, çoxaldıla bilən və tez dəyişdirilə bilən xarakterə malikdir və bu xüsusiyyətlər onların əldə olunması, saxlanması və qiymətləndirilməsi üçün ayrıca metodoloji çərçivənin mövcudluğunu zəruri edir. Elektron məlumatlar metaməlumat daşıyır, uzaq serverlərdə saxlanıla bilər, müxtəlif yurisdiksiyalarda yerləşən sistemlərdə paralel şəkildə və bir neçə nüsxədə mövcud ola bilər. Bu xüsusiyyətlər sübutun autentikliyinə, mənsəyinin və bütövlüyünün qiymətləndirilməsini əhəmiyyətli dərəcədə mürəkkəbləşdirir və klassik sübut doktrinasının tətbiqini məhdudlaşdırır.

Əlavə olaraq, qanunvericiliyə edilmiş sonuncu dəyişikliklərə qədər CPM-in 135-ci maddəsi elektron daşıyıcılardakı məlumatları sənəd kateqoriyası altında ümumiləşdirsə də, rəqəmsal sübutun əldə olunması və surətinin çıxarılması üzrə texniki prosedurlar ayrıca normativ mexanizm kimi sistemləşdirilməmişdi. Halbuki beynəlxalq praktikada rəqəmsal sübutların qorunması üzrə konkret prosedur standartlar formalaşmışdır. Xüsusilə məlumatın ilkin vəziyyətinin qorunması, onların bütövlüyünün kriptografik üsulla identifikasiyası (heş) və texniki ekspertiza prosedurlarının sənədləşdirilməsi sübutun sonradan məhkəmədə etibarlı hesab olunması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

CPM-ə edilmiş son dəyişikliklər çərçivəsində elektron verilənlərin sübut kimi tanınması, onların saxlanması və mühafizəsi ilə bağlı mexanizmlərin nəzərdə tutulması, habelə informasiya və kom-

munikasiya texnologiyaları sistemi, xidmət provayderi və müxtəlif növ elektron verilənlərə dair anlayışların daxil edilməsi rəqəmsal sübutların hüquqi mühitinin daha sistemli və strukturlaşdırılmış şəkildə formalaşdırılmasına xidmət edir. Bu yanaşma rəqəmsal sübutların yalnız nəticə kimi deyil, həm də onların formalaşdığı texnoloji mühitlə qarşılıqlı əlaqədə qiymətləndirilməsi baxımından müsbət hüquqi inkişaf kimi dəyərləndirilə bilər. Eyni zamanda bu dəyişikliklər rəqəmsal mühitdə fəaliyyət göstərən subyektlərin və məlumat növlərinin hüquqi təsnifatını təmin etməklə cinayətprosessual fəaliyyətin daha sistemli həyata keçirilməsi üçün əsas yaradır. Bununla belə, mövcud tənzimləmənin tətbiqi prosesində rəqəmsal sübutların əldə olunması, surətinin çıxarılması, emalı və texniki baxımdan etibarlılığının yoxlanılması ilə bağlı metodoloji yanaşmaların daha da dəqiqləşdirilməsi və praktik mexanizmlərlə zənginləşdirilməsi perspektiv olaraq aktuallığını qoruyur. Bu baxımdan normativ çərçivənin mərhələli şəkildə texniki və metodoloji elementlərlə tamamlanması hüquqi sistemin effektivliyinin artırılmasına töhfə verə bilər.

Beynəlxalq praktikada bu sahədə formalaşmış yanaşmalar rəqəmsal sübutlarla işləmənin daha strukturlaşdırılmış metodoloji əsaslara söykəndiyini göstərir. Məsələn, ISO/IEC 27037 standartı rəqəmsal sübutların identifikasiyası, toplanması, əldə olunması və qorunması mərhələlərini fərqləndirərək hər bir mərhələ üzrə konkret prosedur yanaşmalar müəyyən edir və sübutun dəyişdirilmədən əldə olunmasını əsas prinsip kimi qəbul edir. ABŞ Milli Standartlar və Texnologiya İnstitutunun NIST SP 800-86 sənədində rəqəmsal sübutların toplanması və analizinin mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi və təhlükəsiz saxlanması üzrə metodoloji yanaşmalar təqdim olunur. Böyük Britaniyada tətbiq edilən ACPO prinsipləri məlumatın ilkin vəziyyətinin qorunması, əməliyyatların şəffaf sənədləşdirilməsi və audit izlənilə bilənliyi kimi tələbləri ön plana çıxarır. Avropada ENFSI təlimatları isə rəqəmsal ekspertiza prosesində keyfiyyət təminatı və standartlaşdırılmış prosedurların tətbiqinin vacibliyini vurğulayır. Bu yanaşmalar göstərir ki, rəqəmsal sübutların etibarlılığı yalnız onların hüquqi tanınması ilə deyil, həm də əldə olunma və işlənmə prosesinin texniki baxımdan yoxlanıla

bilən, izlənilə bilən və təkrarlana bilən olması ilə təmin edilir. Xüsusilə məlumatın ilkin vəziyyətinin qorunması, onların bütövlüyünün kriptografik üsullarla (məsələn, heş vasitəsilə) identifikasiyası, istifadə olunan texniki vasitələrin və metodların qeyd olunması, eləcə də bütün prosesin ardıcıl şəkildə sənədləşdirilməsi sübutun sonradan məhkəmədə etibarlı hesab olunması üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan yalnız prosessual sənədləşdirmə ilə kifayətlənmək əvəzinə texniki səviyyədə də sübutun dəyişdirilmədiyini təsdiq edən mexanizmlərin inkişaf etdirilməsi hüquqi sistemin davamlılığı baxımından əhəmiyyətlidir.

Rəqəmsal sübutların etibarlılığı ilə bağlı əsas mexanizmlərdən biri “saxlanma zənciri” (chain of custody) prinsipidir. Bu prinsip sübutun əldə olunduğu andan məhkəməyə təqdim edilənədək onun kim tərəfindən, hansı üsulla və hansı şəraitdə saxlanıldığını ardıcıl şəkildə sənədləşdirməyi tələb edir. Beynəlxalq standartlarda bu zəncirin hər mərhələsinin izlənilə bilən olması, sübut üzərində aparılmış bütün əməliyyatların audit mexanizmləri vasitəsilə yoxlanıla bilməsi və hər hansı dəyişiklik riskinin minimuma endirilməsi əsas tələb kimi çıxış edir. Mövcud qanunvericilikdə elektron sübutların tamlığının qorunmasına yönəlmiş tələblər nəzərdə tutulsa da, saxlanma zəncirinin daha strukturlaşdırılmış və mərhələli şəkildə tətbiqi ilə bağlı yanaşmaların inkişaf etdirilməsi gələcək hüquqi təkmilləşdirmə istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Bu isə həm sübutların məhkəmədə qiymətləndirilməsinin etibarlılığını artırır, həm də tərəflər arasında prosessual balansın daha effektiv təmin olunmasına xidmət edə bilər.

Ümumilikdə 2026-cı il 3 mart tarixli 373-VIIQD nömrəli Qanunla edilmiş dəyişikliklərlə rəqəmsal sübutların normativ müstəvidə tanınması və ilkin hüquqi çərçivəsinin formalaşdırılması baxımından mühüm institusional addım kimi qiymətləndirilə bilər. Bununla yanaşı, beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla metodoloji və texniki yanaşmaların mərhələli şəkildə inkişaf etdirilməsi, xüsusilə sübutların əldə olunması, emalı və yoxlanılması proseslərinin daha da standartlaşdırılması hüquqi sistemin effektivliyinin artırılması baxımından yüksək əhəmiyyətə malik istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir.

Rəqəmsal mühitdə istintaq səlahiyyətlərinin tətbiqi yalnız daxili prosessual mexanizmlərlə məhdudlaşmır, həm də yurisdiksiya məsələsini aktuallaşdırır. Elektron məlumatların fiziki məkandan asılı olmaması və müxtəlif ölkələrin serverlərində saxlanıla bilməsi klassik ərazi prinsipinin praktik tətbiqini mürəkkəbləşdirir və adi daxili istintaq işlərini faktiki olaraq transsərhəd araşdırmağa çevirə bilər. Elektron sübuta çıxış məqsədilə tətbiq edilən ərazi hədudlarından kənar (ekstraterritorial) tədbirlərin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət müvafiq hüquqi mexanizmlər çərçivəsində başqa dövlətlərin ərazisində yerləşə bilən məlumat infrastrukturunu vasitəsilə sübuta çıxış əldə etməyə yönəlir. Rəqəmsal mühitdə məlumatın fiziki yerləşdiyi yer ilə ona nəzarət edən provayderin hüquqi mənsubiyyəti üst-üstə düşməyə bilər. Bu səbəbdən istintaq orqanları məlumatın saxlanması, qorunması və təqdim edilməsi barədə göstərişləri birbaşa xidmət provayderlərinə ünvanlamaqla sübuta operativ çıxış əldə etməyə çalışırlar. Bu yanaşmanın mahiyyəti sürətli və effektiv istintaq təmin etməkdir. Bununla yanaşı, belə mexanizmlər müxtəlif dövlətlərin yurisdiksiyası ilə əlaqəli məlumatlara çıxışı əhatə etdiyində suverenlik, məhkəmə nəzarəti və müdafiə hüququ kimi konstitusion təminatların tətbiq dairəsinin daha dəqiq müəyyən edilməsini aktuallaşdırır. Problemin mərkəzində texniki imkanla hüquqi səlahiyyət arasındakı uyğunluğun təmin edilməsi dayanır. Belə hallarda əsas məsələ istintaqın effektivliyinin təmin olunması ilə yanaşı, müdaxilənin hüquqi əsasının, əhatə dairəsinin və nəzarət mexanizmlərinin aydın və balanslı şəkildə müəyyən edilməsidir. Əks təqdirdə, transsərhəd elektron sübuta çıxış mexanizmlərinin tətbiqi zamanı hüquqi müəyyənliyin təmin olunması və fundamental hüquqların qorunması ilə bağlı əlavə qiymətləndirmə zərurəti yarana bilər.

Bundan əlavə, rəqəmsal sübutların əldə olunması tez-tez geniş həcmli məlumatların toplanmasını tələb edir. Bu isə müdaxilənin həcmi ilə konkret cinayət faktı arasındakı əlaqənin daha dəqiq və əsaslandırılmış şəkildə qiymətləndirilməsini aktuallaşdırır. Xarici mənbəli doktrinada qeyd olunur ki, rəqəmsal mühitdə aparılan axtarışlar ənənəvi fiziki axtarışlardan daha geniş informasiya əldə etmə imkanı yaradır və buna görə də daha yüksək əsaslandırma standartı tələb edə bilər. Bu yanaşma

konstitusion mütənasiblik və hüquqi müəyyənlik prinsipləri ilə uzlaşır.

Maddi hüquqla prosessual mexanizmlər arasında uyğunluq konstitusion legitimliyin mühüm elementidir. CM-də kibercinayətlərin dairəsinin geniş müəyyən edilməsi bu cinayətlərin istintaqı üzrə prosessual təminatların eyni dərəcədə konkretləşdirilməsini aktuallaşdırır və bu istiqamətdə maddi hüquqla prosessual mexanizmlər arasında normativ uyğunluğun daha da gücləndirilməsi zərurətini ortaya qoyur. Əlavə olaraq, rəqəmsal sübutların məhkəmə mərhələsində istifadəsi ədalətli məhkəmə hüququ ilə birbaşa bağlıdır. Elektron məlumatların müdafiə tərəfi üçün yoxlanıla bilən və mübahisələndirilə bilən olması konstitusion təminatın əsas elementidir. Müdafiə tərəfinin sübutun texniki xüsusiyyətlərini və əldə olunma qaydasını qiymətləndirmə imkanlarının təmin edilməsi prosessual balansın effektiv həyata keçirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu sahədə əlavə təminatların əhəmiyyətini artırır.

Azərbaycan Respublikasında informasiya və fərdi məlumatlara dair qanunvericilik rəqəmsal mühitin ayrı-ayrı elementlərini müxtəlif hüquqi aktlar vasitəsilə tənzimləyir. Lakin bu aktların istintaq fəaliyyəti ilə qarşılıqlı əlaqəsinin daha aydın və sistemli şəkildə müəyyən edilməsi praktik baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal sübutun əldə edilməsi prosesində eyni məlumat həm cinayət-prosessual münasibətin obyektı, həm də fərdi məlumatların qorunması rejiminin predmeti kimi çıxış edə bilər. Bu vəziyyət paralel hüquqi rejimlərin əlaqələndirilmiş şəkildə tətbiqini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikasının "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" 1998-ci il 3 aprel tarixli 460-IQ nömrəli Qanunu əsasən informasiya sistemlərinin təhlükəsizliyinə və dövlət orqanlarının texniki öhdəliklərinə yönəlmişdir. Cinayət-prosessual müstəvidə isə diqqət konkret sübuta çıxışın hüquqi əsaslarına və həmin sübutun dövrü qaydasına yönəlir. "Fərdi məlumatlar haqqında" 2010-cu il 11 may tarixli 998-IIIQ nömrəli Qanun isə məlumatların emalı və saxlanması üzrə ümumi rejimi müəyyən edir. Rəqəmsal istintaq zamanı məlumatların müvəqqəti saxlanması, nüsxəsinin çıxarılması və ekspertiza məqsədilə işlənməsi xüsusi hüquqi və-

ziyyət yaradır və məlumatın hansı normativ çərçivəyə daxil edildiyini dəqiqləşdirməyi tələb edir.

Bu aktların təhlili mövzu üçün təsadüfi deyil. Rəqəmsal istintaq fəaliyyətində məlumatların geniş həcmdə toplanması, avtomatlaşdırılmış emalı və üçüncü şəxslərdən əldə edilməsi praktik olaraq konstitusion təminatların tətbiq sahəsini genişləndirir. Normativ səviyyələr arasında aydın koordinasiya olmadıqda müdaxilənin həddinin qeyri-müəyyən qalması, məlumatların emalı məqsədinin geniş şərh edilməsi və prosessual təminatların maddi hüquqla uzlaşmaması kimi risklər yarana bilər. Bu isə hüquqi müəyyənliyin zəifləməsinə və fundamental hüquqların müdafiəsində sistemli boşluqların formalaşmasına səbəb ola bilər. Xüsusilə rəqəmsal mühitdə məlumatın eyni zamanda həm sübut, həm də fərdi məlumat kimi qiymətləndirilməsi onun hüquqi rejiminin dəqiqləşdirilməsini zəruri edir. Əks halda istintaq orqanları tərəfindən tətbiq edilən mexanizmlər məlumatların qorunması rejimindən kənar qalmaq riski daşıya bilər. Bu vəziyyət konstitusion səviyyədə hüquqların müdafiəsi ilə dövlətin təhlükəsizlik funksiyası arasında uzlaşmanın təmin olunmasının vacibliyini göstərir. Məhz bu səbəbdən informasiya və fərdi məlumatlara dair normativ aktların analizi rəqəmsal istintaq səlahiyyətlərinin konstitusion əsaslandırılmasının ayrılmaz hissəsidir. Bu təhlil maddi hüquq, prosessual mexanizmlər və məlumatların qorunması rejimi arasında sistemli uyğunluğun təmin olunub-olunmadığını müəyyən etməyə imkan verir və rəqəmsal suverenliyin konstitusion çərçivədə necə realizə olunduğunu aydınlaşdırır.

Göründüyü kimi, normativ aktlar arasında sistemli əlaqələndirmənin gücləndirilməsi çox mühüm istiqamətdir. İnformasiya təhlükəsizliyi, fərdi məlumatların qorunması və cinayət-prosessual mexanizmlər arasında funksional uyğunluq təmin edilmədikdə, maddi hüquqla prosessual mexanizmlər arasında disbalans yarana bilər. Bu isə istintaq səlahiyyətlərinin tətbiqində qeyri-vahid praktika və fundamental hüquqlara müdaxilə riskinin artması ilə nəticələnə bilər. Rəqəmsal transformasiya şəraitində məlumatların texnoloji xüsusiyyətləri hüquqi tənzimləmənin statik deyil, çevik və adaptiv olmasını zəruri edir. Süni intellekt sistemləri, avtomatlaşdırılmış emal və böyük verilənlər mühiti istintaq fəaliyyətinin həm meto-

dologiyasını, həm də hüquqi qiymətləndirmə meyarlarını yenidən düşünməyi tələb edir.

Bu kontekstdə müəlliflərdən Hildebrandt vurğulayır ki, hüquqi təminatlar yalnız normativ mətn səviyyəsində qalmamalı, alqoritmlərin daxili məntiqinə integrasiya olunmalıdır. Süni intellekt əsaslı istintaq alətləri tətbiq edildikdə, hüquq bu prosesə kənardan nəzarətlə kifayətlənə bilməz və birbaşa texniki arxitektura daxil edilməlidir. Şəxsi həyatın toxunulmazlığı və ya təqsirsizlik prezumpsiyası kimi əsas prinsiplər elə bir formaya salınmalıdır ki, alqoritm özünü bu məhdudiyyətləri daxili texniki maneə kimi qəbul etsin. Çünki rəqəmsal mühitdə fərdlər normalardan daha çox kodlar tərəfindən təsirə məruz qalır. Bu fərqi parkın girişinə "otun üzərinə çıxmaq qadağandır" lövhəsinin vurulması (norma əsaslı hüquq) ilə otluğun ətrafına keçilməz hasarın çəkilməsi (kod əsaslı hüquq) misalı ilə müqayisə etmək olar. Sonuncu halda parkın arxitekturası qaydanın pozulmasını fiziki olaraq mümkünsüz edir və hüquqi qorumanı bir növ avtomatlaşdırır.

Bununla da müəlliflər hesab edirlər ki, rəqəmsal mühitdə hüquqi müdafiə deklarativ deyil, funksional xarakterdə olmalıdır. Rəqəmsal mühitin sürəti və intensivliyi şəraitində hüquqi nəzarət yalnız insan amili ilə effektiv təmin olunmadığından, konstitusion prinsiplər texnoloji sistemlərin arxitekturasında da əksini tapmalıdır. Bu yanaşma doktrinada "kod əsaslı tənzimləmə" (code-based regulation) kimi xarakterizə olunur. Məsələn, istintaq orqanlarının istifadə etdiyi proqram təminatı elə qurula bilər ki, müvafiq məhkəmə qərarı sistemə elektron qaydada daxil edilmədən məlumatlara çıxış texniki olaraq mümkünsüz olsun. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, kod insan səhvlərini minimuma endirmək və normativ tələblərin icrasını avtomatlaşdırmaq baxımından effektiv vasitə olsa da, onun dizaynı və tətbiqi üzərində hüquqi nəzarət mütləqdir. Əks halda texnoloji həllərin özləri şəffaflıq problemləri, alqoritmik qərəzlilik və ya hüquqların həddindən artıq məhdudlaşdırılması kimi yeni risklər yarada bilər.

Bu şəraitdə normativ aktlar arasında sistemli uyğunluğun təmin edilməsi və prosedur dəqiqləşdirmələrin aparılması uzunmüddətli konstitusion sabitlik üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə yanaşma dövlətin təhlükəsizlik funksiyasının ef-

fektiv icrasını hüquqi dövlət prinsipi ilə uzlaşdırır və rəqəmsal mühitdə istintaq səlahiyyətlərinin davamlı və proqnozlaşdırıla bilən əsaslarla həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

Müəlliflər belə nəticəyə gəlirlər ki, rəqəmsal mühitdə istintaq səlahiyyətlərinin konstitusion əsaslandırılması üç fundamental elementə söykənməlidir:

Qanunilik – müdaxilə açıq normativ əsasla müəyyən olunmalıdır;

Məhkəmə nəzarəti və prosedur təminatı – fundamental hüquqlara müdaxilə institusional nəzarət altında həyata keçirilməlidir;

Mütənasiblik – müdaxilə vahid məqsədə uyğun və zəruri həddə olmalıdır.

Bu çərçivə rəqəmsal mühitdə dövlətin təhlükəsizlik funksiyasını konstitusion legitimliklə birləşdirir. Azərbaycan modelində rəqəmsal sahə ayrıca fəvqəladə hüquqi zona kimi deyil, mövcud konstitusion sistemin davamı kimi qəbul olunur. Bu isə rəqəmsal istintaq səlahiyyətlərinin tətbiqini hüquqi dövlət prinsipi daxilində saxlayır və normativ sabitliyi təmin edir.

Rəqəmsal istintaq üzrə beynəlxalq hüquqi modelin əsas cəhətləri

Rəqəmsal mühitdə istintaq səlahiyyətlərinin legitimliyi artıq yalnız milli hüquq sistemi ilə müəyyən edilmir. Kibercinayətlərin transmilli xarakteri, məlumatların sərhədlərarası hərəkəti və bulud infrastrukturlarının global yerləşməsi dövlətlərin istintaq səlahiyyətlərini beynəlxalq hüquqi mexanizmlərlə uzlaşdırmasını zəruri etmişdir [51]. Bu kontekstdə beynəlxalq hüquqi çərçivə üç əsas istiqamət üzrə formalaşmışdır: cinayət-hüquqi harmonizasiya, transmilli sübut mübadiləsi və fundamental hüquqların qorunması.

Beynəlxalq səviyyədə rəqəmsal mühitin istintaq səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsində ilk sistemli sənədlərdən başlıcası 2001-ci ildə qəbul edilmiş və Avropa Şurasının təşəbbüsü ilə hazırlanmış “Kibercinayətkarlıq haqqında” Budapeşt Konvensiyası hesab edilir. Konvensiya Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il 30 sentyabr tarixli 874-IIIQ nömrəli Qanunu ilə ratifikasiya edilmişdir. Konvensiyanın ən mühüm elementi istintaq səlahiyyətlərinə dair xüsusi prosedur normalarının

müəyyən edilməsidir. Buraya elektron məlumatların sürətli qorunması, şəbəkə (trafik) məlumatlarının saxlanması, kompüter sistemlərinə çıxış və məlumatların real vaxt rejimində əldə edilməsi kimi mexanizmlər daxildir. Bu yanaşma rəqəmsal sübutların sürətlə dəyişdirilə və ya silinə bilən xarakterini nəzərə alaraq operativ və preventiv istintaq ehtiyaclarını təmin etməyə yönəlmişdir.

Eyni zamanda Konvensiya fundamental hüquqlara hörmət prinsipini ayrıca vurğulayır və müdaxilə tədbirlərinin milli hüquq sistemlərində qüvvədə olan insan hüquqları və konstitusion təminatlarla uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Bu müddə istintaq alətlərinin tətbiqini iştirakçı dövlətlərin daxili hüquqi standartları ilə əlaqələndirir və onların icrasını konstitusion nəzarət müstəvisinə daxil edir. Nəticədə beynəlxalq səviyyədə prosedur çərçivə müəyyən edilir, lakin həmin tədbirlərin hüquqi sərhədlərinin konkretləşdirilməsi milli hüquq sistemləri vasitəsilə həyata keçirilir. Rəqəmsal sübutların transmilli mübadiləsi istintaq fəaliyyətində iki əsas çətinlik yaradır. Məlumatın saxlandığı yer, xidmət təminatçısının yerləşdiyi ölkə və istintaq aparən dövlətin səlahiyyət dairəsi çox vaxt eyni olmur. Bu, ərazi prinsipinə əsaslanan klassik mexanizmlərin rəqəmsal mühitdə tətbiqini mürəkkəbləşdirir. Digər tərəfdən elektron məlumatların dəyişkən və tez silinə bilən xarakteri qarşılıqlı hüquqi yardım prosedurlarının zaman baxımından gecikməsi ilə uyğunlaşmır və sübutun qorunması risk altına düşür.

Konvensiya bu riskləri nəzərə alaraq, sübutun ilkin mərhələdə qorunmasına yönəlmiş hüquqi alətlər təqdim edir. “Sürətli qorunma” mexanizmi elektron məlumatın dərhal təqdim edilməsinə deyil, onun mövcud vəziyyətinin saxlanılmasına yönəlir. Bu tədbirin hüquqi mahiyyəti sübutun dəyişdirilməsi və ya silinməsi ehtimalının qarşısını almaq məqsədilə məlumatın müəyyən müddət ərzində qorunmasını təmin etməkdən ibarətdir. Məlumatın istintaq orqanına ötürülməsi isə ayrıca prosessual qərar və müvafiq hüquqi əsas tələb edir. Bu baxımdan sürətli qorunma sübutun əldə edilməsindən əvvəl tətbiq olunan təminat xarakterli tədbir kimi qiymətləndirilir və sonrakı müdaxilə mərhələsinin hüquqi əsasını formalaşdırır.

Konvensiyanın sonrakı inkişaf mərhələsi olan İkinci Əlavə Protokol isə transmilli sübut müba-

diləsinin sürətləndirilməsinə yönəlmişdir. Bu Protokol elektron sübutlara çıxış üçün birbaşa və operativ mexanizmlər təqdim edir və klassik qarşılıqlı hüquqi yardım modelinin ləngliyini aradan qaldırmağa çalışır. Mövcud dəyişiklik istintaq səlahiyyətinin beynəlxalq tətbiq mexanizmini daha funksional və çevik formaya gətirir. Normativ baxımdan İkinci Əlavə Protokol suverenliyin tətbiq modelini yenidən şərh edir. Dövlətlər formal ərazi hakimiyyətindən imtina etmədən sübut mübadiləsində birbaşa əməkdaşlıq mexanizmlərinə razılıq verirlər. Bu, suverenliyin zəifləməsi deyil, onun koordinasiyalı və qarşılıqlı etimada əsaslanan tətbiqidir. Beləliklə, rəqəmsal istintaq artıq tək dövlət aktı deyil, çoxtərəfli normativ sistemin elementi kimi formalaşır. Eyni zamanda Protokol fundamental hüquqların qorunması mexanizmlərinə xüsusi istinad edir və müdaxilələrin mütənasiblik və qanunilik prinsipləri ilə uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Bu isə göstərir ki, beynəlxalq səviyyədə istintaq səlahiyyətinin genişləndirilməsi paralel olaraq hüquqi təminat mexanizmlərinin də gücləndirilməsini zəruri edir.

Son dövrlərdə beynəlxalq hüquqi çərçivənin inkişafı yalnız regional mexanizmlərlə məhdudlaşmayaraq, daha geniş çoxtərəfli platformaya keçid etmişdir. Bu istiqamətdə BMT səviyyəsində 2024-cü ildə qəbul edilmiş “Kibercinayətkarlığa qarşı” Konvensiya rəqəmsal mühitdə cinayətkarlıqla mübarizə və elektron sübutlara çıxış məsələlərinin qlobal miqyasda vahid hüquqi yanaşma əsasında tənzimlənməsi tendensiyasını əks etdirir. Bu sənəd transmilli cinayətlərin araşdırılması zamanı elektron sübutların toplanması, qorunması və dövlətlərarası mübadiləsi ilə bağlı mexanizmlərin universal hüquqi çərçivədə formalaşdırılmasına yönəlmişdir və bununla da rəqəmsal istintaq fəaliyyətinin yalnız regional əməkdaşlıq alətləri ilə deyil, daha geniş normativ sistem daxilində həyata keçirilməsinin əhəmiyyətini göstərir. Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikasının Konvensiyanın hazırlanması və qəbul edilməsi prosesində fəal iştirak etməsi, eləcə də onu ilkin mərhələdə ratifikasiya edən dövlətlər sırasında yer alması rəqəmsal mühitdə hüquqi tənzimləmənin inkişafına yönəlmiş çoxtərəfli əməkdaşlıq modelinə integrasiyanın göstəricisi kimi qiymətləndirilə bilər. Bu yanaşma milli hüquq sisteminin beynəlxalq standartlarla

uyğunlaşdırılması ilə yanaşı, transmilli istintaq fəaliyyətinin həyata keçirilməsində hüquqi koordinasiyanın gücləndirilməsinə xidmət edir.

Eyni zamanda BMT-nin Narkotiklər və Cinayətkarlığa qarşı Mübarizə Ofisinin (UNODC) sənədlərində vurğulanır ki, kiberməkanda məlumatlara çıxış digər dövlətlərin suveren hüquqlarına müdaxilə riskini daşıyır və buna görə də beynəlxalq əməkdaşlıq mexanizmləri əsas rol oynayır. Bu, konstitusion baxımdan dövlətin istintaq səlahiyyətlərini həyata keçirərkən beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri nəzərə almalı olduğunu göstərir. Belə düşünülə bilər ki, rəqəmsal istintaq fəaliyyəti ikiqat legitimlik tələb edir: daxili konstitusion legitimlik; beynəlxalq hüquqi uyğunluq. Əgər bu iki səviyyə arasında tarazlıq qorunmazsa, dövlətin rəqəmsal istintaq fəaliyyəti hüquqi mübahisə predmetinə çevrilə bilər.

Rəqəmsal mühitdə cinayətlərin istintaqının effektiv aparılması Avropa İttifaqında da klassik ərazi prinsipinin yenidən şərhini zəruri etmişdir. Belə ki, 2023-cü ildə qəbul edilmiş 1543 sayılı Reqlament (Regulation (EU) 2023/1543) kibercinayətlərin istintaqında elektron sübutların əldə olunması və qorunması üçün Avropa Qoruma Mexanzimləri kimi tanınan (European Production Order; European Preservation Order) hüquqi alətləri müəyyən etmişdir. Bu mexanizm vasitəsilə bir üzv dövlətin səlahiyyətli orqanı digər üzv dövlətdə fəaliyyət göstərən xidmət təminatçısından birbaşa elektron məlumat tələb edə bilər. Beləliklə, sübutun fiziki yerləşdiyi ərazi istintaqın hüquqi imkanlarını məhdudlaşdıran əsas faktor olmaqdan çıxır. Bu tənzimləmə normativ baxımdan istintaq səlahiyyətinin operativ institusionallaşdırılması kimi qiymətləndirilə bilər. Ərazi prinsipinin klassik sərhədləri qorunmaqla yanaşı, qarşılıqlı tanınma və etimad prinsipi əsas mexanizmə çevrilir. Üzv dövlətlərin qərarları əlavə diplomatik təsdiq mexanizmi olmadan icra edilir. Bu tənzimləmə istintaq səlahiyyətinin yalnız milli çərçivədə deyil, Avropa İttifaqı daxilində qarşılıqlı tanınma prinsipi əsasında həyata keçirildiyini göstərir.

Reqlament məlumatın növünə görə fərqli müdaxilə səviyyələri müəyyən edir və bəzi hallarda məhkəmə nəzarətini tələb edir. Belə ki, Avropa İttifaqı modelində məlumat növləri arasında normativ diferensiasiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Hüquqi tənzimləmədə şəbəkə (trafik) məlumatları, abunəçi məlumatları və məzmun məlumatları eyni müdaxilə səviyyəsində qiymətləndirilmir. Şəbəkə (trafik) məlumatları əlaqənin vaxtı, müddəti və istiqaməti kimi texniki göstəriciləri əhatə edir, abunəçi məlumatları istifadəçinin identifikasiya məlumatlarını müəyyən edir, məzmun məlumatları isə kommunikasiya və yazışmanın birbaşa məzmununu təşkil edir. Bu kateqoriyalar arasında fərq yalnız texniki xarakter daşıyır, müdaxilənin konstitusion intensivliyini müəyyən edən hüquqi meyar kimi çıxış edir. Məzmun məlumatları şəxsi həyatın toxunulmazlığı və yazışma sirri ilə birbaşa bağlı olduğu üçün daha yüksək səviyyədə müdaxilə hesab edilir və buna uyğun olaraq daha ciddi əsaslandırma və nəzarət mexanizmləri tələb edir. Digər tərəfdən, şəbəkə (trafik) və abunəçi məlumatları üzrə müdaxilə səviyyəsi daha diferensial qiymətləndirilir. Bu yanaşma istintaqın operativliyini zəiflətmədən müdaxilənin mütənasibliyini məlumatın xarakterinə uyğun şəkildə təmin etməyə yönəlmişdir.

Eyni paket daxilində qəbul edilmiş 1544 sayılı Direktiv xidmət təminatçıları üçün konkret hüquqi öhdəliklər müəyyən edir və onların Avropa İttifaqı daxilində hüquqi nümayəndə təyin etməsini tələb edir. Bu tənzimləmə 2023-cü il tarixli 1543 sayılı Reqlamentlə nəzərdə tutulan Avropa təqdimetmə qərarı və Avropa qoruma qərarının icrasını təmin edən hüquqi əsasları möhkəmləndirir. Hüquqi mahiyyət baxımından Avropa təqdimetmə qərarı səlahiyyətli orqan tərəfindən qəbul edilən və digər üzv dövlətdə fəaliyyət göstərən xidmət təminatçısına birbaşa ünvanlanan məcburi hüquqi göstərişdir. Bu qərar müəyyən elektron məlumatın təqdim edilməsini tələb edir və qarşılıqlı tanınma prinsipi əsasında icra olunur. Avropa qoruma qərarı isə məlumatın dərhal ötürülməsini deyil, onun müəyyən müddət ərzində saxlanılmasını təmin edən prosessual təminat tədbiridir. Bu qərarın məqsədi sübutun dəyişdirilməsi və ya silinməsi ehtimalının qarşısını almaqdır. Hər iki halda xidmət təminatçısı hüquqi öhdəlik daşıyan subyekt kimi çıxış edir və qərarın icrası normativ əsasla təmin olunur. Bu yanaşma istintaq səlahiyyətinin tətbiq sahəsini genişləndirərək xidmət təminatçıların hüquqi münasibətin birbaşa tərəfinə çevirir və rəqəmsal mühitdə sübuta çıxış prosesini dövlət

və özəl subyektlərin iştirak etdiyi vahid hüquqi sistem daxilində təşkil edir. Nəticə etibarilə Avropa İttifaqının elektron sübut modeli istintaq səlahiyyətinin həyata keçirilməsini çoxsəviyyəli hüquqi münasibətlər müstəvisində qurur və rəqəmsal mühitdə səlahiyyətin realizə formasını struktur baxımından yenidən müəyyənləşdirir.

Bu iki tənzimləmə birlikdə Avropa İttifaqında rəqəmsal istintaqın çoxsəviyyəli modelini formalaşdırır. Bir tərəfdən operativ və birbaşa sübut əldə etmə mexanizmi yaradılır, digər tərəfdən isə fundamental hüquqların qorunması və institusional nəzarət mexanizmləri saxlanılır. Bu yanaşma rəqəmsal mühitdə istintaq səlahiyyətlərinin konstitusion əsaslandırılmasının Avropa modeli kimi qiymətləndirilə bilər.

Məhkəmə praktikası isə göstərir ki, dövlətin rəqəmsal mühitdə məlumat toplama və elektron sübut əldə etmə səlahiyyəti legitimdir, lakin bu legitimlik hüquqi dövlət prinsipi və fundamental hüquqlar sistemi ilə uzlaşdırılmış şəkildə həyata keçirilməlidir.

Hələ ötən əsrin 70-ci illərində İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsində baxılan “Klass və digərləri Almaniyaya qarşı” işində açıq şəkildə bildirilmişdir ki, demokratik cəmiyyətdə gizli nəzarət tədbirləri tamamilə istisna edilə bilməz. Dövlət təhlükəsizlik funksiyasını həyata keçirərkən müəyyən hallarda məxfi istintaq vasitələrinə müraciət edə bilər. Sonrakı illərdə rəqəmsal mühitin inkişafı bu cür presedent yanaşmasının oxşar işlərdə də tətbiqini zəruri hala gətirdi. Məsələn, 2015-ci il tarixli “Zakharov Rusiyaya qarşı” işində kommunikasiya nəzarətinə dair mühüm prinsip müəyyən edildi: dövlət təhlükəsizlik və cinayətkarlıqla mübarizə məqsədilə gizli nəzarət mexanizmləri tətbiq edə bilər, lakin bu mexanizmlər aydın normativ baza, prosedur təminatları və effektiv nəzarət mexanizmi ilə müşayiət olunmalıdır. Məhkəmə burada dövlət səlahiyyətini inkar etməyərək onun hüquqi çərçivədə həyata keçirilməsinin zəruriliyini vurğulamışdır. “Szabó və Vissy Macarıstana qarşı” və “Big Brother Watch və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı” işləri bu yanaşmanı daha da inkişaf etdirmişdir. Xüsusilə Böyük Palatanın qərarında Məhkəmə genişmiqyaslı məlumat toplama mexanizmlərini tam şəkildə qadağan etməmiş, lakin çoxsəviyyəli təminatlar mo-

delini tələb etmişdir. Bu modelə normativ əsas, icra mərhələsində prosedur nəzarəti və sonradan məhkəmə baxışı daxildir. Bu yanaşma göstərir ki, məsələ istintaq səlahiyyətinin mövcudluğu deyil, onun düzgün konstitusion meyarlarla təmin edilməsidir.

Bundan başqa, “Bărbulescu Rumıniyaya qarşı” işində məhkəmə rəqəmsal kommunikasiya üzərində nəzarətin şəxsin məxfilik gözləntisi ilə uzlaşdırılması məsələsinə toxunmuşdur. Qərar göstərir ki, rəqəmsal yazışmalar müasir hüquq sistemində konstitusion qorunan sahəyə daxildir. Bu presedent istintaq səlahiyyətinin tətbiqində məxfilik hüququnun nəzərə alınmasının zəruri olduğunu təsdiq edir. Dövlətin təhlükəsizlik və cinayət təqibi məqsədi legitimdir, lakin müdaxilə ölçülü və əsaslandırılmış olmalıdır. Avropa İttifaqı Ədalət Məhkəməsinin Digital Rights Ireland işi, Tele2 Sverige işi və La Quadrature du Net işi işləri məlumatların kütləvi saxlanması və istifadə mexanizmlərinin hüquqi sərhədlərini müəyyən etmişdir. Bu qərarlar dövlətin ağır və xüsusilə ağır cinayətlərlə mübarizə və milli təhlükəsizlik məqsədilə məlumat saxlamasını prinsip etibarilə legitim hesab edir, lakin belə tədbirlərin ümumi və qeyri-məhdud xarakter almamasını tələb edir. Burada əsas meyar məqsədlə müdaxilə arasında rəşional əlaqənin mövcudluğu və konkretləşdirilmiş tətbiq mexanizminin təmin edilməsidir.

“Demirhan və digərləri Türkiyəyə qarşı” işində Məhkəmə rəqəmsal sübutların məhkəmə prosesində istifadəsi zamanı müdafiə hüququnun təmin olunmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Qərar göstərir ki, istintaq mərhələsində əldə edilmiş elektron məlumatların məhkəmə baxışında istifadəsi yalnız onların yoxlanıla bilməsi və müdafiə tərəfinə real çıxış imkanının təmin edilməsi şərti ilə konstitusion standartlara uyğun hesab edilə bilər. Bu yanaşma istintaq səlahiyyətinin son mərhələdə ədalətli məhkəmə hüququ ilə əlaqələndirilməsini təmin edir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin təhlili göstərir ki, rəqəmsal mühitdə istintaq orqanlarının səlahiyyət həddi konstitusion meyarlar əsasında qiymətləndirilir və məhkəmə praktikası hüquqi dövlət çərçivəsində balanslaşdırılmış yanaşma təqdim edir. Dövlətin təhlükəsizlik funksiyası qorunur, onun həyata keçirilməsi fun-

damental hüquqlar sistemi ilə uzlaşdırılır və hüquqi nəzarət mexanizmləri ilə müşayiət olunur. Transmilli elektron sübutlara birbaşa çıxış mexanizmləri və rəqəmsal məlumatların dövlətlərarası mübadiləsinin yeni formaları nisbətən son dövrün normativ inkişafının nəticəsidir və bu sahədə formalaşmış geniş məhkəmə praktikası hələ tam mövcud deyil. Bununla belə, rəqəmsal məlumatlara müdaxilə ilə bağlı tətbiq olunan konstitusion meyarlar transmilli tədbirlərin qiymətləndirilməsində də istifadə olunur.

Beləliklə, beynəlxalq hüquqi təcrübə göstərir ki, rəqəmsal mühitdə istintaq səlahiyyəti müasir cinayətkarlıqla mübarizənin zəruri alətidir. Elektron sübutların artması və transsərhəd məlumat axını dövlətlərin klassik istintaq mexanizmlərini yenidən qurmasını zəruri etmişdir. Bu zərurət hüquqi sistemlərdə istintaq səlahiyyətinin ləğvinə deyil, onun daha dəqiq və sistemli şəkildə tənzimlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Dövlətin təhlükəsizlik və cinayət təqibi funksiyası legitim məqsəd kimi qəbul olunur. Lakin bu səlahiyyət aydın normativ əsas, məqsədyönlü tətbiq və effektiv nəzarət mexanizmi ilə müşayiət olunmalıdır. Rəqəmsal mühitdə konstitusion legitimlik bu üç elementin vəhdəti ilə təmin edilir.

Nəticə və təkliflər

Rəqəmsal mühitdə istintaq səlahiyyətlərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, fərqləndirici amil normativ bazanın həcmi və ya texniki xüsusiyyətlərdən daha çox, bu səlahiyyətlərin hansı hüquqi çərçivə daxilində əsaslandırılması ilə bağlıdır. Elektron sübutun hüquqi statusu, transmilli məlumatlara çıxış mexanizmləri və fundamental hüquqların prosedur təminatı bu çərçivənin legitimlik əsaslarını formalaşdıran başlıca komponentlər kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal istintaq mövcud konstitusion və prosesual sistem daxilində inkişaf etmişdir və ayrıca müstəqil hüquqi rejim kimi deyil, ümumi istintaq mexanizminin tərkib hissəsi kimi tətbiq olunur. Bu yanaşma normativ ardıcılığın qorunmasına, hüquqi sabitliyin təmin olunmasına və konstitusion prinsiplərin vahid tətbiqinə imkan yaradır. Eyni zamanda beynəlxalq və Avropa təcrübəsində rəqəmsal mühit üzrə pro-

sedur mexanizmlərinin daha strukturlaşdırılmış şəkildə formalaşdırıldığı müşahidə olunur. Elektron sübutların əldə olunması, saxlanması və transmilli mübadiləsi ilə bağlı xüsusi hüquqi alətlərin mövcudluğu istintaq fəaliyyətinin operativliyini artırmaqla yanaşı, fundamental hüquqların müdafiəsini daha konkret prosedur çərçivəsində təmin edir.

Aparılan müqayisə göstərir ki, müxtəlif yanaşmalar eyni hüquqi prinsiplərə əsaslansa da, onların normativ ifadə forması və tətbiq intensivliyi müəyyən fərqlər göstərir. Azərbaycan modeli mövcud hüquqi çərçivəyə və son normativ inkişaflara əsaslanaraq, rəqəmsal istintaqın həyata keçirilməsini ümumi hüquqi sistem daxilində təmin edir, beynəlxalq yanaşmada isə bu prinsiplər daha detallı prosedur mexanizmlərlə konkretləşdirilir. Hər iki halda məqsəd hüquqi dövlət prinsipi çərçivəsində təhlükəsizlik maraqları ilə fundamental hüquqlar arasında tarazlığın qorunmasıdır.

Nəticə etibarilə rəqəmsal mühitdə istintaq səlahiyyətlərinin konstitusion əsaslandırılması təhlükəsizlik funksiyası ilə fundamental hüquqlar arasında qarşıdurma deyil, onların uzlaşdırılmasını nəzərdə tutan hüquqi mexanizmlər sistemi kimi çıxış edir. Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikasında formalaşmış yanaşma mövcud konstitusion çərçivə daxilində hüquqi sabitliyin qorunmasına yönəlmişdir və onun gələcək inkişafının da bu prinsiplər əsasında davam etdirilməsi məqsədəuyğun hesab edilə bilər.

Məhz bu çərçivədə rəqəmsal istintaq mexanizminin daha da dəqiqləşdirilməsi məqsədilə bir sıra inkişaf istiqamətləri və təkliflər irəli sürülə bilər.

1. Elektron sübutların tətbiqi və məhkəmədə qiymətləndirilməsi üzrə vahid metodoloji çərçivənin hazırlanması – cinayət-prosessual qanunvericiliyə edilmiş son dəyişikliklər elektron sübutların hüquqi statusunu və onların əldə olunması ilə bağlı əsas mexanizmləri müəyyən etməklə rəqəmsal mühitdə istintaq fəaliyyətinin normativ əsaslarını gücləndirmişdir. Bununla yanaşı, elektron sübutların əldə olunması, surətinin çıxarılması, saxlanması və autentifikasiyası üzrə prosedurların vahid metodoloji yanaşma əsasında konkretləşdirilməsi onların etibarlılığını və tətbiq vahidliyini artırmaqla yanaşı, müdaxilənin hüquqi əsaslarının daha şəffaf və proqnozlaşdırıla bilən şəkildə müəyyən edil-

məsinə xidmət edir. Bu çərçivədə məlumatların bütövlüyünün qorunması, əldə olunma ardıcılığının sənədləşdirilməsi və saxlanma prosesinin izlənilə bilənliyinin təmin edilməsi əsas elementlər kimi çıxış edir. Rəqəmsal sübutların məhkəmə mərhələsində qiymətləndirilməsi isə müdafiə tərəfinin həmin sübutun əldə olunma qaydasını və texniki xüsusiyyətlərini yoxlamaq, ona etiraz etmək və zəruri hallarda alternativ ekspertiza tələb etmək imkanları ilə təmin olunmalıdır ki, bu da sübutların obyektiv qiymətləndirilməsi, prosessual balansın qorunması və hüquqi müəyyənliyin təmin edilməsi üçün zəruri şərtidir. Bütün bunlar rəqəmsal sübutlarla bağlı prosedur mexanizmlərin yalnız texniki və prosessual deyil, eyni zamanda konstitusion təminatların realizə olunduğu kompleks hüquqi çərçivə kimi formalaşdırılmasını zəruri edir.

2. Rəqəmsal məlumatlara çıxış üzrə diferensial müdaxilə modelinin formalaşdırılması – qanunvericiliyə edilmiş son dəyişikliklər nəticəsində CPM-də elektron verilənlərin müxtəlif kateqoriyalar üzrə (xüsusilə trafik, abunəçi və məzmun məlumatları) fərqləndirilməsi üçün hüquqi əsas formalaşmışdır. Bununla belə, rəqəmsal mühitdə bütün məlumat növləri eyni hüquqi mahiyyətə və eyni dərəcədə məxfilik həssaslığına malik deyil. Bu baxımdan şəbəkə (trafik) məlumatları (əlaqənin vaxtı, davamətmə müddəti və istiqaməti barədə texniki göstəricilər), abunəçi məlumatları (istifadəçinin identifikasiya və qeydiyyat məlumatları) və məzmun məlumatları (kommunikasiyanın birbaşa məzmunu) arasında normativ fərqləndirmənin aparılması məqsədəuyğun hesab oluna bilər. Bu bölgü yalnız texniki təsnifat deyil, müdaxilənin hüquqi intensivliyini müəyyən edən meyar kimi çıxış edir.

Məzmun məlumatları birbaşa şəxsi həyatın və yazışma sirrinin mahiyyətinə toxunduğu üçün daha yüksək müdaxilə səviyyəsi hesab oluna bilər. Şəbəkə (trafik) və abunəçi məlumatları isə dolayısı ilə şəxsi sferaya təsir göstərsə də, onların məxfilik dərəcəsi fərqli qiymətləndirilə bilər. Bu səbəbdən məlumat növünə uyğun olaraq məhkəmə icazəsinin şərtlərinin, nəzarət mexanizmlərinin və əsaslandırma standartlarının normativ səviyyədə konkretləşdirilməsi müdaxilənin mütənasibliyini daha aydın çərçivəyə sala bilər. Belə diferensial model bir tərəfdən istintaqın operativliyini təmin etməyə

imkan verər, digər tərəfdən isə daha həssas məlumatlara münasibətdə konstitusion təminatların gücləndirilməsini təmin edir. Nəticədə müdaxilə ilə hüquqi nəzarət arasında daha balanslı və proqnozlaşdırıla bilən mexanizm formalaşar ki, bu da həm hüquqi müəyyənliyi artırır, həm də istintaq səlahiyyətlərinin legitimliyini möhkəmləndirər.

3. Transmilli fəaliyyət üzrə operativ prosedur çərçivənin dəqiqləşdirilməsi – kibercinayətlərin transmilli xarakteri nəzərə alındıqda, elektron sübutların əldə olunmasında vaxt amili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Mövcud normativ çərçivədə elektron məlumatların qorunması və təqdim edilməsi ilə bağlı mexanizmlər nəzərdə tutulsa da, onların tətbiq ardıcılığının və operativlik səviyyəsinin daha aydın prosedur qaydalarla konkretləşdirilməsi praktik baxımdan faydalı ola bilər. Xüsusilə məlumatın silinməsi və ya dəyişdirilməsi riskinin mövcud olduğu hallarda tətbiq edilən qoruma tədbirlərinin prosedur çərçivəsinin daha dəqiq müəyyən edilməsi məqsədəuyğun ola bilər. Bu tədbirlərin məlumatın dərhal qorunmasını təmin edən, lakin onun təqdim edilməsini ayrıca hüquqi prosedurla şərtləndirən mexanizm kimi strukturlaşdırılması istintaqın operativliyini artırmaqla yanaşı, sonrakı mərhələdə məhkəmə nəzarətinin təmin olunmasına da imkan yaradır. Eyni zamanda elektron sübutlarla bağlı beynəlxalq sorğular üzrə prosedur mərhələlərinin və cavab müddətlərinin daha konkret müəyyən edilməsi, o cümlədən sorğunun qəbul edilməsi, icraya götürülməsi və nəticənin təqdim edilməsi proseslərinin ardıcılığının normativ səviyyədə dəqiqləşdirilməsi hüquqi müəyyənliyin gücləndirilməsinə töhfə verə bilər. Bu yanaşma operativlik ilə hüquqi nəzarət arasında balansın daha effektiv şəkildə təmin olunmasına xidmət edir.

4. Elektron cinayət təqibində texnoloji proseslər üzərində hüquqi nəzarətin həyata keçirilməsi – rəqəmsal mühitdə istintaq fəaliyyəti yalnız hüquqi qərarların qəbul edilməsi ilə məhdudlaşmır. Bu fəaliyyət məlumatların toplanması, seçilməsi və təhlili kimi mərhələləri əhatə edən texnoloji proseslər vasitəsilə həyata keçirilir. Məlumatlar proqram təminatları vasitəsilə emal olunur, müəyyən meyarlar üzrə seçilir və analiz edilir. Bu proseslər istintaqın nəticəsinə birbaşa təsir göstərir. Buna görə nəticə yalnız hüquqi qiymətləndirmədən de-

yil, məlumatların necə seçildiyi və emal edildiyi ilə də müəyyən olunur. Mövcud hüquqi mexanizmlər əsasən qəbul edilən qərarların qanuniliyinə nəzarət edir. Lakin rəqəmsal mühitdə qərar artıq texnoloji mərhələlərdən keçərək formalaşır. Bu mərhələlər hüquqi baxımdan tənzimlənmədikdə, nəzarət yalnız qəbul edilmiş qərarın qiymətləndirilməsi ilə məhdudlaşır və müdaxilənin real həddləri texniki vasitələrin işləmə qaydaları ilə müəyyən edilir. Bu səbəbdən təklif olunur ki, hüquqi nəzarət yalnız qərarın özünə deyil, onun formalaşdığı texnoloji mərhələlərə də şamil edilsin. Burada hüquqi nəzarət dedikdə müdaxilənin qanuni əsaslarının yoxlanılması ilə yanaşı, onun həyata keçirildiyi texnoloji proseslərin də hüquqi çərçivədə saxlanılması nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə texnoloji vasitələrin tətbiqi qanuni əsaslarla əlaqələndirilməli, məhkəmə qərarı tələb olunan hallarda belə qərar olmadan avtomatlaşdırılmış müdaxilə istisna edilməli, təxirəsalınmaz hallarda isə sonradan məhkəmə nəzarəti təmin olunmalıdır. Belə yanaşma müdaxilənin sərhədlərini aydınlaşdırır, özbaşına müdaxilə riskini azaldır və hüquqi normaların real tətbiqini təmin edir. Bu model rəqəmsal suverenliyin konstitusion əsaslar çərçivəsində həyata keçirilməsinə və fundamental hüquqlar ilə istintaq səlahiyyətləri arasında balansın qorunmasına xidmət edir.

5. İnformasiya və fərdi məlumatlara dair qanunvericilik aktları ilə cinayət-prosessual mexanizmlər arasında funksional uyğunluğun dərinləşdirilməsi – rəqəmsal cinayət təqibi zamanı fərdi məlumatların emalı ilə bağlı hüquqi münasibətlərin yaranması nəzərə alınaraq, bu sahədə normativ yanaşmaların daha aydın uzlaşdırılması hüquqi müəyyənliyin təmin olunmasına xidmət edir. Xüsusilə istintaq məqsədilə əldə edilmiş məlumatların yalnız konkret cinayət işi çərçivəsində istifadəsinin həddlərinin, həmin məlumatların saxlanılma müddətinin və sonrakı mərhələdə silinməsi və ya arxivləşdirilməsi ilə bağlı prosedurların daha konkret müəyyən edilməsi məqsədəuyğun ola bilər. Bu yanaşma sübut əhəmiyyətini itirmiş məlumatların dövryyəsinin tənzimlənməsinə və məlumatların emalının nəzarətli şəkildə həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Bu istiqamətdə normativ dəqiqləşdirmə məxfilik prinsipləri ilə təhlükəsizlik maraqları arasında balansın daha sistemli şəkildə qorunmasına xidmət edə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi // 30 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmişdir (dəyişiklik və əlavələrə). – Bakı: Qanun, – 2024. – 520 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi // 14 iyul 2000-ci ildə qəbul edilmişdir (dəyişiklik və əlavələrə). – Bakı: Qanun, – 2024. – 768 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (dəyişiklik və əlavələrə). – Bakı: Qanun, – 2016. – 48 s.
4. “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 3 mart 2026-cı il, № 373-VIIQD.
5. Əsgərov, Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslik / Z.A.Əsgərov. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2024. – 608 s.
6. “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 11 may 2010-cu il, № 998-IIIQ.
7. “İnformasiya, informasiyalasdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 3 aprel 1998-ci il, № 460-IQ.
8. American Law Institute. Restatement (Third) of the Foreign Relations Law of the United States. – Washington, D.C.: American Law Institute, – 1987. – 1230 p.
9. Ashworth, A., Zedner, L. Preventive Justice / A.Ashworth, L.Zedner. – Oxford: Oxford University Press, – 2014. – 312 p.
10. Barak, A. Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations / A.Barak. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2012. – 638 p.
11. Bingham, T. The Rule of Law / T.Bingham. – London: Allen Lane, – 2010. – 224 p.
12. Casey, E. Digital Evidence and Computer Crime / E.Casey. – Amsterdam: Academic Press, – 2011.–704 p.
13. Cassese, A. International Criminal Law / A.Cassese. – Oxford: Oxford University Press, – 2013. – 472 p.
14. Crawford, J. Brownlie’s Principles of Public International Law / J.Crawford. – Oxford: Oxford University Press, – 2019. – 872 p.
15. Fredman, S. Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties / S.Fredman. – Oxford: Oxford University Press, – 2008. – 304 p.
16. Grimm, D. Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept / D.Grimm. – New York: Columbia University Press, – 2015. – 240 p.
17. Hildebrandt, M. Law as Computation in the Era of Artificial Legal Intelligence // Critical Analysis of Law, – 2016. Vol. 3, No. 1, – p. 1–17.
18. Kerr, O.S. Searches and Seizures in a Digital World // Harvard Law Review, – 2005. Vol. 119, No. 2, – p. 531–585.
19. Kerr, O.S. Executing Warrants for Digital Evidence: The Case for Use Restrictions on Nonresponsive Data // Texas Tech Law Review, – 2015. Vol. 48, No. 1, – p. 1–35.
20. Loughlin, M. Foundations of Public Law / M.Loughlin. – Oxford: Oxford University Press,–2010.–544 p.
21. Ryngaert, C. Jurisdiction in International Law / C.Ryngaert. – Oxford: Oxford University Press, – 2015. – 256 p.
22. Sachoulidou, A. Cross-border Access to Electronic Evidence in Criminal Matters: The New EU Legislation // New Journal of European Criminal Law, – 2024. Vol. 15, No. 3, – p. 256–274.
23. Schabas, W.A. An Introduction to the International Criminal Court / W.A.Schabas. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2017. – 576 p.
24. Schauer, F. Fear, Risk and the First Amendment: Unraveling the “Chilling Effect” // Boston University Law Review, – 1978. Vol. 58, – p. 685–732.
25. Shaw, M.N. International Law / M.N.Shaw. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2021. – 1032 p.
26. Stoykova, R. The Right to a Fair Trial as a Conceptual Framework for Digital Evidence Rules in Criminal Investigations // Computer Law & Security Review, – 2023. Vol. 49, – p. 104-120.

27. Svantesson, D.J.B. Solving the Internet Jurisdiction Puzzle / D.J.B.Svantesson. – Oxford: Oxford University Press, – 2017. – 256 p.
28. Yeung, K. Algorithmic Regulation: A Critical Interrogation // The Oxford Handbook of Law, Regulation and Technology / ed. R. Brownsword, E. Scotford, K. Yeung. – Oxford: Oxford University Press, – 2020. – p. 844–873.
29. Bărbulescu v. Romania // Judgment of the European Court of Human Rights [Grand Chamber], application no. 61496/08. – Strasbourg: 2017.
30. Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom // Judgment of the European Court of Human Rights [Grand Chamber], applications nos. 58170/13, 62322/14 and 24960/15. – Strasbourg: 2021.
31. Demirhan and Others v. Türkiye // Judgment of the European Court of Human Rights, application no. 25445/20. – Strasbourg: 2025.
32. Digital Rights Ireland Ltd v Minister for Communications // Judgment of the Court of Justice of the European Union, joined cases C-293/12 and C-594/12. – Luxembourg: 2014.
33. Klass and Others v. Germany // Judgment of the European Court of Human Rights, application no. 5029/71. – Strasbourg: 1978.
34. La Quadrature du Net and Others // Judgment of the Court of Justice of the European Union, joined cases C-511/18, C-512/18 and C-520/18. – Luxembourg: 2020.
35. Malone v. the United Kingdom // Judgment of the European Court of Human Rights, application no. 8691/79. – Strasbourg: 1984.
36. Roman Zakharov v. Russia // Judgment of the European Court of Human Rights [Grand Chamber], application no. 47143/06. – Strasbourg: 2015.
37. Szabó and Vissy v. Hungary // Judgment of the European Court of Human Rights, application no. 61496/08. – Strasbourg: 2016.
38. Tele2 Sverige AB v Post- och telestyrelsen // Judgment of the Court of Justice of the European Union, joined cases C-203/15 and C-698/15. – Luxembourg: 2016.
39. Association of Chief Police Officers (ACPO). Good Practice Guide for Digital Evidence. – London: ACPO, – 2012. – URL: https://www.digital-detective.net/digital-forensics-documents/ACPO_Good_Practice_Guide_for_Digital_Evidence_v5.pdf (last access: 20.02.2026).
40. Council of Europe. Convention on Cybercrime (ETS No.185) // Strasbourg: – 2001. – URL: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/179163/20090225ATT50418EN.pdf> (last access: 27.01.2026).
41. Council of Europe. Explanatory Report to the Convention on Cybercrime // Strasbourg: – 2001. – URL: <https://rm.coe.int/16800cce5b> (last access: 14.02.2026).
42. Council of Europe. Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime // Strasbourg: – 2022. – URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/second-additional-protocol/-/asset_publisher/isHU0Xq21lhu/content/opening-coecyber2ap (last access: 14.01.2026).
43. Directive (EU) 2023/1544 of the European Parliament and of the Council. – 2023. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2023/1544/oj/eng> (last access: 25.02.2026).
44. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). Best Practice Manual for the Forensic Examination of Digital Technology. – 2015. – URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/1._forensic_examination_of_digital_technology_0.pdf (last access: 24.02.2026).
45. ENISA. Privacy and Data Protection by Design – from policy to engineering // Heraklion: ENISA, – 2014. – 95 p.
46. International Organization for Standardization (ISO). ISO/IEC 27037:2012 Digital Evidence Guidelines. – Geneva: ISO, – 2012. – URL: <https://www.iso.org/standard/44381.html> (last access: 17.02.2026).
47. National Institute of Standards and Technology (NIST). Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response (SP 800-86). – 2006. – URL: <https://csrc.nist.gov/pubs/sp/800/86/final> (last access: 28.02.2026).
48. Regulation (EU) 2023/1543 of the European Parliament and of the Council. – 2023. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1543/oj/eng> (last access: 12.03.2026).

49. United Nations. Charter of the United Nations // San Francisco: – 1945. – URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (last access: 15.01.2026).
50. United Nations. Convention against Cybercrime // New York: – 2024. – URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/cybercrime/convention/home.html> (last access: 05.03.2026).
51. UNODC. Comprehensive Study on Cybercrime // Vienna: – 2013. – URL: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/UNODC_CCPCJ_EG.4_2013/CYBERCRIME_STUDY_210213.pdf (last access: 02.03.2026).
52. Козлова, Е.И., Кутафин, О.Е. Конституционное право России: учебник / Е.И.Козлова, О.Е.Кутафин. – Москва: Норма, – 2014. – 592 с.
53. Марченко, М.Н. Теория государства и права: учебник / М.Н.Марченко. – Москва: Проспект, – 2016. – 640 с.

Constitutional Foundations of Digital Sovereignty in the Context of Cybercrime Investigation

Elshad Nasirov,

Chief of the Academy named after Heydar Aliyev of the State Security Service.

Email: elshad_nasirov@yahoo.com

Kamran Khalilov,

PhD candidate at Baku State University and Lecturer at the Heydar Aliyev Academy of the State Security Service

Email: xalilovkamran75@gmail.com

Abstract

The rapid advancement of digital technologies has fundamentally transformed the nature and scale of criminal activity, making the prevention and investigation of cybercrime one of the principal priorities of contemporary state security policy. The transnational character of cybercrime, together with the location of digital evidence across multiple jurisdictions and the cross-border exchange of electronic data, challenges the application of traditional concepts of territorial jurisdiction and necessitates the development of new legal approaches. Against this background, defining the constitutional foundations of the State's investigative powers has become a matter of particular legal significance. This article examines the constitutional framework governing the exercise of State powers in the investigation of cybercrime and provides a systematic analysis of the principal directions of legal regulation in this field. The research is based on normative and doctrinal legal analysis, supplemented by a comparative legal approach and an examination of relevant international judicial practice. Particular attention is devoted to the constitutional limits of criminal jurisdiction, mechanisms for obtaining digital evidence through international cooperation, judicial oversight of investigative measures, and the application of the principle of proportionality. The analysis demonstrates that the digital environment requires a reconceptualization of the legal mechanisms through which State sovereignty is exercised in light of evolving technological and legal realities. While the effective investigation of cybercrime constitutes an integral component of the State's constitutionally mandated security function, the exercise of investigative powers must remain consistent with the rule of law, the principle of legal certainty, and the effective protection of fundamental rights and freedoms. The scientific novelty of the study lies in the development of a constitutional framework for the exercise of investigative powers in the digital environment and in proposing a coherent legal model for the State's exercise of such powers within the context of cross-border cybercrime investigations.

Keywords: *digital sovereignty; cybercrime investigation; constitutional framework; State sovereignty; criminal jurisdiction; digital evidence; international judicial cooperation; rule of law; legal certainty; principle of proportionality.*

**Конституционные основы цифрового суверенитета
в контексте расследования киберпреступлений**

Эльшад Насиров,
Начальник Академии Службы Государственной Безопасности имени Гейдара Алиева.
Электронная почта: elshad_nasirov@yahoo.com

Камран Халилов,
Докторант Бакинского Государственного Университета и Преподаватель Академии
Службы Государственной Безопасности имени Гейдара Алиева.
Электронная почта: xalilovkamran75@gmail.com

Резюме

Развитие цифровых технологий изменило характер и масштабы преступности, борьба с киберпреступностью стала одним из приоритетных направлений обеспечения безопасности государства. При расследовании киберпреступлений размещение доказательств на территории различных государств и международный характер обмена информацией затрудняют применение понятия традиционной территориальной юрисдикции и требуют формирования новых правовых подходов. В этих условиях особое значение имеет определение конституционных основ полномочий государства, связанных со следственной деятельностью. Целью статьи является определение конституционных рамок полномочий государства в рамках расследования киберпреступлений и систематический анализ основных направлений правового регулирования в этой сфере. Исследование основывается на методах нормативно-правового и доктринального анализа, а также учитывается международная судебная практика и сравнительно-правовой подход. В расследовании с конституционной точки зрения конституционно оцениваются пределы уголовной юрисдикции, механизмы получения доказательств в рамках международного сотрудничества, судебный контроль и принцип пропорциональности. Анализ показывает, что цифровая среда требует переформатирования механизмов реализации государственного суверенитета в контексте меняющихся правовых реалий. Эффективное расследование киберпреступлений должно осуществляться в сочетании с принципом правового государства, нормативной определенностью и защитой фундаментальных прав, являясь частью конституционно определенной функции безопасности государства. Научное новшество исследования направлено на конституционное обоснование полномочий следствия в цифровых условиях и представление системной модели деятельности государства в этой сфере.

Ключевые слова: цифровой суверенитет, расследование киберпреступлений, конституционные основы, государственный суверенитет, уголовная юрисдикция, принцип правового государства, принцип пропорциональности.

Мəqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 20.04.2026

Çapa qəbul tarixi: 18.06.2026

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 3, 5, 6 və 8-ci maddələrinin pozulmasını qiymətləndirməsində sübutların və məhkəmə ekspertizasının rolu

Firudin Mövsümov,
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirli-
yinin Beynəlxalq əməkdaşlıq baş idarəsinin
əməkdaşı, Bakı Dövlət Universitetinin Kri-
minalistika və məhkəmə ekspertizası kafed-
rasının müəllimi.

Elektron ünvan: f.movsumov@gmail.com

Xülasə

Bu məqalədə İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 3, 5, 6 və 8-ci maddələrinin pozulması iddiaları ilə bağlı işlərə baxılarkən İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra İHAM) təcrübəsində sübutların və məhkəmə ekspertizalarının rolu araşdırılır. Burada İHAM-in ekspert rəylərinin etibarlılığının qiymətləndirilməsinə yanaşmaları, tətbiq olunan "şübhəsiz" sübut standartı ilə beynəlxalq və milli sübut standartları arasında qarşılıqlı əlaqə təhlil edilir. Məhkəmə təcrübəsi işgəncə, qanunsuz həbs, ədalətli məhkəmə araşdırmasının pozulması və şəxsi həyata müdaxilə faktlarının müəyyən edilməsində məhkəmə-tibbi, psixiatrik və digər növ ekspertizaların əhəmiyyətini göstərir.

Açar sözlər: İHAM; sübutlar; məhkəmə ekspertizası; Maddə 3; Maddə 5; Maddə 6; Maddə 8; sübut standartı; insan hüquqları; sübutların qəbul edilməzliyi.

Giriş

1950-ci il tarixli İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası (bundan sonra – Avropa Konvensiyası)

Avropa qitəsində insan hüquqlarının qorunması üzrə ən mühüm beynəlxalq hüquqi sənəddir. Bu Konvensiya insanın fundamental azadlıqlarını, hüquqların ayrılmazlığını və hüququn aliliyini təmin edən mexanizmləri müəyyən edir. Konvensiyanın tətbiqinə nəzarət edən əsas orqan – İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ümumavropa hüquq sisteminin mərkəzi dayağı hesab olunur.

İHAM öz fəaliyyətində yalnız hüquqi və prosessual normalara deyil, həm də ədalət, obyektivlik və effektivlik prinsiplərinə əsaslanır. Məhkəmə qərarlarında sübut hüququnun yüksək standartlarını formalaşdırmış, “hüququn aliliyi” anlayışına reallıq qazandırmışdır. Xüsusilə Konvensiyanın 3, 5, 6 və 8-ci maddələri insanın əsas hüquqlarını qorumağa yönəlmişdir. Bu maddələrin tətbiqi zamanı Məhkəmə hər bir işin faktiki hallarını dərinliklə təhlil edir.

Bu təhlildə sübutların təqdim edilməsi, qiymətləndirilməsi və ekspert rəylərinin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ekspertiza yalnız texniki vasitə deyil, həm də hüquqi ədalətin təminatçısıdır. Milli məhkəmələrdən fərqli olaraq, İHAM sübutların məqbulluğu ilə bağlı formal qaydalarla məhdudlaşmır. Məhkəmə “ağlabatan şübhədən kənar” (beyond reasonable doubt) sübut standartını tətbiq edir, lakin bu, yalnız riyazi qətiyyət deyil – Məhkəmə “kifayət qədər güclü, aydın və ardıcıl sübutlar” əsasında da nəticəyə gələ bilər. Bu yanaşma İHAM təcrübəsində unikaldır və milli hüquq sistemlərindəki sübut tələblərindən daha çevikdir.

İHAM üçün sübut anlayışı geniş məzmun daşıyır. Buraya şahid ifadələri, sənədlər, tibbi hesabatlar, video və foto materiallar, ekspert rəyləri, dövlət orqanlarının hesabatları və beynəlxalq

təşkilatların məlumatları daxildir. Məhkəmə bu sübutların birgə təhlili nəticəsində hadisənin reallığını müəyyən edir. Xüsusilə işgəncə, azadlıqdan məhrumetmə, ədalətli məhkəmə araşdırması və ailə həyatına müdaxilə ilə bağlı işlərdə məhkəmə-tibbi, psixiatrik və psixoloji ekspertizalar faktların təsbitində həlledici əhəmiyyətə malikdir. Bu ekspertizalar həm zərərçəkənin vəziyyətini sənədləşdirir, həm də dövlətin öhdəliklərinin yerinə yetirilib-yetirilmədiyini müəyyənləşdirir.

Bundan başqa, İHAM ekspertizanın müstəqilliyini, operativliyini və keyfiyyətini sübutların etibarlılığının əsas meyarı kimi qiymətləndirir. Gecikmiş, qərəzli və ya dövlət orqanlarının nəzarəti altında aparılmış ekspertizalar Məhkəmə tərəfindən qəbul olunmur və bu, çox zaman Konvensiyanın pozulması nəticəsini doğurur (El-Masri Makedoniya Respublikasına qarşı (2012) və Bouyid Belçikaya qarşı (2015)).

Beləliklə, İHAM təcrübəsində sübutlar və ekspert rəyləri təkcə faktların müəyyən edilməsi vasitəsi deyil, həm də prosessual ədalətin və hüququn aliliyinin təminat mexanizmi kimi çıxış edir.

1. Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsi: İşgəncələrin yolverilməzliyi və tibbi-psixoloji ekspertizaların rolu: Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsi “heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır” prinsipi ilə insan ləyaqətinin toxunulmazlığını təmin edir. Bu norma Konvensiyanın “mütləq hüquqlar” sırasında yer alır və işgəncələr istənilən istisna, o cümlədən fəvqəladə vəziyyət və ya terror təhlükəsi zamanı belə yolverilməz sayılır.

Avropa Məhkəməsinin təcrübəsində 3-cü maddənin tətbiqi zamanı əsas sual iddia edilən işgəncələr və ya qeyri-insani rəftar faktının sübutu məsələsidir. Bu sübutun aparılmasında məhkəmə-tibbi və psixoloji ekspertizalar həlledici rol oynayır. Əgər şəxs dövlətin nəzarətində olduğu dövrdə bədən xəsarətləri alıbsa, Məhkəmə “dövlət məsuliyyətinin prezumpsiyası” prinsipini tətbiq edir. Yəni dövlət sübut etməlidir ki, həmin xəsarətlər onun orqanlarının hərəkəti nəticəsində yaranmayıb.

İHAM-in işgəncə iddialarına dair presedentlərində tibbi və psixoloji ekspertizalar sübutların ən etibarlı mənbələrindən biri kimi tanınır. “Assenov və başqaları Bolqarıstana qarşı” (1998) işində Məhkəmə qeyd etmişdir ki, ekspertlər tərəfindən sənədləşdirilmiş bədən xəsarətləri və onların mənşəyi barədə dövlətin inandırıcı izahat təqdim etməməsi 3-cü maddənin pozulmasına əsas verir.

Digər önəmli iş “Aydın Türkiyəyə qarşı” (1997), gənc qadına qarşı cinsi zorakılıq iddialarının araşdırılması zamanı müstəqil psixoloqun hazırladığı hesabatın işgəncənin təsdiqi üçün həlledici sübut kimi qəbul edilməsi ilə yadda qalmışdır. Bu işdə Məhkəmə vurğulamışdır ki, “travma yalnız fiziki deyil, həm də psixoloji xarakter daşıya bilər və onun sənədləşdirilməsi bərabər hüquqi qüvvəyə malikdir”.

İHAM-in təcrübəsində ekspertizanın vaxtında və müstəqil aparılması sübutların keyfiyyətinin əsas şərtidir. “El-Masri Makedoniya Respublikasına qarşı” (2012) işində Məhkəmə qeyd etmişdir ki, ekspertiza gecikdirilərsə, bədən izləri yoxa çıxır və ya travmanın səbəbi müəyyən edilməz hala gələ bilər. Bu işə istintaqın effektivliyini zəiflədir və Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə yanaşı, 13-cü maddəsinin də (effektiv hüquqi müdafiə hüququ) pozulmasına gətirib çıxara bilər. Eyni zamanda “Bouyid Belçikaya qarşı” (2015) işində Məhkəmə göstərmişdir ki, saxlanılan şəxs dərhal tibbi müayinədən keçmədikdə və bu barədə sənədləşmə aparılmadıqda dövlətin məsuliyyəti barədə şübhələr yaranır.

İHAM işgəncə faktlarının sənədləşdirilməsində BMT tərəfindən qəbul olunmuş İstanbul Protokolunu (2004) beynəlxalq standart kimi qəbul edir. Bu sənəd işgəncə və pis rəftar hallarında tibbi və psixoloji qiymətləndirmələrin necə aparılmalı olduğunu müəyyən edir. Protokolun tələblərinə əməl edilməməsi Məhkəmə tərəfindən istintaqın qeyri-effektiv aparılması kimi qiymətləndirilir. Məsələn, “Batı və digərləri Türkiyəyə qarşı” (2004) və “Məmmədov Azərbaycana qarşı” (2014) işlərində Məhkəmə dövlət orqanlarının müstəqil ekspertiza aparmaması və İstanbul Protokolunun metodikasına əməl etməməsini 3-cü maddənin pozuntusu kimi dəyərləndirmişdir.

İHAM yalnız birbaşa tibbi faktlara əsaslanmır. Məhkəmə “dolayısı sübutlar” (circumstantial evidence) dedikdə şahid ifadələrini, beynəlxalq təşkilatların hesabatlarını, həbsxana şəraitinə dair sənədləri və ekspert rəylərini birgə qiymətləndirir. “İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı” (1978) işində Məhkəmə ilk dəfə “daxili ardıcılıq və sübutların qarşılıqlı uyğunluğu” anlayışını tətbiq edərək göstərmişdir ki, bir sıra dolayısı sübutlar da “ağlabatan şübhədən kənar” nəticəyə gətirə bilər.

İHAM-in baxışına görə, dövlətin öhdəliyi yalnız işgəncəyə yol verməməkdən ibarət deyil, həm də iddiaları operativ, müstəqil və səmərəli şəkildə araşdırmaq borcunu da əhatə edir (Labita İtaliyaya qarşı, 2000; Al-Skeini Böyük Britaniyaya qarşı, 2011). Əgər istintaq orqanları ekspertiza təyin etmirsə, yaxud onu təxirə salırsa, bu, 3-cü maddənin “prosesual aspektinin” pozulması deməkdir.

Bəzi işlərdə (Klaas Almaniyaya qarşı, 1993 və Valasinas Litvaya qarşı, 2001) Məhkəmə belə nəticəyə gəlmişdir ki, ekspertiza nəticələri dövlət tərəfindən manipulyasiya edildikdə və ya ekspert dövlət strukturlarına tabeldirsə, onun rəyi sübut kimi qəbul edilə bilməz.

İşgəncə və qeyri-insani rəftar hallarında psixoloji ekspertiza fiziki müayinədən az əhəmiyyət kəsb etmir. Psixoloji travma çox vaxt daha uzunmüddətli nəticələr doğurur. “R.R. Polşaya qarşı” (2011) və “M.C. Bolqarıstana qarşı” (2003) işlərində Məhkəmə vurğulamışdır ki, zərərçəkənin emosional vəziyyəti, qorxu və utanc hissləri də işgəncə və pis rəftarın göstəriciləridir.

Beləliklə, 3-cü maddə üzrə işlərdə ekspertiza yalnız tibbi yox, həm də etik və hüquqi dəyəri olan sübut kimi çıxış edir. Ekspert rəyləri dövlətin məsuliyyətini müəyyənləşdirmək və istintaqın effektivliyini qiymətləndirmək üçün əsas alətlərdən biridir.

2. Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi: Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ, psixiatrik ekspertizanın rolu: Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi hər bir şəxsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnu təmin edir. Bu maddə hüquq sistemlərinin mərkəzində dayanan “həbsin qanu-

niliyi” prinsipini beynəlxalq səviyyədə təsbit edir. İHAM-in baxışına görə, azadlıqdan məhrumetmə yalnız qanuni əsas və prosesual təminatlarla həyata keçirilə bilər. Məhkəmə bu maddəni şərh edərkən azadlığın “formal” yox, reallıqda mövcud olan məhdudiyyətlərini qiymətləndirir. Başqa sözlə, Məhkəmə üçün şəxsin faktiki vəziyyəti və azadlıq imkanları əsasdır, hətta “inzibati nəzarət” kimi təqdim edilən tədbirlər də, əgər hərəkət azadlığını ciddi şəkildə məhdudlaşdırırsa, azadlıqdan məhrumetmə sayılır (Guzzardi İtaliyaya qarşı, 1980).

İHAM təcrübəsində 5-ci maddənin pozuntusunun müəyyən edilməsi üçün əsas məsələ dövlətin təqdim etdiyi sübutların yetərliyi və etibarlılığıdır. Əgər dövlət şəxsə qarşı tətbiq etdiyi məhdudiyyətlərin qanuni əsaslarını və zəruriliyini sənədlərlə sübut edə bilmirsə, Məhkəmə “prezumpsiya pozuntusu” prinsipini tətbiq edir, yəni dövlətin məsuliyyətini fərz edir.

Bu baxımdan, tibbi və psixiatrik ekspertizalar xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onlar həm azadlıqdan məhrumetmənin müvafiq olub-olmadığını, həm də bu tədbirin mütənasibliyini qiymətləndirmək üçün hüquqi sübut kimi istifadə olunur.

Psixiatrik ekspertiza yalnız tibbi yox, həm də hüquqi funksiya daşıyır, çünki o, şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin legitimliyinə birbaşa təsir edir. “Winterwerp Hollandiyaya qarşı” (1979) işində İHAM bu sahədə üç əsas meyar müəyyən etmişdir: Şəxsin real, tibbi cəhətdən sübut olunmuş psixi pozuntusu olmalıdır; Bu pozuntunun xarakteri azadlıqdan məhrumetməni əsaslandırılmalıdır; Dövlət şəxsə dair vəziyyəti mütəmadi olaraq yenidən qiymətləndirməlidir.

Əgər bu meyarlardan hər hansı biri yerinə yetirilməzsə, 5-ci maddənin pozulması baş verir.

Daha sonra “Rakeviç Rusiyaya qarşı” (2003) və “Ştukaturov Rusiyaya qarşı” (2008) işlərində Məhkəmə bildirmişdir ki, müstəqil ekspertiza olmadan şəxsin psixi vəziyyəti haqqında qərar qəbul edilməsi qanunsuzdur. Hətta ekspertizanın dövlət müəssisəsində, həmin şəxsin saxlanıldığı yerdə aparılması belə onun müstəqilliyini şübhə altına alır.

İHAM qərarlarında vurğulanır ki, ekspertlərin müstəqilliyi və obyektivliyi dövlətin hüquqi öhdəliklərinin tərkib hissəsidir. Əgər ekspertlər dövlət müəssisəsinin əməkdaşlarıdırsa və ya təyinatda maraqlı tərəf sayılırlarsa, onların rəyləri “neytral sübut” hesab edilə bilməz. X Finlandiyaya qarşı (2012) işində Məhkəmə bu səbəbdən ekspertizanın nəticəsini etibarsız saymışdır, çünki həmin ekspertlər məhbusun yerləşdiyi klinikanın işçiləri idi. İHAM bu kontekstdə belə qənaəətə gəlmişdir: “Psixiatrik ekspertiza yalnız elmi əsaslara deyil, həm də müstəqil və tərəfsiz yanaşmaya əsaslanmalıdır, əks halda o, hüququn aliliyinə zidd olur.”

5-ci maddə yalnız hüquqi deyil, eyni zamanda insani məzmun daşıyır. Azadlıqdan məhrumetmə şəraitində dövlət şəxsə münasibətdə humanist davranmalı, onun tibbi vəziyyətini nəzərə almalıdır. “Mouisel Fransaya qarşı” (2002) işində Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, xərçəng xəstəsi olan məhbusun vəziyyətinə baxmayaraq, onun həbsdə saxlanması həm 3-cü, həm də 5-ci maddələrin pozulmasına gətirib çıxartmışdır.

Eyni zamanda “Aerts Belçikaya qarşı (1998) işində Məhkəmə qərara almışdır ki, psixi xəstə şəxsin adi həbsxanada saxlanması, onun vəziyyətinə uyğun tibbi şərait təmin edilməməsi həm insan ləyaqətinin alçaldılması, həm də qanunsuz azadlıqdan məhrumetmədir.

İHAM təcrübəsinə görə, azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyini qorumaq üçün dövlətlər yalnız ilkin yoxlama ilə kifayətlənməməli, şəxsə dair müntəzəm tibbi və psixiatrik monitoring aparmalıdırlar (Stanev Bolqarıstana qarşı, 2012). Bu tələbin məqsədi ondan ibarətdir ki, azadlıqdan məhrumetmə yalnız “hazırkı vəziyyətin” əsaslandırılması ilə mümkündür. Əgər şəxs artıq təhlükəli sayılmırsa, azadlıqdan məhrumetmə davam etdirilə bilməz.

İHAM qərarlarında qeyd olunur ki, dövlət orqanları şəxsə qarşı tətbiq etdiyi azadlıqdan məhrumetmə tədbirlərinin zəruriliyini sübut etməzsə, bu, avtomatik olaraq 5-ci maddənin pozuntusu kimi qiymətləndirilir (Johnson Birləşmiş Krallığa qarşı, 1997 və R.M.D. İsveçrəyə qarşı, 1997).

Məhkəmə əlavə edir ki, “dövlətin passivliyi və ya sübutların gizlədilməsi prosesual ədalət prinsipinə ziddir və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin ruhuna uyğun gəlmir.”

3. Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi: Ədalətli məhkəmə araşdırması və ekspert sübutlarının qiymətləndirilməsi: Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi insanın fundamental hüquqlarından biri – ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu təmin edir. Bu maddə ədalətli məhkəmə prosesi, bərabərlik, tərəflərin bərabərliyi (“equality of arms”) və sübutların mübahisələndirilməsi prinsiplərini təsbit edir. İHAM-in baxışına görə, ədalətli məhkəmə yalnız formal prosesual çərçivə deyil, həm də məzmun baxımından ədalətli qərar qəbul edilməsini nəzərdə tutur. Bu, o deməkdir ki, məhkəmə yalnız sübutları qəbul etməklə kifayətlənməməli, həm də tərəflərin bu sübutları müzakirə etmək və şübhə altına almaq imkanlarını təmin etməlidir (Ruiz-Mateos İspaniyaya qarşı, 1993).

Ekspert rəyləri 6-cı maddə çərçivəsində “əhəmiyyətli sübutlar” (material evidence) kateqoriyasına daxildir. Məhkəmə təcrübəsində ekspertin verdiyi rəyin məzmunu çox vaxt işin nəticəsini müəyyən edən əsas sübut kimi çıxış edir. Lakin belə hallarda sübutların balanslı şəkildə qiymətləndirilməsi zəruridir.

İHAM-in Bonisch Avstriyaya qarşı (1985) işində qeyd olunduğu kimi, əgər ekspert prokurorluq tərəfindən təyin edilibsə, müdafiə tərəfinin öz müstəqil ekspertini təqdim etmək hüququ təmin edilməlidir. Əks halda, prosesin “tərəflərin bərabərliyi” prinsipi pozulur. “Brandstetter Avstriyaya qarşı” (1991) işində isə Məhkəmə vurğulamışdır ki, məhkəmənin müdafiə tərəfinin ekspertini dinləməkdən imtina etməsi, xüsusən də həmin ekspert rəyi işin nəticəsinə təsir göstərə biləcəksə, 6-cı maddənin pozulması deməkdir.

Ekspertin dövlət orqanı ilə əmək münasibətlərinin olması, yaxud onun maraqlı tərəfin nümayəndəsi kimi çıxış etməsi obyektivlik prinsipini pozur. “Sara Lind Eggertsdottir İslandiyaya qarşı” (2007) işində İHAM qeyd etmişdir ki, ekspert

dövlətin tabeliyində olan qurumun əməkdaşı olduqda, onun rəyi tərəfsiz sübut hesab edilə bilməz.

Oxşar yanaşma “Matitsina Rusiyaya qarşı” (2014) işində də təsdiqlənmişdir, məhkəmə müdafiə tərəfinin ekspert çağırmaq tələbini əsassız olaraq rədd etdikdə, bu, 6-cı maddənin birbaşa pozulması sayılır. İHAM mübahisələndirmə prinsipi “contradictory principle” anlayışını 6-cı maddənin əsas elementi kimi qəbul edir. Bu prinsipə görə, məhkəmə prosesində təqdim olunan bütün sübutlarla hər iki tərəf tanış olmalı və onları müzakirə etmək imkanı əldə etməlidir. “Doorson Hollandiyaya qarşı” (1996) işində Məhkəmə bildirmişdir ki, müdafiə tərəfi ekspertin rəyinə etiraz edə bilmirsə və onu dindirmək hüququndan məhrumdursa, məhkəmə prosesi artıq “ədalətli” hesab edilə bilməz.

Beləliklə, sübutların qiymətləndirilməsi yalnız onların məzmununa deyil, həm də təqdimat və mübahisələndirmə prosesinin şəffaflığına əsaslanmalıdır. İHAM-in çoxsaylı qərarlarında vurğulanır ki, məhkəmə əlavə ekspertiza təyin etməmək qərarını verərkən bu addımını aydın və məntiqi şəkildə əsaslandırmalıdır. Əks halda bu, ədalətli məhkəmə hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilir. “Mirilaşvili Rusiyaya qarşı” (2008) və “Matitsina Rusiyaya qarşı” (2014) işlərində İHAM qeyd etmişdir ki, əlavə ekspertizadan imtina edilməsi, xüsusilə elmi xarakter daşıyan məsələlərdə, prosessual ədalət prinsipinə ziddir. Məhkəmə belə hallarda “əhəmiyyətli sübutlar zəncirinin qırıldığını” bildirir. İHAM-in qərarlarına əsasən, ekspert rəyinin hüquqi dəyəri yalnız onun elmi əsaslarından deyil, həm də rəyin dəqiqliyi, ardıcılığı və məntiqi uyğunluğundan asılıdır. “İrlandiya Birləşmiş Krallıqqa qarşı” (1978) və “Avotınş Latviyaya qarşı” (2016) işlərində Məhkəmə göstərmişdir ki, sübutların etibarlılığı onların “kifayət qədər güclü, aydın və ardıcıl” olmasından asılıdır.

6-cı maddənin əsas məqsədlərindən biri də məhkəməyə olan ictimai etimadı qorumaqdır. Əgər məhkəmə ekspert rəylərini birtərəfli şəkildə qəbul edir, müstəqil ekspertlərin çağırılmasına imkan vermirsə, bu, “ədalətin görünən şəkildə tə-

min edilməsi” prinsipinə ziddir (De Cubber Belçikaya qarşı, 1984).

Beləliklə, ekspert sübutları ədalətli məhkəmə araşdırmasının mühüm tərkib hissəsidir. Onların düzgün qiymətləndirilməsi və müdafiə tərəfinin bu sübutlara etiraz etmək imkanının təmin edilməsi 6-cı maddənin həyata keçirilməsinin əsasıdır.

4. Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi: Şəxsi və ailə həyatına hörmət və ekspert qiymətləndirmələrinin hüquqi əhəmiyyəti: Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi hər bir şəxsin şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışmasına hörmət hüququnu təmin edir. Bu maddə təkcə müdaxilənin yolverilməzliyini deyil, həm də dövlətin pozitiv öhdəliklərini əhatə edir – yəni dövlət yalnız öz orqanları vasitəsilə deyil, həm də üçüncü şəxslərin qanunsuz müdaxilələrinə qarşı fərdləri qorumaqla məsuliyyət daşıyır.

İHAM-in praktikasında bu maddənin tətbiqi xüsusilə uşaqların himayəsi, valideynlik hüquqları, tibbi müdaxilələr, şəxsi məlumatların qorunması və biotibbi məsələlərdə aktuallıq qazanır. Belə işlərdə sosial, psixoloji və tibbi ekspertizalar faktların müəyyənləşdirilməsində və müdaxilənin “demokratik cəmiyyətdə zəruriliyi” meyarının qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır.

İHAM-ə görə, dövlətin şəxsi və ailə həyatına müdaxiləsi yalnız üç əsas şərtlə qanuni sayıla bilər:

Müdaxilə qanunla nəzərdə tutulmalıdır;

Müdaxilə legitim məqsədə – məsələn, uşağın mənafeyinin, ictimai təhlükəsizliyin, sağlamlığın və ya başqalarının hüquqlarının qorunmasına xidmət etməlidir;

Müdaxilə demokratik cəmiyyətdə zəruri və proporsional olmalıdır.

Sonuncu meyar proporsionallıq və zərurilik, məhz ekspert rəylərinin köməyi ilə qiymətləndirilir. Məhkəmə qeyd edir ki, sosial xidmət orqanlarının və psixoloqların hazırladığı qiymətləndirmələr yalnız o halda etibarlı hesab edilə bilər ki, onlar müstəqil, obyektiv və hərtərəfli araşdırma nəticəsində əldə edilmiş olsun.

“Kutzner Almaniyaya qarşı” (2002) işində valideynlərin valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsi qərarı yalnız sosial xidmətlərin məhdud müşahidəsinə əsaslanmışdı. İHAM qeyd etmişdir ki, ekspert rəyinin natamamlığı və alternativ ekspertizanın aparılmaması 8-ci maddənin pozulmasına gətirib çıxarmışdır. “Vallova və Valla Çexiya Respublikasına qarşı” (2006) işində Məhkəmə vurğulamışdır ki, psixoloji ekspertlər ailə münasibətlərini bir neçə görüşlə deyil, uzunmüddətli müşahidə ilə qiymətləndirməlidirlər. Əks halda qərar proporsional sayılmır. “Tysiac Polşaya qarşı” (2007) işində qadının sağlamlığına təhlükə olduğu halda dövlət orqanlarının müstəqil tibbi ekspertiza təyin etməməsi 8-ci maddənin pozulması kimi qiymətləndirilmişdir. Məhkəmə bildirmişdir ki, tibbi qərarların hüquqi nəticələri olduqda, müstəqil ekspertiza təmin olunmalıdır. “Evans Birləşmiş Krallığa qarşı” (2007) işində embrionların hüquqi statusu və biotibbi texnologiyaların etik aspektləri mübahisə mövzusu olmuşdur. İHAM burada ekspert rəyinə böyük əhəmiyyət verərək qeyd etmişdir ki, bioloji sübutlar şəxsi həyat hüququ ilə elmi maraqlar arasında balans yaratmalıdır. “Z. Finlandiyaya qarşı” (1997) işində tibbi sənədlərin xəstənin icazəsi olmadan ictimailəşdirilməsi şəxsi həyatın məxfiliyinin pozulması kimi tanınmışdır. Burada məhkəmə tibbi məlumatların qorunmasının insan ləyaqətinin ayrılmaz hissəsi olduğunu vurğulamışdır.

Bu işlər göstərir ki, ekspert rəyləri yalnız faktların müəyyənləşdirilməsi üçün deyil, həm də dövlətin davranışının hüquqi qiymətləndirilməsi üçün əsas dəlil kimi çıxış edir.

İHAM təcrübəsində ekspertizanın keyfiyyətini müəyyən edən əsas prinsiplər bunlardır: Ekspertiza müstəqil və qərəzsiz qurum və ya şəxs tərəfindən aparılmalıdır; Ekspertin peşəkar səriştəsi və ixtisası sübuta yetirilməlidir; Ekspert rəyi məhkəmə və tərəflər üçün əlçatan olmalı, tərəflərə onu mübahisələndirmək imkanı verilməlidir; Ekspert qiymətləndirilməsi aktual məlumat və metodologiyaya əsaslanmalıdır; Ekspertiza nəticələri uşağın və ya fərdin ali mənafeyinə uyğun şəkildə təhlil edilməlidir.

İHAM bu prinsipləri pozan hallarda dövlətin Konvensiyanın 8-ci maddəsinə uyğun öhdəliklərini yerinə yetirmədiyi qənaətinə gəlir.

Müasir dövrdə 8-ci maddənin tətbiqi genetik məlumatların qorunması, tibbi sənədlərin açıqlanması, reproduktiv hüquqlar, elektron nəzarət və izləmə texnologiyaları kimi yeni sahələrə də yayılmışdır. Bu hallarda ekspertlər yalnız tibbi deyil, həm də texniki və etik ekspertizalar aparırlar. Məsələn, “M.K. Fransaya qarşı” (2013) işində DNT məlumatlarının dövlət bazalarında saxlanılması şəxsi həyat hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilmişdir, çünki dövlət kifayət qədər hüquqi təminat və məxfilik mexanizmi təqdim etməmişdir. Burada ekspertlərin rəyi şəxsi məlumatların təhlükəsizlik standartlarının pozulmasını sübut edən əsas vasitə olmuşdur.

Beləliklə, İHAM-in 8-ci maddə üzrə yanaşması göstərir ki, ekspert sübutları dövlət müdaxiləsinin zəruriliyi və proporsionallığının qiymətləndirilməsi üçün əsas vasitə kimi çıxış edir.

Nəticə

Sübutlar və məhkəmə ekspertizalarının İHAM praktikasında rolu texniki proseduru ötür-keçir; onlar həm faktların müəyyən edilməsində, həm də prosessual ədalətin təmin edilməsində əsas vasitədir. Tibbi, psixiatrik və kriminalistik ekspertizalar Məhkəmənin qərarlarının formalaşmasında həlledici əhəmiyyət kəsb edir. İHAM yüksək, lakin çevik sübut standartı – “ağlabatan şübhədən kənar” prinsipini tətbiq edir və eyni zamanda sübutların məcmusu əsasında nəticə çıxarır. Ekspert rəylərinin müstəqilliyi və keyfiyyəti 3, 5, 6 və 8-ci maddələrlə bağlı işlərin nəticəsini müəyyən edən əsas amillərdəndir. 8-ci maddə üzrə İHAM təcrübəsi ekspert rəylərinin hüquqi əhəmiyyətini yalnız sübut kontekstində deyil, həm də insan hüquqlarının qorunması mexanizmi kimi müəyyən edir. Ekspertizanın obyektivliyi, müstəqilliyi və elmi əsasları dövlətin demokratik legitimliyinin ayrılmaz hissəsidir. Beləliklə, Məhkəmə insan ləyaqətinin müdafiəsinə və hüququn aliliyinə əsaslanan universal sübut hüququ standartını formalaşdırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası, 1950.
2. İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı, 1978, Series A no. 25.
3. Çahal Birləşmiş Krallığa qarşı, 1996, Reports 1996-V.
4. Selmuni Fransaya qarşı, 1999, AİHM 1999-V.
5. Assenov və digərləri Bolqarıstana qarşı, 1998, Reports 1998-VIII.
6. Aydın Türkiyəyə qarşı, 1997, Reports 1997-VI.
7. El-Masri Makedoniya Respublikasına qarşı, 2012, AİHM 2012-VI.
8. Buyid Belçikaya qarşı, 2015, AİHM 2015.
9. Vinterwerp Hollandiyaya qarşı, 1979, Series A no. 33.
10. Rakeviç Rusiyaya qarşı, 2003, no. 58973/00.
11. Ştukaturov Rusiyaya qarşı, 2008, no. 44009/05.
12. Stanev Bolqarıstana qarşı, 2012, AİHM 2012-I.
13. Muisel Fransaya qarşı, 2002, AİHM 2002-IX.
14. Aerts Belçikaya qarşı, 1998, Reports 1998-V.
15. Matitsina Rusiyaya qarşı, 2014, no. 58428/10.
16. Doorson Hollandiyaya qarşı, 1996, Reports 1996-II.
17. Kutsner Almaniya qarşı, 2002, AİHM 2002-I.
18. Tısyac Polşaya qarşı, 2007, AİHM 2007-I.
19. Z. Finlandiyaya qarşı, 1997, Reports 1997-I.
20. İşgəncələrin Effektiv Araşdırılması və Sənədləşdirilməsi üzrə Təlimat (İstanbul Protokolu), BMT, 2004.
21. Vallova və Valla Çexiya Respublikasına qarşı, 2006, AİHM 2006-VI.
22. M.K. Fransaya qarşı, 2013, AİHM 2013.
23. Evans Birləşmiş Krallığa qarşı, 2007, AİHM 2007-I.
24. Z. Finlandiyaya qarşı, 1997, Reports 1997-I.
25. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 8-ci Maddəsinə dair Bələdçi, 2024 nəşri.
26. Avropa Şurası, Sağlamlıq Məlumatlarının Qorunması barədə Təvsiyə CM/Rec(2019)2, Strasburq, 2019.
27. Novak, M. “İnsan Hüquqları və ya Qlobal Etika”.

Firudin Movsumov,

Officer at the Main Department for International Cooperation of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan, Lecturer at the Department of Criminalistics and Forensic Examination, Baku State University.

E-mail: f.movsumov@gmail.com

Abstract

This article examines the role of evidence and forensic expert examinations in the jurisprudence of the European Court of Human Rights (hereinafter, the ECtHR) in adjudicating allegations of

violations of Articles 3, 5, 6, and 8 of the European Convention on Human Rights. Particular attention is devoted to the Court's approach to assessing the reliability, admissibility, and probative value of expert evidence, as well as to the relationship between the ECtHR's autonomous "beyond reasonable doubt" standard of proof and the evidentiary standards applied within international and domestic legal systems. The analysis demonstrates that the Court attaches considerable evidentiary significance to forensic medical, psychiatric, and other forms of expert examination when determining the existence of torture and inhuman or degrading treatment, unlawful deprivation of liberty, violations of the right to a fair trial, and unjustified interferences with the right to respect for private and family life. The article further argues that expert evidence constitutes an essential evidentiary mechanism for the effective protection of Convention rights and for ensuring the accurate establishment of the factual circumstances underlying alleged human rights violations.

Keywords: *European Court of Human Rights (ECtHR); evidence; forensic expert evidence; forensic expert examination; standard of proof; burden of proof; admissibility of evidence; human rights; Articles 3, 5, 6 and 8 of the European Convention on Human Rights.*

Фирудин Мовсумов,

Сотрудник Главного управления международного сотрудничества Министерства юстиции Азербайджанской Республики, преподаватель кафедры криминалистики и судебной экспертизы Бакинского государственного университета.

Электронная почта: f.movsumov@gmail.com

Резюме

В данной статье исследуется роль доказательств и судебных экспертиз в практике Европейского суда по правам человека (далее — ЕСПЧ) при рассмотрении дел, связанных с предполагаемыми нарушениями статей 3, 5, 6 и 8 Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Анализируются подходы ЕСПЧ к оценке достоверности экспертных заключений, а также взаимосвязь применяемого Судом стандарта доказывания «вне разумных сомнений» с международными и национальными стандартами доказывания. Судебная практика демонстрирует значение судебно-медицинских, психиатрических и иных видов экспертиз при установлении фактов применения пыток, незаконного лишения свободы, нарушения права на справедливое судебное разбирательство и неправомерного вмешательства в частную жизнь.

Ключевые слова: *ЕСПЧ; доказательства; судебная экспертиза; статья 3; статья 5; статья 6; статья 8; стандарт доказывания; права человека; недопустимость доказательств*

Мəqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.05.2026

Çapa qəbul tarixi: 22.06.2026